શ્રી માંગરોળ જૈન સભા ગ્રંથમાળા—ગ્રંથ બીજો

(ખાસ મુનિ મહારાજોના આદેશથી અને આશ્રયથી)

શ્રાવક ધર્મ સંહિતા.

"ધર્મબિંદુ સાર પ્રથમ ભાગ."

શ્રીમદ્ હરિભદ્ર સુરિકૃત મુળ તથા મુનિચંદ્ર સુરિકૃત ટીકા
ઉપરથી અનુવાદ કરાની મુળ તથા ટીકા સાથે

પ્રકટ કર્તા

શ્રી માંગરોળ જૈન સભા

મુંબઇ

આવૃત્તિ ૧ લી નકલ ૧૦૦

વીર-સંવત ૨૪૨૯ વિક્રમ સંવત્ ૧૯૫૯

મૂળ તથા ટીકા સહિત કીમત રૂપીઓ ૧-૦-૦ ટપાલ ખર્ચ જુદ

મૂળ તથા ટીકા રહિત કીમત રૂપીઓ ૦-૧૨-૦ ટપાલ ખર્ચ જુદ

ઘટાડેલી કીમત રૂપીઓ ૦-૮-૦ ,,

પ્રસ્તાવના

ચાલતા જમાનામાં ગુજરાતી ભાષાના લેખો વાંચવાનો અભિલાષ દિન-પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતો જોવામા આવે છે અને સંસ્કૃત ભાષામાં પ્રાવિણ્ય ધરાવનારા ગૃહસ્થો ઘણીજ ઓછી સંખ્યામા નજરે પડે છે તેમજ સદ્બોધ દાયક પુસ્તકો ઘણે ભાગે તેજ ભાષામા લખાયલા છે, તેથી તે ભાષા નહિ જાણનારા ગૃહસ્થો તેવા પુસ્તકોની અંદર રહેલા વચનરત્નનો લાભ લઇ શકતા નથી કેટલીએક જગ્યાએ કૃપાળુ અને પરોપકારશીલ મુનિ મહારાજાઓ તેવા પુસ્તકો ઉપર વ્યાખ્યાન કરી સમજાવે છે પરંતુ તેવા સમયમાં ઘણા લોકો આ સંસારિક વિષયો મેળવવાની દોડાદોડમા પડીને તેવા ગુરૂ મહારાજના વચનામૃતનું પાન કરના સમર્થ થતા નથી, તેવા લોકોને લાભ થાય એવા હેતુથી શ્રાવકોએ અવશ્ય જાણવા યોગ્ય પુસ્તકોના ભાષાંતર કરાવવાની આવશ્યકતા છે એવી રીતનો બોધ કરતાં મુની મહારાજ શ્રી રાજ વિજયજી તથા મુકિતવિજયજી મહારાજાઓએ હમોને એમ સુચના કરી કે પરમોપકારી પરમપૂજ્ય આચાર્ય શ્રી હરિભદ્ર સુરજીએ લખેલ ધર્મબિંદુ નામના ગ્રંથનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાની જરૂર છે અને તેમ થવાથી લોકોને ઘણો ફાયદો થવા સંભવ છે, કારણકે તેની અંદર લેખની ગોઠવણ એવી કરવામા આવેલી છે કે જે વાંચી ક્રમે ક્રમે ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોચી છેવટ મોક્ષ મેળવવાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી અમોએ એ કામ માથે લઇ, જૈન બંધુઓની સેવા બજાવવા ધાર્યુ છે અને જામનગર નિવાસી ઝવેરી હીરાચંદ લીલાધરને ખાસ રોકીને મુળ તથા ટીકા ઉપરથી અનુવાદ કરાવી આ આવૃત્તિ તૈયાર કરી પ્રકટ કરી છે અમે દરેક શ્રાવક બંધુઓને તે પુસ્તક વાંચવા ભલામણ કરીએ છીએ વળી તે પુસ્તક નિબંધ રૂપમાં તેમજ સરળ ભાષામાં લખાયલુ હોવાથી વિદ્યાશાળામા બાળકોને ભણાવવાથી અને શિક્ષણ આપવાથી ઘણોજ ફાયદો થશે આ પુસ્તકને લેખ મુનિ મહારાજ શ્રીચારિત્ર વિજયજીએ આદ્યંત વાંચેલો છે અને મુનિ મહારાજ શ્રી રાજ વિજયજીએ કેટલોક ભાગ વાંચેલો છે જેને માટે અમો આ જગ્યાએ તેમનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ

આ ગ્રંથની અંદર મતિદોષથી, દૃષ્ટિદોષથી અથવા ઓછા જ્ઞાનથી જે કાંઇ ઉત્સૂત્ર અથવા અશુદ્ધ લખાણું હોય તેને માટે અમો સંઘની પાસે મિચ્છામિ દુક્કડં માગીએ છીએ અને જે કોઇ ગૃહસ્થ શુદ્ધિની સુચના કરશે તે ઘણાજ આભાર સાથે કબુલ રાખવામાં આવશે અને બીજી આવૃત્તિમા તે પ્રમાણે સુધારો કરવામા આવશે

શ્રી માંગરોળ જૈન સભા

શ્રાવક ધર્મ સંહિતા

(ધર્મબિંદુ સાર, પ્રથમ ભાગ.)

ઉપોદ્ઘાત

प्रणम्य परमात्मान समुद्धृत्य श्रुतार्णवात्
धर्मबिंदु प्रवक्ष्यामि तोयबिंदु मिवोदधे ॥१॥

નિરંતર બીજા બીજા પર્યાયને પામે તે આત્મા કહેવાય છે. આત્માના બે ભેદ થાય છે, એક **પરમાત્મા** અને બીજો **અપરમાત્મા**. પરમાત્મા એટલે કેવળી અને સિદ્ધ મહારાજ. અપરમાત્મા એટલે સંસારી. સમસ્ત કર્મમળના નાશ કરવાથી નામ કરેલ વિશુદ્ધ (કેવળ) જ્ઞાનના બળ વડે યથાર્થ રીતે લોક તથા અલોક ના જાણ, યોગીના ચિત્તના સંતોષના કારણ રૂપ અને ઇંદ્રાદિ ઉત્તમ દેવોએ લાવેલ છે પ્રાતિહાર્ય રૂપ પૂજાનો ઉપચાર જેમનો એવા અને ત્યાર પછી દરેક પ્રાણી પોતાની ભાષામાં સમજી શકે એવા વાણીના અતિશયે કરી એકજ વખતે દૂર કરેલ છે અનેક પ્રાણીના સંશયના સમૂહ જેણે એવા, પોતાના વિહાર રૂપ પવન વડે સમસ્ત મહી મંડળમાં રહેતા ભવ્ય પ્રાણીઓનો પાપ રૂપ ધૂળનો સમૂહ દૂર કર્યો છે જેણે એવા, સંશિવાદિ નામોની ઓળખાતા એવા ઐશ્વર્યવંત અને ચોસઠ ઇંદ્રના પૂજનીક એવા, પરમાત્માનું મનથી અનુચિંતવન, વચનથી સ્તવન અને કાયાથી નમન કરીને, જેમ મોટા સમુદ્રમાંથી પાણીનું બિંદુ, તેમ અનેક ભંગજાળની રચના રૂપ મોટા આવર્ત વડે ગહન, અત્યંત વિસ્તારવાળા નયસમૂહરૂપ મણી માણેકથી વ્યાપ્ત, મંદમતિ રૂપ જળવાળા પ્રાણીઓને ઘણી મુશ્કેલીથી તરવા યોગ્ય એવા, આગમરૂપ સમુદ્રમાંથી ધર્મનો અંશ સારી રીતે ગ્રહણ કરીને એટલે જે શાસ્ત્રમાંથી જેટલું જોઇએ તેટલું લઇને, જેનું સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે એવા ધર્મના અંશને પ્રતિપાદન કરવામાં તત્પરપણું છે, માટે યથાર્થ છે નામ જેનું, એવું ધર્મબિંદુ નામે પ્રકરણ કહીશ.

આ જગ્યાએ સમુદ્રનો જનબિંદુ ઉપમાન છે, અને શાસ્ત્રનુ ધર્મ બિંદુ ઉપમેય છે શરૂઆતમા પરમાત્માને નમસ્કાર કરીને" એ શબ્દો કહેલ છે તે વિઘ્નોપશાંતિ અને મંગળાચરણ માટે કહેલા છે, ધર્મબિંદુ નામે પ્રકરણ કહીશ એ શબ્દો ગ્રંથનો અભિધેય (વિષય) સુચવી આપે છે અને અભિધાન અને અભિધેયનો સંબંધ પ્રત્યક્ષ કહ્યા વિના પણ સમજી શકાય તેવો છે કારણ કે 'ધર્મબિંદુ એવા શબ્દો અભિધાન છે અને ગ્રંથની અંદર તે શબ્દોને અનુસરીનો રહેલો અર્થ તે અભિધેય છે અર્થાત્ શબ્દ અને અર્થ રૂપ અભિધાન અને અભિધેય છે અને તે પરસ્પર સંબંધવાળા છે તેથી સંબંધ કહ્યા વિના પણ સમજી શકાય છે, એથી સંબંધ સુચવેલો છે ગ્રંથ કરવાનુ પ્રયોજન બે પ્રકારનુ હોય છે એક અનંતર પ્રયોજન અને બીજુ પરંપર પ્રયોજન આ જગ્યાએ ગ્રંથ કરનારને અનંતર પ્રયોજન એ છે કે પ્રાણી માત્ર ઉપર અનુગ્રહ કરવો અને શ્રોતા પુરૂષોને પ્રકરણના અર્થની પ્રાપ્તિ થવી અને પરંપર પ્રયોજન ગ્રંથકાર તથા સાંભળનાર બંનેને મોક્ષ પ્રાપ્તિ છે, કારણ કે શાસ્ત્રોક્ત અનુષ્ઠાન કરવાથી મોક્ષરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે એ પ્રમાણે ગ્રંથનુ સર્વોપયોગીપણુ દેખાડવા મંગળ અભિધેય સંબંધ અને પ્રયોજન પ્રગટ દેખાડી આપ્યા

જો કે ગ્રંથકારની ઇચ્છા ધર્મનુ કારણ સ્વરૂપ, અને ફળ કહેવાની છે તોપણ બુદ્ધિવંત પુરૂષોના આરંભ ફલ પ્રધાનજ હોય છે એવુ બતાવવાને પ્રથમ ફલ બતાવી પછી કારણ વિગેરે કહેવામા આવશે, એવી રીતે આ ગ્રંથની શરૂઆત કરવામા આવી છે

પ્રકરણ ૧ લું

ધર્મનું ફળ.

ધન વિના ગ્રહસ્થને કોઇ કાર્ય થતુ ાથી એવી બુદ્ધિએ ધનને વિષે આતશય સ્પૃહા કરનાર પુરૂષોને, શાસ્ત્રમા કુબેરની સમૃદ્ધિની પણ સ્પર્દ્ધા કરે એવી ધનની સમૃદ્ધિ આપનાર, ધર્મનેજ કહેલો છે કામના અભિલાષો પુરૂષોને શાસ્ત્રમા મનોહર, કલેશ રહિત પ્રકૃતિવાળા, ઉત્કૃષ્ટ આનંદ આપનારા અને પરિણામમાં સુન્દર શબ્દ, રૂપ, રસગંધ, સ્પર્શ, રૂપ, ઇંદ્રિયોના અર્થને આપનાર, ધર્મજ છે આ પ્રમાણે ધર્મ સર્વ પ્રકારની ઇચ્છાઓને વસ કરે છે ચોથા ગુણસ્થાનથી (સમ્યકૃદ્દષ્ટિ ગુણસ્થાન) અનુક્રમે ચડાવીને અને ઉત્તમ મનુષ્ય તેમ દેવતાના ભવની પરંપરાએ, જન્મ જરા, મરણાદિદોષ રહિત મોક્ષને પણ ધર્મજ આપે છે જેમ સૂતનો સમુહ પટ રૂપે પરિણામ પામી વસ્ત્ર બને છે તેમ ધર્મ મોક્ષ રૂપે પરિણામ પામી મોક્ષ રૂપ થાય છે,

વચનશુદ્ધિ

જેમ સોનાની પરિક્ષા કષ, છેદ અને તાપથી કરવામાં આવે છે અને ત્યાર પછી તેની શુદ્ધિ સિદ્ધ થાય છે તેમ જે વચનની પરિક્ષા કરતા કોઇ પણ પ્રકારે વિરોધ ન આવે તે અવિરૂદ્ધ વચન કહેવાય (આ ત્રણ પ્રકારની પરિક્ષાનુ સ્વરૂપ બીજા અધ્યાયમા કહેવામા આવશે) આ પ્રકારનુ અવિરૂદ્ધ વચન જીનેશ્વર શીવાય બીજા કોઇનુ હોતુ નથી કેમકે નિમિત્ત શુદ્ધ છે વચનનુ અંતરંગ નિમિત્ત વક્તા છે જે પુરૂષમાં રાગ, દ્વેષ મોહાદિનુ સ્વતંત્રપણુ છે તે પુરૂષને તે રાગાદિ અસત્ય વચન બોલવા પ્રેરણા કરે છે માટે તે અશુદ્ધિ છે, અને આવી અશુદ્ધિ જીનરાજના વચનમા ન જ હોય કારણ કે રાગાદિ અંતરંગ રિપુને જેણે જીત્યા હોય તેજ જીન કહેવાય, અને જેણે રાગાદિ જીત્યા હોય તેનુ વચન પૂર્વાપર વિરોધવિનાનુ હોય, માટે જીન વચનજ અવિરૂદ્ધ વચન હોઇ શકે જીન શિવાયના પુરૂષનુ વચન અવિરૂદ્ધ વચન ન કહેવાય કાર્ય હમેશા કારણના સ્વરૂપને અનુસરે છે દુષ્ટ કારણથી આરંભેલ કાર્ય કદી અદુષ્ટ થવા યોગ્ય નથી લીંબડાના બીજ વાવવાથી શેલડી કોઇ દીવસ થાયજ નહિ તેમ અશુદ્ધ કારણથી શુદ્ધ કાર્યનજ થાય જો એમ ન કહીએ તો કારણની વ્યવસ્થા નાશ થવાનો પ્રસંગ આવે માટે આત્માર્થી

પુરૂષોએ પ્રથમ શુદ્ધ કારણની શોધ કરવી એવો ઉપદેશ છે (આ અંતર્ગત અવ્યવસાયરૂપ કારણની અપેક્ષાએ નિશ્ચતપણું જાણવું, કેમકે કદાચિત્ કોઇ જીવને કોઇ મ્હોટા કારણથી ઉપરાંત કારણ અશુભ દેખવામાં આવે છે, પણ તે જીવને અંતર્ગત શુદ્ધ અધ્યવસાયરૂપ કારણથી શુદ્ધ કાર્યની નિષ્પત્તિ થાય છે મુખ્યપણે તો બંને કારણ શુદ્ધ હોવાથી શુદ્ધ કાર્ય થાય છે)

અહીં કોઇ પ્રશ્ન કરે છે-રાગાદિ દોષવાળા કેટલાએક અન્ય દર્શનીઓનું વચન પણ કેટલીક વખત અવિરૂદ્ધ દેખાવામાં આવે છે તેનો ઉત્તર એવો છે કે રાગાદિદોષ સહીત અને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે બોલવાને તત્પર થએલા અન્યતીર્થીઓના વચન ઘુણાક્ષર ન્યાયે કોઇ વખતે અવિરૂદ્ધ જોવામાં આવે છે તે જીન રાજનાજ છે કારણ કે અવિરૂદ્ધ વચનનું મૂળ પણ જીનરાજ છે વળી અપૌરૂષેય વચન અવિરૂદ્ધ હશે એમ પણ ન કહેવું, કારણ કે અપૌરૂષેય વચન એમ બોલવાથી સ્વરૂપ લાભનો પણ અભાવ થાય છે જેમ વાંઝણીને પૂત્ર હોયજ નહિ તેમ પુરૂષ વિના વચન હોયજ નહિ એવું એજ વચન છે પુરૂષની ક્રિયા વિના એટલે તાલુહોઠ આદિની ક્રિયા વિના, વચનના ઉચ્ચારણ થવા યોગ્યજ નથી વળી કોઇ જગ્યાએ અપૌરૂષેય વચનની પ્રાપ્તિ પણ થતી નથી અને કોઇ જગ્યાએ પુરૂષ નહિ દેખાતો હોય અને કેવળ સંભળાય છે તો તે જગ્યાએ એમ સમાધાન કરાય છે કેમ રૂપ રહી બોલતા પિશાચાદિના વચન છે માટે પુરૂષ વિના વચન નજ હોય એ વાત પ્રમાણ છે માટે પુરૂષ વિનાનું આ વચન છે એમ માની મનસ્વી પુરૂષની પ્રવૃત્તિ હોયજ નહિ

ધર્મ ની વ્યાખ્યા

આવી રીતના અવિરૂદ્ધ આગમને અનુસરીને જે જે વખતે જે જે ક્રિયા કરવાનું શાસ્ત્રમાં કહેલું છે તે તે વખતે તે તે ક્રિયા કરવા રૂપ મૈત્રી પ્રમોદ, કારૂણ્ય અને માધ્યસ્થભાવ સહિત જે અનુષ્ઠાન કરવું તેનું નામ ધર્મ કહેવાય છે ધર્મનું મૂળ મૈત્યાદિભાવ છે એમ અન્ય શાસ્ત્રોમાં પણ કહેલ છે દુર્ગતિમાં પડતા પ્રાણીઓને ધારણ કરે છે, અને દેવતાદિ સારી ગતિમાં લઇ જાય છે માટે સમસ્ત સત્યભાવના સરખી યુક્તિ વડે કલ્પના કરવામાં કુશળ પુરૂષો આ પ્રકારના અનુષ્ઠાનને ધર્મ કહે છે આ જગ્યાએ અવિરૂદ્ધ વચનથી અનુષ્ઠાનને ધર્મ ઉપચારથી કહ્યો છે જેમ નડવલ નામે તૃણનું પાણી પાદરોગ કહેવાય છે કારણ કે તેનો સ્પર્શ પગે થયતો તો રોગ થાય છે તેમ આ ધર્મનું સ્વરૂપ ઉપચારથી છે યથાર્થ રીતે તો શુદ્ધ અનુષ્ઠાનથી ઉત્પન્ન થયેલી કર્મમળના

નાશ કરવાવાળી અને સમ્યગ્ દર્શનાદિ મોક્ષ બીજના લાભ રૂપ છે ફલ જેનું એવી જીવ ની શુદ્ધિજ વસ્તુ ગતે ધર્મ છે

પણ આ જગ્યાએ મુખ્યતાથી આત્મધર્મ કહેવાનો અભિપ્રાય નથી, કારણ કે વ્યવહારિ જીવોને પ્રથમથી નિશ્ચય ધર્મની ખબર પડે નહિ માટે પ્રથમથી વ્યવહાર ધર્મનું નિરૂપણ કર્યું છે, ને આ વ્યવહાર ધર્મ નિશ્ચય ધર્મને પમાડનાર છે, એ ઉપરથી ઇતરથ જીવોને નિશ્ચય ધર્મનું અનુમાન થાય, અને અવિરૂદ્ધ વચનથી જે અનુષ્ઠાન ને કારણ ધર્મ છે અને તે અનુષ્ઠાનથી ઉત્પન થયેલી આત્મશુદ્ધિ કાર્ય ધર્મ છે, માટે આ જગ્યાએ કારણ ધર્મ કહ્યો એમ ધારી આત્માર્થી પુરૂષોએ આત્મધર્મ પ્રગટ કરવા માટે આ ઉપર કહેલો કારણ ધર્મ પણ સેવન કરવા યોગ્ય છે

ધર્મના ભેદ.

આ પ્રમાણે જે અનુષ્ઠાન કરવું તેનું નામ ધર્મ કહેવાય તે ધર્મ, અનુષ્ઠાન કરનાર પુરૂષના ભેદથી બે પ્રકારનો છે

પહેલો ગૃહસ્થ ધર્મ અને બીજો યતિ ધર્મ ઘરમાં રહી પોતાની ફરજો બજાવવી તે ગૃહસ્થ ધર્મ કહેવાય તેના બે ભાગ પડે છે એક નિત્ય કરવા યોગ્ય, અને બીજો કોઇ પર્વાદિ નિમિત્તે કરવા યોગ્ય

દેહ માત્ર છે વિશ્રામ જેને એવા, અને સમ્યગ્ જ્ઞાન રૂપી વહાણના લાભે કરી તૃષ્ણા રૂપી નદી તારવા સમર્થ એવા યોગ માટે હમેશા યત્ન કરનાર યતિ કહેવાય હમેશા ગુરૂ સમક્ષ રહેવું અને ગુરૂની ભક્તિ બહુ માનાદિ કરવા વિગેરે જે લક્ષણો આગળ કહેવામાં આવશે તે યતિનો ધર્મ કહેવાય છે

ઉપર કહેલો ગૃહસ્થ ધર્મ પણ બે પ્રકારનો છે

૧ સામાન્ય ધર્મ

૨ વિશેષ ધર્મ

અહીં શરૂઆતમાં પહેલા પ્રકરણમાં સામાન્ય ધર્મનું વિવેચન કરવામાં આવશે

સામાન્ય ધર્મ.

જેમ કોઇ વેપારી મદિરાદિ નિષિદ્ધ વસ્તુ ખરીદ કરી, ભરાર ભરે, અને નિંદવા લાયક થાય છે તેમ શાસ્ત્રોક્ત, પરલોક પ્રધાન સાધુજનોને, અત્યંત અનાદરથી દુગચ્છા કરવા યોગ્ય નહિ એવું એટલે પ્રશસાપાત્ર અને પોતાના મુળ ધન તથા કાલ, ક્ષેત્ર સહાય બળ વીગેરેની અપેક્ષાએ ક્રોળસળ ગણિત શુદ્ધમાપ, ખરૂ તોલ, પોતાના ધર્મને બાધા ન કરે એવી કળા, પોતાની મીલકતના ત્રણ ભાગ કરી એક ભાગ વેપારમા રોકવો, બે ભાગ ઘરમાં રાખવા ઇત્યાદિ યાથયુકત વેપાર રૂપ અનુષ્ઠાન, સમસ્ત પ્રકારે સેવનીય પુરૂષોને યથોચિત અવસરે રંજિત કરવા રૂપ યાથયુકત રાજસેવા રૂપ અનુષ્ઠાન કરનારા, વ્યવહારમાં અતિ ચતુર બુદ્ધિવાળા અને તેથીજ પોતાને કષ્ટ થાય એવા સ્થાનકનો ત્યાગ કરનારા કેટલાએક દીન અનાથ પ્રાણીઓને ઉપયોગમા આવવાથી ધર્મના સાધન રૂપ વિત્ત ઉપાર્જન કરવામા બધાયેલ છે ચિત્તની વૃત્તિ જેની એવા ગૃહસ્થને ધર્મજ થાય છે વળી શાસ્ત્રકારે પણ શરૂઆતમા ગૃહસ્થ સબંધિ અનુષ્ઠાનને ધર્મજ કહ્યું છે જે પુરૂષ ગૃહસ્થ નામ ધારણ કરી વ્યાપારાદિ અનુષ્ઠાન ન કરે તેને નિર્વાહનો વિચ્છેદ થાય અને તેવા ગૃહસ્થ સબંધિ શાસ્ત્રોકત ગૃહસ્થ ધર્મ ક્રિયા નાશ થવાનો પ્રસગ આવે અને એમ થવાથી ઉકત ધર્મ અધર્મ રૂપ થઇ જાય માટે ગૃહસ્થોએ શુદ્ધ યાથથી વેપારાદિક ઉપાયોથી વિત્ત યા વસ્ત્ર ઉપાર્જન કરવું એ તેમનો સામાન્ય ધર્મ છે, કારણ કે શાસ્ત્રમા પણ કહ્યું છે કે -

> वित्ती वोच्छे यमिय गिहिणो सीयतिस व किरियाओ
> निरवे रक्खसउ जुत्ता म्पुणो सजमो चेव ॥

ભાવાર્થ—જે ગૃહસ્થની આજીવિકાનો નાશ થાય તેનાથી ધાર્મીક તમજ લૌકિક કોઇ પણ ક્રિયા કરી શકાય નહિ અહિ કોઇ શંકા કરે કે સમસ્ત પાપ નાશ કરવા તત્પર થએલ પુરૂષ તીર્થંકર મહારાજના ચરણ કમળ પૂજવાભાજ પ્રવૃત્તિ રાખે તો આજીવિકાઓની ક્રિયાનો નાશ થાય તો શું ? એનું સમાધાન કરવા માટે ઉત્તરાર્ધ કહે છે આજીવિકાની અપેક્ષા રહિત પુરૂષને મ પૂર્ણ સંજમ અંગીકાર કરવો એજ યોગ્ય છે કારણ કે સંજમ અંગીકાર કર્યા વિના નિરપેક્ષપણું ઘટતુંજ નથી

વૈભવ ન્યાયથી મેળવવાની જરૂર

ઉપર કહેવામાં આવ્યું કે ગૃહસ્થોએ ન્યાયથીજ ધન ઉપાર્જન કરવું એમ કહેવાનું કારણ શું ? એમ શંકા થયે કહે છે, ન્યાયથી ઉપાર્જિત દ્રવ્ય આ લોક તથા પરલોકમાં હિતકારી થાય છે અન્યાયથી મેળવેલ દ્રવ્ય ભોગવનાર પુરુષ તરફ બે પ્રકારની શંકા કરવામાં આવે છે એક ભોગવનાર પુરૂષ ઉપર અને બીજી ભોગ્ય પદાર્થ ઉપર જેમ કે આ પુરૂષે કોઇનો દ્રોહ કરી આ ધન આણ્યું છે માટે દ્રોહકારી છે એ પ્રકારની શંકા ભોકતા ઉપર કરવામાં આવે છે વળી ભોગવવા યોગ્ય પદાર્થ જોઇ લોકોના મનમાં એવું થાય છે કે અરે આ પુરૂષ આ પ્રકારે પારકું ધન ભોગવે છે આ પ્રકારની આ શંકાને પ્રાપ્ત થાય છે, તેટલા માટે, જે જોઇ કોઇ પણ માણસને આશંકા ઉત્પન્ન ન થાય તેવી રીતે સ્નાનપાનાદિનો પરિભોગ કરવાથી, અને પોતે તેમજ મિત્ર, સ્વજન વિગેરે સાથે મળી વૈભવનું ઉપજીવન કરવાથી તે વૈભવનો ભોગવનાર કહેવાય છે, કારણ કે ન્યાયોપાર્જિત વિભવ ભોગવનાર ઉપર કોઇ પણ માણસ, કોઇ પણ વખતે કોઇ પ્રકારની શંકા કરી શકતું નથી

આ પ્રમાણે અનાકુળ ચિત્તવાળા, અને પ્રશસ્ત પરિણતિવાળા પુરૂષને આ લોકને વિષેપણ ઘણા સુખનો લાભ થાય છે

સત્કારાદિ વિધિરૂપ નાવન વડે જેનાથી દુ ખ સમુદ્ર તરાય તે તીર્થ કહેવાય તીર્થ શબ્દમાં પવિત્ર ગુણ પાત્ર પુરૂષ વર્ગ તથા દીન અને અનાથ પ્રાણીઓના સમુહનો સમાવેશ થાય છે તે તીર્થમાં દ્રવ્ય વાપરવાથી એટલે તેના લોકોને સહાય કરવાથી પરલોકને વિષે હિત થાય છે ધર્મી પુરૂષોનું જ દ્રવ્ય દાનનું સ્થાન છે એમ અપગાસ્રોમ કહેલુ છે જેમકે,

पात्रे दीनादि वर्गेच, दान विधि वदिप्यते
पोप्य वर्गा विरोधेन न विरुद्ध स्वतश्चयत् ॥

ભાવાર્થ—જેથી પોતાની આજીવિકાબધ ન થતી હોય તથા પોતાને પોષ્ય, સ્ત્રી પુત્રાદિના નિર્વાહમાં વિરોધ ન આવતો હોય એવી રીતે દીન વીગેરે પાત્ર પ્રાણીઓને આપેલું દાન વિધિ સહિત ગણવામાં આવે છે, એટલે પોતાની તથા સ્ત્રી પુત્ર વિગેરેની આજીવિકાને હરકત ન થાય તેવી રીતે પાત્રને વિષે ધનાદિકનું આપવું, તે વિધિ સહિત દાન આપ્યું કહેવાય.

અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલ દ્રવ્ય આલોક તથા પરલોકમા અહિત કર્તાજ છે કારણ કે અન્યાયથી પણ હિતનુ કારણ નજ થાય અન્યાયથી વિત્ત ઉપાર્જન કરવુ અને કલ્યાણનો બધ પાડવો એ બે વાના સાથે થાયજ નહિ કારણ કે જે વખતે અન્યાયના અધ્યવસાય વર્તતા હોય તેજ વખતે આત્માને હિતકારી અધ્યવસાય નજ હોય પરસ્પર વિરોધિ એવી એ ચીજો એક વખતે ન બને, માટે ગૃહસ્થે અન્યાય દુર કરી ન્યાયથી દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરી દાનાદિ ક્રિયામા વર્તવુ, કારણ કે અન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલ વિત્ત અહિતકારીજ થાય છે તેવી રીતે મેળવેલ દ્રવ્યથી હિત થાયજ નહિ કારણ કે અન્યાયથી મેળવેલ દ્રવ્ય વિદ્યમાન રહે તોપણ તે માછલા વિગેરેના ગળાદિની પેઠે પરિણામમા દારૂણજ છે કદાચિત્ બળવાન પાપાનુબધિ પુણ્યના અનુભાવથી તે વિભવ ઉ..વના સુધી રહે તોપણ જેમ મત્સય, મૃગ, પતગ વીગેરેને ગળાદિ ગાન, દીપ વીગેરે પરિણામે દુખ દાયી છે તેમ અન્યાયથી મેળવેલુ ... ઉપભોગમા આવે તોપણ વિપાકે દુર્ગતિ આપનારૂજ છે માટે આત્માર્થી પુરૂષોએ અન્યાયથી દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવા પ્રયત્ન નજ કરવો વગી કહ્યુ છે કે—

पापे नैवार्थ रागान्ध फलमाप्नोति यत्क्वचित्
वडिशामिषवत्तत्त मविनाश्य नजीर्यति ॥

ભાવાર્થ—પાપથી ધન ઉપાર્જન કરવામા રાગાધ થએલ પુરૂષને કોઈ વખતે કાઈક ફળ મળે છે પણ તે ફળ બડિશામિષની પેઠે તે પુરૂષને દુખ દીધા વિના જીર્ણ થતુ નથી જેમ માછલા પકડવાના લોઢાના કાંટામા ઘાલેલુ માસ ખાનાર માછલાનો નાશ થાય છે, તેમ અન્યાયથી પેદા કરેલ ધન ભોગવનારનો નાશ થયા વગર રહેતો નથી, કારણ કે તે ધન કર્મબધનો હેતુ છે કોઈ એમ કહેશે કે ગૃહસ્થ અન્યાય વિના ધન મેળવી શકશે નહિ ધન નહી મળવાથી તેના નિર્વાહમા હરકત થશે નિર્વાહમા ખામી પડવાથી ચિત્ત સમાધિ નહી રહે અને તેથી ધર્મ ધ્યાન પણ નહિ કરી શકે તો તેનુ સમધાન કરે છે વિભવ મેળવવાનો અત્યત રહસ્યભૂત ઉપાય ન્યાયજ છે અન્યાય નથી યુક્ત અને અયુક્ત ન્યાયના સમૂહના વિભાગની કલ્પના કરવામા અસમર્થ સ્થૂળ બુદ્ધિવાળા પુરૂષો અપાવસ્થામા પણ અર્થ પ્રાપ્તિનો રહસ્યભુત ઉત્કૃષ્ટ ઉપાય જાણી શકતા નથી એમ શાસ્ત્રના જાણનાર પુરૂષો કહે છે વગી કહ્યુ છે કે —

निपानमिव मण्डुका सर पूर्ण मिवाण्डजा ।
शुभकर्माण मायान्ति विवशा सर्व सपद ॥ १ ॥
नोदन्वानर्थितामति नवाम्भाभिन पूयते ।
आत्मातु पात्रतानेय पात्रमायान्ति सपद ॥

ભાવાર્થ—દેડકા જેમ કુવાપ્રતિ જાય છે, અને પક્ષિઓ જેમ ભરેના સમુદ્ર પ્રતિ જાય છે તેમ શુભકર્મવાળા પુરૂષને સર્વ સપત્ પ્રાપ્ત થાય છે ૧ સમુદ્ર જળની યાચના કરતો નથી તોપણ જળથી નથી પુરાતો એમ નથી, કારણ કે તે જળનુ પાત્ર છે માટે તેમા જળ આવ્યાજ કરે છે તેમજ આત્માને પાત્ર બનાવવો, જો આત્મા સપત્તિનુ પાત્ર થશે તો સપત્તિ તેની મેળે આવી મળશે ૨

ન્યાય એજ સપત્તિ ઉપાર્જન કરવાનો ખરો ઉપાય છે, એમ કહેવાનુ કારણ એ છે કે નિશ્ચયે કરી ન્યાયથીજ ધનની પ્રાપ્તિના અતરાયભૂત કર્મનો નાશ થાય છે જેમ લાંધન વીગેરે, રોગનાશક ક્રિયાથી તાવ અતિસારાદિ રોગનો નાશ થઇ, આરોગ્યના મળે છે, તેમ ન્યાયથી લાભાંતરાય કર્મનો નાશ થઇ સપત્તિઓ મળે છે લાભાતરાય કર્મનો નાશ થયાથી ભવિષ્યમા પોતાને વાન્છિત ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે

એથી ઉલટી રીતે અન્યાયથી વખતે લાભ થાય છે પણ તેથી અર્થ પ્રાપ્તિ અનર્થ માટેજ છે, એ વાત નિસદેહ છે અન્યાયમા પ્રવૃત્તિ કરવાથી રાજા દડે દડ કરે અથવા લોકોમા અપવાદ થય ઇત્યાદિ કારણોથી અન્યાય પ્રવૃત્તિજ ઘટતી નથી કહ્યુ છે કે—

> राजदड भयात्पाप नाचरत्यधमोजन
> परलोक भयान्मध्य स्वभावेव चोत्तम ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—રાજાના ભયથી અધમ માણસ પાપ કરતો નથી મધ્યમ પુરૂષ પરલોકના ભયથી પાપ કરતો નથી અને ઉત્તમ પુરૂષ તો સ્વભાવથીજ પાપનુ આચરણ કરતો નથી

કદાચિત્ કોઇ પુરૂષ અતિ નીચપણુ ધારણ કરી અન્યાયથી પ્રવર્તે તોપણ અર્થ સિદ્ધિ અનિશ્ચિત છે કદાચિત્ પાપાનુબધિ પુણ્યના ઉદયથી થાય, તોપણ અન્યાય કરવાથી જે અનર્થ થવાનો છે તેમા કાઇ સશય નથી અન્યાય પ્રવૃત્તિથી બધાયેલ અશુભ કર્મ નિશ્ચયથી પોતાનુ ફળ આપ્યા વિના છૂટતુ નથી વળી કહ્યુ છે કે—

> अवश्यमेव भोक्तव्य कृत कर्म शुभाशुभम्
> नाभुक्त क्षीयते कर्म कल्पकोटि शतैरपि ॥ १

ભાવાર્થ—કરેલુ શુભ અથવા અશુભ કર્મ ભોગવવુ પડે છે એકકો કલ્પકાલ થાય તોપણ કરેલુ કર્મ ભોગવ્યા વિના નાશ પામતું નથી

વિવાહ કરવા વિષે

વળી સમાન કુટબવાળા મદ્યમાસ રાત્રિ ભોજન ઇત્યાદિના પરિહાર રૂપ સમાન શીલવાળા સરખા વભવવાળા સમાન વેષવાળા સમાન ભાષા બોલનારા (પ્રસિદ્ધ એક પુરૂષથી થએલા વશમા ઉત્પન્ન થએલ ગોત્રજ કહેવાય તેવા ન હોય તે અગોત્રજ કહેવાય) એવા અગોત્રીઓની સાથે એટલે ઘણા કાળના અન રાયના વશથી ત્રુટિ ગએ છે ગોત્રના સબધ જેનો, અને જેઓને ઘણા લોકોની સાથે વિરોધ નહોય તેવા લોકો સાથે વિવાહ સબધ કરવો બ_ વિગેરે લોકોની સાથે વિવાહ નહિ કરવાનુ કારણ એવુ છે કે જે ની જાતિના ઘણા લોકો જેને ધિક્કારના હોય અને જેને દેશના ઘણા માણસ સાથે વિરોધ હોય તેની સાથે વિવાહ સબધ અધટીત કહેવાય માટે શાસ્ત્રોમા જે વિરોધ બતાવવામા આવ્યા છ તે સર્વ વિરોધનો પરિહાર કરી વિવાહ સબધ જોડવો અની નીચે કેટલોક વિરૂદ્ધ સબધ દેખાડવામાં આવે છે અસમાન કુલશીલ વાળા સાથે વિવાહ સબધ કરવાથી નિશ્ચે અઘટીતપણુ થાય છે અને શાસ્ત્રમાં કહેલા નિર્દોષ સબધનો અભાવ થવાથી, અસતોષાદિ દોષનો સભવ છે જો વિભવનુ અસાદશ્ય હોય તો ધનાઢ્યની છોકરી ગરીબ ધણીને ગણતી નથી અને તેથી તેના નીચાદિને હાની પહોચવા સભવ છે તેમજ ધણાજ તવગર ઘરનો વર ગરીબ ઘરની કન્યાની અવગણના કરે છે એ રીતે સરખા વિભવવાળામા વિવાહ સબધ નહિ કરવાથી દોષ આવે છે અને દપતિને સુખી થવા વખત આવતો નથી માટે સમાન વિભવવાળા સાથે વિવાહ સબધ જોડવો જોઇએ

ગોત્રજ સાથે વિવાહ સબધ કરવાથી ગોત્રજમા અનુસરવામા આવતો નાના મોટાના વ્યવહારનો લોપ થાય જો કે કન્યાનો પિતા વયથી તેમજ વનથી મોટો હોય અને વરનો પિતા બન્ને રીતે ન્હાનો હોય તોપણ છોકરી આપવાથી તે હલકી પક્તિમા ગણાશે વળી એક ગોત્રીઓમા રૂઢ થએલ નાના મોટાનો વ્યવહાર ઉલ્લઘીને વિવાહ કરવાથી યોગ્ય વ્યવહાર શુભ પામતા નથી પણ તેથી ઉલટુ, તે વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ કરવાથી જ્યેષ્ઠતા કનિષ્ઠતાના વ્યવહારનો લોપ થાય છે અને તેથી ગોત્રીઓને વિષે રહેલ વિનયનો ભગ થાય છે અને તેમ થવાથી મોગ અનર્થની પ્રવૃત્તિ થાય છે માટે એક ગોત્રમા

ઉત્પન્ન થયેલ પુરૂષ સાથે વિવાહનુ કૃત્ય નજ કરવુ વળી જે પુરૂષની સાથે સબધ કરવાથી, પોતે નિરપરાધિ છતા વિરોધનુ પાત્ર થાય છે અને તેથી આ લોક તથા પરલોકના અર્થનો નાશ થવા પ્રસગ આવે છે કારણકે સર્વ સુખ સપત્ લોકના અનુરાગથીજ થાય છે એવુ વિચારીને જેનુ સમાન કુલ સમાન શીલ, સમાન વૈભવ વીગેરે હોય, અને જે એક ગોત્રમા ન હોય, અને જેને ઘણાની સાથે વિરોધ નહોય, તેની સાથે વિવાહ સબધ કરવો વિવાહની બાબ તમા લૌકિક નીતિશાસ્ત્ર નીચે પ્રમાણે છે

બાર વર્ષની કન્યા અને સોળ વર્ષનો વર વિવાહને યોગ્ય છે, તેથી નાની વયના વર કન્યાનો વિવાહ કરવો અયોગ્ય ગણાય વિવાહ પૂર્વક વ્યવહારનો અર્થ એવો છે કે કુટુબ ઉત્પન કરવુ અને તેનુ પરિપાલન કરવુ જે જ્ઞાતિમા પરણવાનો જે વિધિ બતાવેલ છે, તે પ્રમાણે જે પરણે તે કુલીન કહેવાય છે, અને તેથી ઉલટુ કરે તે અકુલવાન કહેવાય છે

અગ્નિ તથા દેવ દેવતા વીગેરેની સાક્ષી રાખી વર કન્યાનો હાથ મીલાવવો, તેનુ નામ વિવાહ કહેવાય છે તે વિવાહના આઠ પ્રકાર છે –

૧ જેમા અલકારથી ભુષિત કન્યા વરને આપવામા આવે છે અને 'તુ આ મહા ભાગ્યશાળી પુરૂષની આજ્ઞામા ચાલનારી થજે' એમ કન્યાને કહેવામા આવે છે તે વિવાહને **બ્રાહ્મ વિવાહ** કહે છે

૨ જેમા કન્યાનો પિતા પોતાના વૈભવને યોગ્ય દ્રવ્ય વરને આપી કન્યા પરણાવે તે વિવાહ **પ્રાજાપત્ય** કહેવાય છે

૩ જેમા વરને ગાય અને વાછરડો આપી કન્યા આપવામા આવે છે તેને **આર્ષ વિવાહ** કહે છે

૪ શ્રી વિના યજ્ઞ (દેવ પૂજા વીગેર) થઇ શકતો નથી, એવુ ધારી યજ્ઞ કરનારને યજ્ઞને અર્થે કન્યાદાન રૂપ દક્ષિણા આપે, તે વિવાહનુ નામ **દૈવ વિવાહ** રાખવામા આવ્યુ છે

આ ચાર પ્રકારનો વિવાહ, ગૃહસ્થાશ્રમને યોગ્ય દેવ પૂજનાદિ વ્યવહારનુ અતરગ કારણ છે, એટલે મુખ્ય કારણ છે અને માતા, પિતા, બધુજન વિગેરે સર્વ લોકો આ પ્રકારના વિવાહને પ્રમાણ કહે છે, તેથી આ ચારે પ્રકારના ધર્મ વિવાહ કહેવાય છે

૫ સ્ત્રી પુરૂષને પરસ્પર પ્રીતિ થવાથી, માહોમાહે સબધ કરવો તે ગાધર્વ વિવાહ કહેવાય છે

૬ કોઇ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા કરી કન્યા આપવી તે આસુર વિવાહ કહે વાય છે

૭ બળાત્કારથી કન્યાનુ ગ્રહણ કરવુ તેનુ નામ રાક્ષસ વિવાહ કહેવાય છે

૮ સુતેની પ્રમાદમા પડેલી અથવા રમતી કન્યાનુ, તેના માબાપ ન જાણે તેમ હરણ કરવુ તે પૈશાચ વિવાહ કહેવાય છે

આ ચાર વિવાહ અધર્મ યુક્ત ગણવામાં આવે છે, તોપણ જો કન્યા અને વરને અપવાદ વગર પરસ્પર રૂચિ હોય તો તે વિવાહને પણ ધર્મ યુક્ત જાણવો

વિવાહનુ ફળ.

શુદ્ધ સ્ત્રીનો લાભ થવો એજ વિવાહનુ ફળ છે અને શુદ્ધ સ્ત્રી મળવાથી રૂડા પુત્ર રૂપ સતતિનો લાભ થાય છે દુ ખ રહિત થઇ, ચિત્ત સમાધિમાં રહે છે અર્થાત્ ગુણવત સ્ત્રી મળવાથી પુરૂષનુ ચિત્ત સઘળી રીતે ચિતા રહિત થાય છે બહારના હર કોઇ પ્રકારના દુ ખનુ નિવારણ કરવામા ગુણવત સ્ત્રી સિવાય બીજુ કોઇ વધારે કુશળ નથી ઘર સબધિ કામકાજનો સારો વ્યવહાર પણ ગુણવત સ્ત્રી ઉપર આધાર રાખે છે ઘરમાં સારા આચાર પાળવો એ પણ ગુણવત સ્ત્રીને શીખવવુ પડતુ નથી, તે તેમા સ્વભાવથીજ હોય છે કારણ કે તે વિશુદ્ધ આચાર પાળવાવાળા કુળમા ઉત્પન્ન થયેલી છે દેવના અતિથિ સગા સબધિ વિગેરેનો સત્કાર કરવાથી નિર્દોષપણુ પણ સ્ત્રીને વિજેજ રહેલુ છે એટલે જેને જેવો ઘટે તેવો આદરસત્કાર પણ ગુણવત સ્ત્રીથીજ થઇ શકે છે

કુલીન સ્ત્રીનુ રક્ષણ કરવાના ઉપાયો

૧ ઘર સબધિ સઘળા કામનો અધિકાર સ્ત્રીને માથે નાખવો, કારણ કે તે કામમા ગુથાવાથી સ્ત્રીને બહાર ફરવા હરવાની નિવૃત્તિ ઓછી મળે તથા અહ પણાથી ઘર કામને મન દઇ સારી રીતે કરે ઇત્યાદિ ઘણા ગુણો એમા રહેલા છે

૨ અમુક દ્રવ્યની રકમ સ્ત્રીને સોંપવી જોઇએ જો કે ઘરમા જોઇતા પ ર્ધ પુરૂષોએ લાવવા જોઇએ, તોપણ સ્ત્રીને થોડા ઘણા પૈસા આપવાની જરૂર છે, કારણ કે પુરૂષની ગેરહાજરીમા, જો સ્ત્રી પાસે ધન હોય, તો અવશ્ય જોઇતી ચીજ લાવી તે વખતે કામ ચલાવી શકે ઇત્યાદિ એમા બીજા પણ ફાયદા ઘણા છે

૩ સ્ત્રીને સ્વેચ્છાએ ચાલવાની છુટ ન મળવી જોઇએ તે એવી રીતે કે, સ્ત્રીના અથવા બીજા કોઇ માણસના અ ત કરણમા એવો ભાસ થવો ન જોઇએ કે આ ઘરમા પુરૂષનુ ચલણ નથી પણ સ્ત્રીનુ સ્વત ત્ર રાજ્ય છે

૪ હમેશા માનવા યોગ્ય સ્ત્રીઓની સોબતમા સ્ત્રીનો વખત જાય એવી યુક્તિ કરવી જોઇયે એટલે હમેશા, સતી, શીખામણ આપે એવી, અને હિતકારક સ્ત્રીઓનો સ ગ કરાવવો આ ચાર સ્ત્રીના રક્ષણ કરવાના ઉપાય છે

શ ન—કોઇ કહેશે કે વગર પરણે તૈયાર મળેલી વૈસ્યા સ્ત્રીથી વ્યવહાર કરવામા શુ બાધ છે?

જવાબ—ધોબીને લુગડા ધોવાની શીલા અને કુતરાને પાણી પીવાના પાત્ર સમાન વૈસ્યા સ્ત્રી છે જેમ ધોબીની શીલા ઉપર જે આવે તે લુગડા ધોવે અને કુતરાના પાણી પીવાના વાસણમા જે કુતરો આવે તે મોઢુ ઘાલે તેમ વૈસ્યા પણ જે પૈસા આપે, તેની સ્ત્રી થાય એવી વૈસ્યા સ્ત્રીમા મૂર્ખ શિવાય કયો પુરૂષ આસકત થાય? અર્થાત્ કોઇ સમજુ માણસ નજ થાય

વૈશ્યાનો કુલ ધર્મ.

દાનમા દુર્ભાગ્યના એગ્લે વેશ્યાનુ ભાગ્ય એવુ હોય છે કે તે કોઇ દીવસ દાન પુણ્ય કરે નહિ અથવા વૈસ્યાને દાન આપે તે નરિદ્ર થાય છે વસ્ત્ર આભુષણો વીગેરે જે કાઇ વસ્તુ વેશ્યાને સત્કાર તરીકે આપવામા આવે છે, તે બીજાના ઉપભોગમા આવે છે વશ્યામા ઘણી આસક્તિ કરવાથી પરાભવ થાય, અથવા મરણ થાય, એટલે મદ્યમાસનો આહાર કરનારિ વૈશ્યામા આસકત થવાથી, અનેક પ્રકારના રોગો ઉત્પન્ન થાય છે તેથી અને તે શીવાય બીજા કેટલાએક કારણોથી, મરણ નીપજવાનો સભવ છે વૈશ્યા ઉપર ગમે તેટલો ઉપકાર કરીએ, તોપણ તે પોતાની થાયજ નહિ ઘણા વખત સુધી સ બ ધ રાખી, જો વૈશ્યાનો ત્યાગ કરવામાં આવે, તો તેજ વખતે તે બીજો પુરૂષ અ ગીકાર કરશે બીજા પુરૂષ પ્રતિ ગમન કરશે, ઇત્યાદિ અનેક કારણોનો વિચાર કરી, પૂર્વે કહેવામા આવેલ છે તે પ્રમાણે સ્ત્રી પત્નુંઇ એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે

ભય નિવારણ

દૃશ્ય તેમજ અદૃશ્ય ઉપદ્રવનો ભય રાખવો એ પણ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે પ્રત્યક્ષ રીતે જોવામા આવે તે દૃશ્યભય કહેવાય અને અનુમાન થી કે આગમથી જે જાણવામા આવે તે અદૃશ્ય ભય કહેવાય કોઈ એમ કહે કે દૃષ્ટ તથા અદૃષ્ટ ભય ગૃહસ્થના ચિત્તમાજ રહ્યા છે તે વાતની ખાતરી કેમ કરાય ? ઉત્તર—જ્યારે માણસ યથાશક્તિ ભયના કારણનો પરિહાર દૂરથીજ કરે ત્યારે એમ સમજાય કે એના ચિત્તમા ભય રહેલા છે, પણ તે વિના તો એમ સમજાય કે એના ચિત્તમા ભય રહેલ નથી અન્યાય વ્યવહારથી, જુગટુ રમવાથી પરસ્ત્રી સગ કરવાથી વાગેરે એવા બીજા કેટલાએક કારણોથી આ લોકમાં પણ અનેક પ્રકારના દુ ખ પ્રાપ્ત થાય છે તે નજરે જોવામા આવે છે તેમજ મદ્યમાસનુ ભક્ષણ કરવાથી નરકાદિ વેદના ભોગવવી પડે છે એવી જે વાત શાસ્ત્રદ્વારા જાણવામા આવે છે તે અદૃશ્ય ભય કહેવાય છે માટે દૃશ્ય અને અદૃશ્ય ઉપદ્રવના કારણ રૂપ અન્યાય વ્યવહારથી અને મદ્યમાસાદિ સેવનથી આત્માને દૂરથીજ પાછો વાળવો

સદ્ગુણોની પ્રસશા કરવા વિષે

વળી સારા પુરૂષના આચરણની પ્રશસા કરવી એ પણ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે હમેશા વૃત્તમા રહેનાર અને જ્ઞાનથી વૃદ્ધ એવા ઉત્તમ પુરૂષોની સેવા કરી જેઓએ જ્ઞાન મેળવેલુ હોય એવા પુરૂષો સારા પુરૂષો કહેવાય તેમના આચરણની પ્રશસા કરવી જોઇએ તેવા પુરૂષોના આચરણ શાસ્ત્રોમા પણ બતાવેલા છે જેમ કે

लोकापवाद भीरुत्व दीना भ्युद्धरणादर ।
कृतज्ञता सुदाक्षिण्य सदाचार प्रकीर्तित १ ॥
सर्वत्र नि दा सत्यागा वर्णवादश्च साधुषु ।
आपद्यदन्यमत्य त तद्वत् सपदिनम्रता २ ॥
प्रस्तावे मित भाषित्व मविसवादन तथा ।
प्रतिपन्न क्रिया चेति कुलधर्मानुपालनम् ३ ॥
असद्व्ययपरित्याग स्थान धैर्यक्रियासदा ।
प्रधान काय निर्बंध प्रमादस्य विवजनम् ४ ॥
लोकाचारानुवृत्तिश्च सर्वत्रौ चित्यपालनम् ।
प्रवृत्तिर्गर्हिते नेति प्राणै कण्ठगतैरपि १ ॥

૧ કોઇની નિંદા ન કરવી, સાધુ પુરૂષની સ્તુના કરવી આપત્ કાલમ અસ્ત દીનપણુ ન કરવુ, તેમજ સંપત્તીમાં અસ્ત નમ્રતા રાખવી

૨ પ્રસંગ ઉપર યોગ્ય હોય તેજ બોલવુ, કોઇની સાથે વિરોધ ન કરવો અંગીકાર કરેલુ કાર્ય પાર પાડવુ અને પોતાના કુલાચારને મુકવો નહિ

૩ ખોટે રસ્તે દ્રવ્ય ન ખરચવુ, ઉત્તમ કાર્યમા આગ્રહ રાખવો અને પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો

૪ જેમ ધર્મને બાધ ન આવે તેવી રીતે લાકિક વ્યવહારને અનુસરવુ, અને સર્વ જગ્યાએ આચિતતાનુ પાલન કરવુ એટલે જે સ્થાને જે કરવાનુ હોય તે સ્થાને તે કરવુ અને પ્રાણ કંઠે આવ્યા હોય તોપણ નિંદામા પ્રવૃત્તિ ન કરવી એટલે જે પ્રવૃત્તિ કરવાથી લોક નિંદા કરે તેવી પ્રવૃત્તિ ન કરવી

૫ લોકા અ ા રથી બીવુ, ગરીબ લોકોને મ કરવી, કોઇએ ઉપકાર કર્યો તે કાઇ દિવસ ભુલવો નહિ અને વખત આવે ત્યારે તેના ઉપર પ્રત્યુપકાર કરવા ચુકવુ પણ નહિ તથા સારા પ્રકારની (પૂણ્યના કામમા નહિ) દાક્ષિણ્યતા રાખવી આ પાચ શ્લોકમા બતાવેલા ગુણો જેનામા હોય તે શિષ્ટ પુરૂષ કહેવાય તેના પુરૂષાની પ્રશંસા પૂર્વક તેના ગુણ ગ્રહણ કરવા તે ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે વળી કહ્યુ છે કે

गुणेषु क्रियतां यत्नः किमाटोपैः प्रयोजनम्, ।
विक्रीयन्तेन घटाभिर्गावः क्षीरविवर्जिताः १ ॥

ભાવાર્થ---ગુણને વિ ે યત્ન કરવો, ઉપરના ડોળથી શુ પ્રયોજન છે ગુ ા વિના ઉપરનો આડંબર સર્વ મિથ્યા છે જેમ દુધ નહિ દેનારી ગાયને ઘટાથી શણગારી વેચવા જઇએ તો કોઇ ખરીદ કરતુ નથી તેમ ગુણ વગર ઉપરનો ડોળ મિથ્યા છે એટલે અંતરંગ જ્ઞાનાદિ ગુણ વિના ઉપરની ક્રીયાના ડોળથી આત્માની શુદ્ધિ થતી નથી બીજી જગ્યાએ પણ કહ્યુ છે —

क्षुद्रा प्रसिद्धि मायान्ति लघवोऽपीहनेतरे ।
समम्यपि विलोक्यन्ते दन्ति दन्तान्न दन्तिनः १ ॥

ભાવાર્થ–નાના હોય તોપણ શુદ્ધ પુરૂષો પ્રસિદ્ધિ પામે છે અને મોટા ડુંગર જેના પણ અશુદ્ધ હોય તો પ્રસિદ્ધિના પ્રતિપક્ષિને મેળવે છે જેમ આ ધારાને વિષે રહેના હાથીના દાત દેખાય છે પણ હાથી દેખાતો નથી, કારણ કે હાથીના દાત ધોળા છે અને હાથી કાળો છે તેમ નાના મોટાનો પણ મેળ નથી જે જ્ઞાનાદિ શુદ્ધ ગુણો સહિત હોય તે પ્રસિદ્ધિ પામે અને જેમા તે ગુણોની ખામી હોય તે પ્રસિદ્ધિ પામી શકતો નથી

અતરગ શત્રુના જય વિષે

વળી કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મદ, હર્ષ રૂપ છ અતરગ શત્રુનો ત્યાગ કરીને અવિરૂદ્ધ અથનો અગીકાર કરીને ઇદ્રિયોનો જય કરવો એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે

બીજાએ પરણેલી અથવા વિવાહ વગરની કુમારી છોકરી અથવા નો વેશ્યા વીગેરે બીજી એવી સ્ત્રી સાથે દુષ્ટ આચાર કરવો તે **કામ** કહેવાય (આ વ્યાખ્યા સામાન્ય ધર્મ આશ્રયી છે)

વિચાર કર્યા વગર પારકાને તેમજ પોતાને દુ ખ થાય તેવા કૃત્યો કરવા ત **ક્રોધ** કહેવાય

દાન દેવા યોગ્ય પુરૂષોને દાન ન આપવુ અથવા કારણ વગર પારકુ ધન લેવુ તે **લોભ** કહેવાય

આગ્રહથી મોક્ષસાધવામા ઉદ્યમવત જ્ઞાની પુરૂષોની શીખામણ નહિ માનવી અથવા તેમના વચનનો અનાદર કરવો તે **માન** કહેવાય

કુળ બલ ઐશ્વર્ય, સપત્, રૂપ, વિદ્યા વિગેરેથી આત્માને વિષે અહકાર કરવો તે **મદ** કહેવાય અથવા અન્ય લોકોને પીડા કરવાનુ કારણ **મદ** કહેવાય છે

નિમિત્ત વગર કોઇને દુ ખ આપીને જુગાર રમીને, અને મૃગયા વીગેરે પાપના કૃત્યો કરીને પોતાના મનને પ્રસન્ન કરવુ તે **હર્ષ** કહેવાય

આ છ શત્રુનો ત્યાગ કરીને ગૃહસ્થાવસ્થાને યોગ્ય ધર્મ અને અથના સાધનને બાધન લાગે તેવી રીતે પાચ ઇદ્રિઓના વિષયને અસત આસક્તિ

રહિત, થઇને ભોગવવાથી, ઇંદ્રિયોના વિકારને રોકવા રૂપ ઇંદ્રિયોનો જય કરવો, એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે કેમકે સર્વથા ઇંદ્રિયોને વિષય થકી રોકવી તે તો યતિનો ધર્મ છે અહિં આ તો સામાન્યથી ગૃહસ્થ ધર્મ કહેવાનો અધિકાર ચાલે છે માટે ગૃહસ્થ ધર્મનું વિવેચન કરેલું છે

અયોગ્ય સ્થાન ત્યાગ વિષે

ઉપદ્રવવાળા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો એપણ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે પોતાના અને બીજા રાજાના લસકરથી વિક્ષોભ એટલે પરસ્પર બન્ને રાજા લડાઇ કરવામાં તત્પર હોય તેથી થતા ઉપદ્રવવાળું, દુકાળ, મરકી વીગેરેથી ભયવાળું અને જ્યાં ઘણા લોકોની સાથે વિરોધ હોય એવું સ્થાન તજી બીજી જગ્યાએ રહેવું એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે કારણકે એવા સ્થલનો ત્યાગ નહિ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલ ઉપદ્રવથી ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણે પુરૂષાર્થનો નાશ થવા સંભવ છે અને તેમ થવાથી આલોક તથા પરલોકમાં અનર્થજ થાય

સ્વામી માગણ વિષે

પોતાને યોગ્ય, રક્ષણ કરવાને સમર્થ, નહિ થયેલા લાભ સંપાદન કરાવવામાં અને મેળવેલ લાભનું રક્ષણ કરવામાં સમર્થ એવા રાજાદિ પુરૂષોનો આશ્રય લેવો અર્થાત 'તમે મારૂ રક્ષણ કરવા યોગ્ય છો હું તમારી રક્ષાપાત્ર છું' એમ કહી તેને સ્વાધીન થવું વળી શાસ્ત્રમાં પણ કહેલું છે કે,

स्वामिमूला सर्वा प्रकृतय । अमूलेषु तरुषु किं कुर्यात् पुरुषप्रयत्न ॥

ભાવાર્થ—સ્વામી વગર પ્રકૃતિ હોઇ શકતી નથી મુળ રહિત ઝાડ હોય તો પુરૂષ પ્રયત્ન શું કરવાનો છે ? મુળ સારૂં હોય તો ઝાડને ઉછેરવાનો પ્રયત્ન સાર્થક છે, તેમ સ્વામી સારો હોય તોજ સારૂં થાય ધર્માત્મા, શુદ્ધ કુળવાળો, શુદ્ધ આચારવાળો, શુદ્ધ પરિવારવાળો, પ્રતાપવાન, ન્યાયવાન વીગેરે સદ્ગુણો યુક્ત સ્વામીની સેવા કરવી ઉચિત છે

ગોષ્ઠત કરવા વિષે

વળી સામાન્ય રીતે ગૃહસ્થોએ, વ્યાપાર પરાથી આત્મા આગતા સુજનતા, ઉદારપણુ, કૃતજ્ઞતા વીગેરે ઉત્તમ ગુણયુક્ત અને આમદથી સદાચારનું પાલન કરનાર પુરૂષનો સંગ [illegible] ય, કેમકે સુજ્ઞ પુરૂષ સર્પની પેઠે આશય

કરવા ગોગ્ય છેજ નહિ ઉત્તમ પુરૂષની સોબત કરવાથીજ સુપ્રસિદ્ધ થાય છે શાસ્ત્રમાં કહ્યુ છે કે -

> गुणवानितिप्रसिद्धि सन्निहितैरेवमजतिगुणवद्भि ।
> स्यातामधुजगत्यपि सुमनोभि सुरभिभि सुरभि ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—સમીપમાં રહેલા ગુણવાન પુરૂષોથીજ "આ પુરૂષ ગુણવાન છે' એવી પ્રસિદ્ધિ થાય છે સુગધિ પુષ્પોથી મધુ એટલે વસત ઋતુ સુરભિ એવા નામથી પ્રખ્યાત છે, એટલે વસત ઋતુનું સુરભિ એવુ જે નામ શબ્દ વામાં આ વ્યું છે તે, તે ઋતુમાં સુરભિ પુષ્પો થાય છે તેને લઇને છે તેમ સારા માણસની સોબતથી મનુષ્ય પણ સારો ગણાય છે

યોગ્યસ્થાન નિવાસ

આગળ જેના લક્ષણ કહેવામાં આવશે એવા અસ્થાનથી વિલક્ષણ એટલે સારા સ્થાનમાં નિવાસ કરવો એ ગૃહસ્થનો સામા ય ધર્મ છે

ચારે તરફ ઉજડ જમીન હોય એવા ઘરમાં રહેવુ એ ગૃહસ્થ ને અનુચિત છે કેમકે ચારે તરફ આવરણ રહિત હોવાથી ચોર વિગેરે લફ ગા લોકો નિર્ભય થઇ પરાભવ કરવા ઉત્સાહ કરે

બધી બાજુમાં બીજા ઘરોથી ઢ કાઇ ગયના ઘરમાં રહેવુ એપણ અયોગ્ય છે, કારણ કે તેવા ઘરના બારી બારણા વીગેરે બીજા ઘરોથી ઢ કાઇ ગયલાં હોય છે અને તેથી શોભા નથી પામતું, એટલુજ નહિ પણ જ્યારે અગ્નિ વિગેરેનો ઉપદ્રવ થાય છે ત્યારે તેના ઘરમાંથી નીકળવાનું અને પેસવાનું ઘણુ મુશ્કેલીભરેલુ થઇ પડે છે

વળી જુગાર વીગેરે વ્યસનથી પરાભવ પામેલા પડોશીની જોડે રહેવુ એ પણ અસ્થાન કહેવાય છે, કારણ કે કુશીલ લોકો સાથે બોલવાથી તેમની સાથે બેસવાથી તથા તેમની સોબત કરવાથી ગુણવાન પુરૂષોને પણ ગુણની હાની થાય છે, કેમકે શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે ગુણ અને દોષ સોબતથી ઉત્પન્ન થાય છે એટલા માટે યોગ્ય સ્થાનમાં વસવુ એ ગૃહસ્થનો સામા ય ધર્મ છે

જ્યાં દરોના અ કુશ તથા કુરત બ નામની વનસ્પતિ ઘણી હોય, જ્યાં સાત્ર ર ગની તેમજ સારી ગ ધવાળા માટી હોય, જ્યાં સ્વાદિષ્ટ જળની ઉત્પત્તિ

હોય ત્યાં, તથા દ્રવ્ય ભંડાર યુક્ત પૃથ્વી ઉપર, પ્રશસ્ત વાસ્તુ શાસ્ત્રના નિયમને અનુસરીને બાંધેલા ઘરમાં વસવુ, એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે, કારણ કે તે શાસ્ત્રમા બતાવેલા લક્ષણથી વિરૂદ્ધ લક્ષણવાળા ઘરમા રહેવાથી સત્પુરૂષોને વૈભવની હાનિ ઇત્યાદિ લોક પ્રસિદ્ધ ઘણા દોષ ઉ પ ન થાય છે, કેમકે સારા લક્ષણ યુક્ત ઘરમાં રહેવાથી વાછિત ફલની સિદ્ધિ થાય છે એમ શાસ્ત્રમા પણ કહેલુ છે

ઘરના લક્ષણો નિ સ શય રીતે જાણવા માટે અતીન્દ્રિય પદાર્થના જ્ઞાનના હેતુ ભૂત શકુન,સ્વપ્ન અને ઉપશ્રુતિ રૂપ નિમિત્તથી પરીક્ષા કરવી, તેમાં શકુન અને સ્વપ્નનો અર્થ સર્વ જગાએ પ્રસિદ્ધ છે માટે અહીં લખતા નથી કોઇનો વાક્ય સાંભળી કલ્પના કરવી તેનું નામ ઉપશ્રુતિ કહેવાય છે લોકોમા કેટલીએક જગ્યાએ શકુન કરતા શબ્દ નિમિત્ત અધિક ગણવામાં આવે છે તેવી વિધિનો કેટલોક ભાગ અંગવિદ્યામા કહેલો છે, તે પ્રકારની પરિક્ષાથી ઘર બાંધવાના સઘળા લક્ષણોનુ અવલોકન કરવુ

ઘરમાં આવવા જવાના ઘણા રસ્તા ન રાખવા કારણ કે અનેક રસ્તા હોવાથી ઘરની સારી રીતે રક્ષા ન થઇ શકે, અને તેથી સ્ત્રી વિગેરે ઘરના માણસોને તેમજ વિભવને ઉપદ્રવ થાય ઘરના બારણાની અતિશય રક્ષા કરવાથી અન્ય જનોને અંદર પેસવાનો અવકાશ મળતો નથી પરિમિત દ્વારવાળા ઘરનું રક્ષણ સહેલાઇથી થાય છે, એટલે તેવા ઘરમા રાખેલી વસ્તુઓ સહેલાઇથી સભાળી શકાય છે એ પ્રકારના ગૃહમા વાસ કરવો એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે

વેષ વિષે

પગની જાંઘ અડધી ઉઘાડી રાખવી, પાઘડીનું છોગુ મુકવુ, અત્યંત સજ્જડ અંગરખું પહેરવુ અને જાર પુરૂષની ચેષ્ટા દર્શક વેષ ધારણ કરવો, ઇત્યાદિ વિરૂદ્ધ વેષ કહેવાય છે એવા વિરૂદ્ધ વેષનો ત્યાગ કરી, પોતાના વિભવ, અવસ્થા, તથા નિવાસ સ્થાનને ઉચિત વેષ ધારણ કરવો, એટલે લોકોમા હાંસિપાત્ર ન બનીએ એવો વેષ રાખવો, કેમકે ઉચિતપણે વર્તવાથી લોક હાસિ ન કરે, અને જો લોક હાસિ કરે તો પોતાને કષાય ઉત્પન્ન થાના સંભવ છે માટે જેથી કષાય ઉત્પન્ન ન થાય તેવા ઉપાયે વર્તવુ પ્રસન્ન વેષ ધારણ કરનાર પુરૂષ મંગળ મૂર્તિ કહેવાય છે, અને મંગળથીજ લક્ષ્મીની ઉત્પત્તિ થાય છે વળી શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યુ છે કે —

श्रीमङ्गलात्प्रभवति प्रागल्भ्यात्सम्प्रवर्धते ।
दाक्ष्यात्तु कुरुते मूलं संयमात्प्रतितिष्ठिते ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—મંગળથી લક્ષ્મી ઉત્પન્ન થાય છે ચતુરાઇથી લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ થાય છે ડહાપણથી લક્ષ્મીનું મૂળ બંધાય છે અને સંયમથી લક્ષ્મી પ્રતિષ્ઠા પામી રહે છે ન્યાયથી વિભવ મેળવવો અને અપાત્રમાં વ્યય ન કરવો તેનું નામ લક્ષ્મી સંયમ કહેવાય છે તે સંયમથી પ્રાયે લક્ષ્મીનો ક્ષય થતો નથી

ખર્ચ

આવકને યોગ્ય ખરચ કરવો એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે વળી નીતિશાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—

पादमायान्निधिं कुर्यात् पादं वित्ताय घट्टयेत् ।
धर्मोपभोगयोः पादं पादं भर्तव्यपोषणे ॥

ભાવાર્થ—દરેક ગૃહસ્થે પોતાની આવકના ચાર ભાગ કલ્પવા તેમાંથી એક ભાગ ઘરમાં અનામત રાખવો, અને એક ભાગ પૈસાની વૃદ્ધિ થાય એવી યુક્તિથી ઉપયોગમાં લેવો એક ધર્મ તથા પોતાના ઉપભોગ માટે રાખવો અને એક ભાગ જે માણસો પોતા ઉપર આધાર રાખતા હોય તેવા માણસોના પોષણ માટે રાખવો એટલે સ્ત્રી પુત્રાદિના રક્ષણ માટે રાખવો વળી કહ્યું છે કે —

आयार्धं नियुञ्जीत धर्मे समधिकं ततः ।
शेषेण शेषं कुर्वीत यत्नतस्तुच्छमैहिकम् ॥

અર્થ—આવકના બે ભાગ પાડવા તેમાં એક ભાગ ધર્મને વિષે ખરચવો અને બનેતો તેથી વધારે પણ ખરચવો અને બાકી રહેલા ધનથી તુચ્છ એવું આલોક સબંધી સઘળું કામ કરવું

જેમ રોગથી શરીર નબળું થાય છે અને કાંઇ કામ કરી શકાતું નથી તેમ આવક કરતાં વધારે ખરચ કરવાથી પુરૂષ કોઇ પ્રકારનો વ્યવહાર ચલાવવા સમર્થ થતો નથી વળી શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે —

पूजन चास्य विज्ञेय त्रिसध्य नमन क्रिया ।
तस्यानवसरेप्युच्चै श्चेतस्यारोपितस्यतु ॥

ભાવાર્થ—માતા પિતા વિગેરે પૂજ્ય વર્ગને પ્રાત કાળે, મધ્યાહ્ન કાળે તથા સાયકાળે નમસ્કાર કરવો તે તેમનુ પૂજન કહવાય છે અવસર ન મળે તો મનમાં ઉચ્ચ પ્રકારે તેમનુ ધ્યાન કરી નમસ્કાર કરવો ગુરૂ વર્ગની ગણના શાસ્ત્રમા પણ કહેલી છે —

मातापिता कलाचार्य एतेषाज्ञातयस्तथा ।
वृद्धा धर्मोपदेष्टारो गुरुवर्ग सतामत ॥

અર્થ—માતા, પિતા, કળા શીખવનાર, તેમજ જ્ઞાતિ, વૃદ્ધ પુરુષો તથા ધર્મના ઉપદેશકો એ સવના સમુદાયને સત પુરૂષોએ ગુરૂ વર્ગ માનેલો છે

આ પ્રમાણે કહેલ ગુરૂ વર્ગનુ બહુ માન કરવાની રીત પણ શાસ્ત્રમાં બતાવેલી છે

अभ्युत्थानादियोगश्च तदन्तेनिभृतासनम् ।
नामग्रहश्च नास्थाने नावर्ण श्रवण क्वचित् ॥

અર્થ—ગુરૂજન આવે ત્યારે ઉભા થઇ સામા જવુ, આસન આપવુ, સુખ શાતિ પુછવી, ઇત્યાદિ તે પ્રસન્ન થાય તેવી યોજનાઓ કરવી તેમની સમીપે નિશ્ચળ રીતે આસનવાળી બેસવુ અઘટીત જગ્યાએ તેમનું નામ ગ્રહણ પણ ન કરવુ, તથા તેમની નિંદા ન સાંભળવી, અને શકિત હોય તો નિંદકને બોલતો બધ કરવો, અને પોતાની શકિત તેવી ન હોય તો ત્યાથી ઉઠી બીજે ઠેકાણે જવુ

વળી પરલોકના સુખ સાધન રૂપ દેવ પૂજન વિગેરે ધર્મ વ્યાપારમા વર્તતા માતા પિતાને પોતે તે કાર્યમા સ્થિર કરવા 'આજથી તમારે ઘર કામની ચિંતા કરવી નહિ, કોઇ પણ જાતના વ્યવહારમા પડવુ નહિ ફક્ત નિશ્ચિત ચિત્તે ધર્મધ્યાન કરવુ' ઇત્યાદિ વચનોથી ધર્મને વિષે તેમનો ઉત્સાહ વધારવો. વળી તેમની આજ્ઞા અનુસારે વર્તવુ વસ્ત્ર, ગધ, રસ વગેરેથી શ્રેષ્ઠ અને નવીન પુષ્પ, ફળ, પ્રમુખ વસ્તુઓ માતા પિતાને અર્પણ કરવી, અને અન્ન વિગેરે

નિંદા ન કરવા વિષે

ઉત્તમ, મધ્યમ, અને કનિષ્ઠ દરેક જાતના પ્રાણીઓના ખરાબ આચરણ વિષે બોલવું નહિ કોઈ પણ પ્રાણીનું માઠું બોલવાથી તે પ્રાણીસાથે દ્વેષ ભાવ થાય છે તેમાં વળી રાજા પ્રધાન વીગેરે ઘણા માનવંત લોકોની ખાનગી વાત તો કોઈ દીવસ કરવી નહિ કારણ કે તેઓનો અવર્ણવાદ કરવાથી મોટા ઉપદ્રવની ભીતિ રહે છે વળી કહ્યું છે કે –

नपरपरिवादादन्य विद्वेषणे परं भैषजमस्ति ।
राजादिषु तु वित्तप्राणनाशनादेरपि दोष स्यात् ॥

અર્થ—અન્ય લોક સાથે દ્વેષ કરવાનું, નિંદા શીવાય, બીજું કોઈ મોટું કારણ નથી અને રાજા વીગેરેની નિંદા કરવાથી તો ધન તથા પ્રાણ વગેરેનો નાશ થવાનો પણ દોષ થાય છે માટે કોઈ માણસનો અવર્ણવાદ ન કરવો, એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે

સદ્ગુણીની સોબત કરવા વિષે

જેમ લોકો અગ્નિથી બળતા, ઉપદ્રવથી પીડાતા, અને દુકાળે દબાતા, દેશનો ત્યાગ કરે છે અને સારા દેશમાં નિવાસ કરે છે તેમ આલોક તથા પરલોકમાં અનિતિકારી આચારણવાળા જુગારી પ્રમુખનો ત્યાગ કરી સારા આચારણવાળા પુરૂષનો સંગ કરવો, એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે, કારણ કે ખરાબ આચારવાળા પુરૂષનો ત્યાગ કરીને પણ જો સારા આચરણવાળા પુરૂષની સોબત ન કરે તો તેવા સારા ગુણ વૃદ્ધિ ન પામે વળી શાસ્ત્રમા પણ કહ્યું છે –

यदि सत्सङ्गनिरतो भविष्यसि भविष्यसि ।
यथा सज्जन गोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥

અર્થ—જો સારા પુરૂષોની સોબતમા તત્પર થઈશ તો સર્વ ઐશ્વર્યવાળો થઈશ, અને જો ખરાબ પુરૂષની ગોષ્ઠીમાં પડીશ તો સર્વ ઐશ્વર્યથી પડીશ, એટલે સર્વ સુખથી ભ્રષ્ટ થઈશ

માત પિતાની ભક્તિ વિષે

વળી માત પિતાની ત્રણ કાળ પૂજા કરવી વળી શાસ્ત્રમા પણ કહ્યું છે કે –

દેવાદિકની પૂજા હમેશા કરવી જોઇએ અને વિશેષથી ભોજન કરતા પહેલા કરવી જોઇએ

ભોજન

પોતાની પ્રકૃતિને અનુકુલપણાથી સમય વરે ભોજન કરવુ જે પુરૂષ પોતાની પ્રકૃતિને અનુકુળ પાન આહાર ઇત્યાદિ લે છે તેજ સુખી થાય છે અને તેનુ નામ સાત્મ્યપણુ કહેવાય છે

એ પ્રકારના સાત્મ્યપણાથી ભુખ લાગી હોય તો ભોજન કરવુ તે કાળ ભોજન કહેવાય છે તેમ પણ કહેલુ છે કે જન્મારાથી આરંભીને સાત્મ્યપણે ખાધેલુ વિષ પણ પથ્ય થાય છે, અને અસાત્મ્યપણે ખાધેલુ પથ્ય પણ પ્રકૃતિને પ્રતિકુલ થાય છે બળવાન પુરૂષને સર્વ વસ્તુ પથ્યજ થાય છે એમ માની કાલકુટ ઝેર ન ખાવુ, કારણ કે સારી રીતે ઝેર જાણવામા પ્રવીણ માણસ કોઇ વખત ઝેરથીજ મરણ પામે છે

પ્રકૃતિને અનુકુળ પડે તેમ વેળા સર ભોજન કરવામા પણ અધિક લોલુ પપણુ ન રાખવુ કારણ કે જે પુરૂષ મિત જમે છે તે બહુ જમે છે, કારણ કે જે અધિક ખાવામા આવે છે તે ઉલટી, ઝાડા અગર મરણ એ ત્રણમાનુ એક કર્યા વિના વિરામ પામતુ નથી, એટલે પચતુ નથી, માટે મિત જમવુ સવારમા એવી રીતે જમવુ કે સાંજના જઠરાગ્નિ મંદ ન પડી જાય, અને સાંજે એવી રીતે જમવુ કે જેથી સવાર જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય, અને ભુખ લાગે, તેનુ નામ મિત ભોજન કહેવાય છે ભોજનના પરિણામમા કોઇ પણ જાતનો સિદ્ધાંત નથી જેટલુ પોતાની જઠરાગ્નિ પચાવી શકે તેટલુ જમવુ, કારણ કે અતિશય જમવાથી શરીર તથા જઠરાગ્નિ બને બગડે છે વળી અગ્નિ પ્રદીપ્ત હોય અને થોડુ જમે તોપણ દેહ દુર્બલ થાય છે તેમજ ઘણુ ખાવાથી પચાવવામા મુશ્કેલી પડે છે વળી થાકી ગયેલ માણસે એકદમ પાણી પીવાથી અથવા જમવાથી તાવ, ઉલટી વગેરે અનેક પ્રકારના રોગો થાય છે, માટે થાક લાગ્યો હોય તો થોડી વિશ્રાંતિ લીધા પછી પાણી પીવુ અને ભોજન કરવુ

એક વખત ખાધેલુ જ્યા સુધી બરાબર પચ્યુ ન હોય ત્યા સુધી બીજી વખત નજ જમવુ, અજીર્ણ છતા જે ભોજન કરવામા આવે તે સર્વ રોગના કારણ ભુત અજીર્ણની પુષ્ટિ કરે છે, વળી કહ્યુ છે કે–

દેવ સ્વરૂપ

ક્લેશ ઉપજાવનાર કર્મના ભેદો વિપાકથી મુક્ત થએલા અને ભક્તિ ભરથી દેવના પ્રમુખ ભવ્યજીવો જેમની નિરંતર સ્તુતિ કર્યા કરે છે તે દેવ કહેવાય અજ અનંત, અરહંત, અનંત, બુદ્ધ, શંભુ તમોનાશક ઇત્યાદિ નામ તેજ પરમાત્માનાં છે તેવા પરમાત્મા દેવની નિરંતર પૂજા કરવી જોઇએ

જેઓ અમુક દીવસને વિષે એકજ રીતીએ ધર્મકાર્ય કરે છે અને ગૃહસ્થની પેઠે તિથીઓમાં ભેદ નથી રાખતા તે અતિથિ કહેવાય શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે

तिथि पर्वोत्सवाः सर्वे त्यक्ता येन महात्मना ।
अतिथिं तं विजानीयाच्छेषमभ्यागतं विदु ॥

ભાવાર્થ—જે મહાત્મા પુરુષોએ અમુક પર્વ ઉત્સવ વીગેરે તિથિઓનો ત્યાગ કર્યા છે એટલે જેને બધા સરખા દિવસ સરખા છે તે અતિથિ કહેવાય બાકીના અભ્યાગત કહેવાય એવા અતિથિને અન્નદાન આપી સત્કાર કરવો એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે

ધર્મ અર્થ અને કામના આરાધનમાં જેની શક્તિ શિથિલ થઇ હોય તે દીન એટલે ગરીબ કહેવાય એવા દીનજનોને દાન આપવું એ પણ ગૃહસ્થને આચરવા જોગ છે દેવાદિના ઔચિત્ય એટલે ઉત્તમ મધ્યમ જઘન્ય રૂપ સેવાનો અર્થ સમજવો અને તેનું ઉલ્લંઘન ન કરવું કારણ કે તેમ કરવાથી અગણિત ગુણો પણ લેખામાં આવતા નથી શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે —

औचित्यमेकमेकत्र गुणानां राशिरेकतः ।
विषायते गुणग्राम औचित्यपरिवर्जितः ॥

ભાવાર્થ—એક જગ્યાએ એકલું ઔચિત્ય મુકાય અને એક જગ્યાએ અગણ્ય ગુણોનો સમુહ મુકો તોપણ ઔચિત્ય રહિત ગુણોનો સમુહ નાશ પામશે

"પોતે તેઓથી અતિશે શ્રેષ્ટ રીતે વર્તે તે ઉત્તમ પુરૂષ કહેવાય તેવા પુરૂષો સ્વભાવથીજ પરોપકાર કરવાવાળા અને પ્રિય વચન બોલવાવાળા હોય છે તેમને અનુસરીને વર્તવાથી ઉદાર ચિત્ત હોઇને સ્વપ્નમાં પણ વિકારવાળી પ્રકૃતિ થતી નથી અને તેથીજ એવા પુરૂષોનું અનુકરણ કરી ઔચિત્ય મેળવવા અને મેળવ્યા પછી તેની રક્ષા કરવામાં તત્પર રહેવું એ ગૃહસ્થને યોગ્ય છે"

ધર્મ અર્થ અને કામ એ ત્રીવર્ગ કહેવાય છે

જેનાથી સારી ગતિ અને મોક્ષ મળે તે ધર્મ કહેવાય જેનાથી વ્યવહારિક તથા પારમાર્થક સર્વ પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય તે અર્થ કહેવાય પોતાની કલ્પનાએ માની લીધેલા શુભ રસ સહિત સર્વ ઇંદ્રિઓની તૃપ્તિ જેનાથી થાય તે કામ કહેવાય પરસ્પર હરકત ન પહોંચે એવી રીતે એ ત્રણેનુ સેવન કરવુ વળી એ ત્રિવર્ગની આરાધના એક બીજાની અપેક્ષા રહે તેમ કરવી, કારણ કે કોઇ પુરુષ ધર્મ અને અર્થનો ઉપઘાત કરી કેવળ કામમાં લીન થાય છે તો તે વનના હાથીને પેઠે આપત્તિ પામે છે

ધર્મનુ ઉલ્લંઘન કરી જેમ સિંહ હાથીને મારીને જો કે હાથીના માંસ આથી ઘણા જીવ તૃપ્તિ પામે છે પણ પાપ પોતે કરે છે તેથી કેવળ પાપનુ પાત્ર થાય છે, તેમ કેવળ દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરે તો તે દ્રવ્ય બીજા લોક ભોગવે છે અને પોતે પાપનુ જ પાત્ર બને છે વાવવા માટે રાખેલુ બી ખાઇ જનાર ખેડુ જેમ દુ ખી થાય છે તેમ આ મનુષ્ય જન્મ રૂપ બીજ પાપ કૃત્ય કરી ગુમાવનાર દુ ખી થાય છે, કારણ કે અધર્મી પુરુષનુ ઉત્તર કાલમા કંઇ પણ કલ્યાણ થતુ નથી જે પુરુષ પરલોક સબંધિ સુખને વિરોધ ન આવે તેમ આ લોકમા સુખ ભોગવે છે તે પુરુષ નિશ્ચય સુખી થાય છે માટે ધર્મને બાધ ન લાગે તેમ બુદ્ધિમાન પુરુષે અર્થ અને કામમા યત્ન કરવો

જે અર્થ અને કામને હણી કેવળ ધર્મ ની જ ઉપાસના કરે તો યતિપણુ અંગીકાર કરવુ એજ કર્તવ્ય છે પણ ગ્રહસ્થ રીતે ગૃહવાસ કરવો એ યુક્ત નથી જે ઘરવાસમા રહેવો તેને અર્થ અને કામનુ આરાધન કરવુ એ પરમ શ્રેયકારી છે

કાંઇ પણ વિચાર કર્યા વિના ઉત્પન્ન થએલા દ્રવ્યનો ખરચ કરે તે તાદાત્વિક કહેવાય બાપ દાદાએ એકઠુ કરેલુ દ્રવ્ય અન્યાય માર્ગે ઉડાવી દે તે મુલહર કહેવાય અને જે પુરુષ સેવકો તથા પોતાને પીડા કરી ધન એકઠુ કરે અને ધર્મ માર્ગમા ખરચ ન કરે તે કદર્ય કહેવાય તેમા તાદાત્વિક અને મુલહર એ બે પુરુષોને ઉત્તર કાળમા કલ્યાણ નથી કારણ કે અર્થના નાશથી ધર્મ અને કામનો નાશજ થાય છે અને કૃપણ પુરુષે એકઠુ કરેલુ દ્રવ્ય પણ તેના પોતાના હીત માટે ઉપયોગમા આવતુ નથી તે તો રાજા, અથવા કુટુંબી, અથવા તો ભોગના ભંડારમા રહે છે માટે આ ત્રણ પ્રકારના પુરુષોની પ્રકૃતિ

પોતાના કર્મના દોષથી જાતિ વિદ્યા વિગેરે ગુણોએ નીચનાને પામેલા હીન લોકો સાથે વ્યવહાર ઓછો કરવો પણ ત ન તિરસ્કાર કરવો નહિ કારણ કે તેઓ ગુણોની હીનતાથી એવુ સમજે છે કે અમે તેવા ગુણો અંગીકાર કરવા સમર્થ નથી એમ વિચારી કોઇ ઉત્તમ પુરૂષોનુ અનુકરણ કરી પોતાને કૃતાર્થ માની આનંદ પામે છે

વળી કોઇ પણ મનુષ્ય સાથે અતિ પરિચય ન કરવો કારણ કે અતિ પરિચયથી ગુણવન્ત પુરૂષોનો પણ અનાદર થાય છે વળી કહ્યુ છે કે–

अतिपरिचयादवज्ञा भवति विशिष्टेपि वस्तुनिप्राय ।
लोक प्रयागवासी कूपेस्नानंसदाकुरुते ॥

ભાવાર્થ—અતિ પરિચય કરવાથી ઘણુ કરીને સારી વસ્તુ નિ પણ તિરસ્કાર થાય છે જેમ પ્રયાગ તીર્થમા રહેનારાળા પુ ષો તે તીર્થનુ સ્નાન છોડી હમેશા કુવાના પાણીથી સ્નાન કરે છે

સારા આચારમા વર્તવુ અને દુરાચારથી દુર રહેવુ તે વૃત્ત કહેવાય ગ્રાહ્ય અને ત્યાજ્ય વસ્તુઓનો વિભાગથી નિશ્ચય કરવો તે જ્ઞાન કહેવાય છે

ઉપર કહેલા વૃત્તવાળો સ્વસ્થ રહનાર અને તેવા પ્રકારના, જ્ઞાનવાળો જ્ઞાન વૃદ્ધ કહેવાય એવા પુરૂષોની સેવા કરવી ધનિકની સેવા કરવાથી દારિદ્ર્ય પ્રાપ્ત થાય અને સમર્થની સેવા કરવાથી સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય અને સારા ગુણ અને સારી ક્રિયા યુક્ત પુરૂષોની જો સારી રીતે સેવા કરીએ તો નિશ્ચયથી તેઓ સદુપદેશ વિગેરે ફલ આપે છે વળી શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે–

उपदेश शुभानित्य दर्शन धर्मचारिणाम् ।
स्थाने विनय इत्येतत् साधुसेवाफलंमहत् ॥

અર્થ—ધર્માચારી પુરૂષોનો શુભ ઉપદેશ સાભળવો તથા નિત્ય તેમનુ દર્શન કરવુ અને યોગ્ય સ્થાને તેમનો વિનય કરવો એ સર્વ સત્ પુરૂષોની સેવા કરવાનુ મોટુ ફલ છે

વળી પરસ્પર વિરોધ ન આવે તેમ માંહામાંહે બધાયલા ધર્મ અર્થ અને કામ તેનો અંગીકાર કરવો

ધર્મ અર્થ અને કામ એ ત્રીવર્ગ કહેવાય છે

જેનાથી સારી ગતિ અને મોક્ષ મળે તે ધર્મ કહેવાય જેનાથી વ્યવહારિક તથા પારમાર્થિક સર્વ પ્રયોજનની સિદ્ધિ થાય તે અર્થ કહેવાય પોતાની કલ્પનાએ માની લીધેલા શુભ રસ સહિત સર્વ ઇંદ્રિઓની તૃપ્તિ જેનાથી થાય તે કામ કહેવાય પરસ્પર હરકત ન પહોંચે એવી રીતે એ ત્રણેનુ સેવન કરવુ વળી એ ત્રિવર્ગની આરાધના એક બીજાની અપેક્ષા રહે તેમ કરવી કારણ કોઈ પુરુષ ધર્મ અને અર્થનો ઉલ્લંઘન કરી કેવળ કામમા લીન થાય છે તો તે વનના હાથીને પેઠે આપત્તિ પામે છે

ધર્મનુ ઉલ્લંઘન કરી જેમ સિંહ હાથીને મારીને તે હાથીના માસમાથી ઘણા જીવ તૃપ્તિ પામે છે પણ પાપ પોતે કરે છે તેથી કેવળ પાપનુ પાત્ર થાય છે, તેમ કેવળ દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરે તો તે દ્રવ્ય બીજા લોક ભોગવે છે અને પોતે પાપનુજ પાત્ર બને છે તેટલા માટે ગળેલુ ઘી ખાઈ જનાર જેમ દુખી થાય છે તેમ આ મનુષ્ય જન્મ રૂપ બીજ પાપ કૃત્ય કરી ગુમાવનાર દુખી થાય છે, કારણ કે અધર્મી પુરુષનુ ઉત્તર કાલમા નાશ પણ કલ્યાણ થતુ નથી જે પુણ્ય પરલોકમા અધિક સુખનો વિશેષ ન નાશે તેમ આ લોકમા સુખ ભોગવે છે તે પુરુષ નિશ્ચે સુખી થાય છે માટે ધર્મનો બાધ ન આવે તેમ બુદ્ધિમાન પુરુષે અર્થ અને કામમા યત્ન કરવો

જો અર્થ અને કામનો હાનિ કરી ધર્મ રીતે ઉપાસના કરે તેને યતિપણુ અંગીકાર કરવુ એજ કલ્યાણકારી છે પણ પ્રારંભી ગૃહસ્થાશ્રમ કરવો એ મૂર્ખતાથી જે ઘરવાસમા રહેલો તેને અર્થ અને કામનુ આરાધન કરવુ તે પણ શ્રેયકારી છે

ત્રણ પણ વિચાર કર્યા વિના ઉત્પન્ન થયેલા દ્રવ્યનો ખરચ કરે તે તાદાત્વિક કહેવાય બાપદાદાએ એકઠુ કરેલુ દ્રવ્ય અન્યાય માર્ગે ઉડાવી દે તે મૂલહર કહેવાય અને જે પુરુષ, સેવકો તથા પોતાને પીડા કરી, ધન એકઠુ કરે અને ધર્મ માર્ગમા ખરચ ન કરે તે કદર્થ કહેવાય તેમા તાદાત્વિક અને મૂલહર એ બે પુરુષોનુ ઉત્તર કાલમા કલ્યાણ નથી કારણ કે અર્થના નાશથી ધર્મ અને કામનો નાશજ થાય છે અને કૃપણ પુરુષે એકઠુ કરેલુ દ્રવ્ય પણ તેના પોતાના કામ માટે ઉપયોગમા આવતુ નથી તે તો રાજા, અથવા કુટુંબી, અથવા તો ચોરના ભંડારમા રહે છે માટે આ ત્રણ પ્રકારના પુરુષની પ્રવૃત્તિ

ઝોડી દઇ મતિમાન્ પુરૂષે અથ રૂડી રીતે રાખવો જેણે પોતાની ઇંદ્રિયો વશ નથી તેને અર્થ પ્રાપ્તિ નથી વળી કામાસકત પુરૂષે ધનના ઉપાય સારા ન હોય કારણ કે એવા પુરૂષના ધન ધર્મ અને શરીર પરવશ હોય છે જેને સ્ત્રી ઓમા અત્યત આસક્તિ હોય એને વિરૂદ્ધ કામ પ્રવૃત્તિ કરનારાઓ શીઘ્ર નાશ પામે છે માટે ધર્મ અને અથને બાધ ન લાગે એવી રીતે કામમા પ્રવૃત્તિ કરવી એ પ્રમાણે વિચારી પરસ્વ વિરોધ ન લાગે તેવી રીતે ધર્મ અર્થ અને કામ એ ત્રણે પુરૂષાર્થની સેવા કરવી

ધર્મ અથને કામ એ ત્રણમાથી કોઇની બાધાનો સભવ થાય તો જે ક્રમમા તેમનુ સ્વરૂપ બતાવ્યુ છે તે ક્રમ પ્રમાણે જેને બાધ આવનો હોય તેની પહેલાના પુરૂષાર્થનુ રક્ષણ કરવુ જ્યારે કામ પુરૂષાથને બાધ લાગનો હોય ત્યારે ધર્મ અને અર્થનુ રક્ષણ કરવુ કારણ કે તે બે વિના કામ સહેલાઇથી ભોગવાનો નથી કામ અને અર્થની બાધા,થાય તો ધર્મનીજ રક્ષા કરવી કારણ કે તે બેનુ મૂળ ધર્મ છે વળી કહ્યુ છે કે-

धर्मश्चेन्नावसीदेत कपालेनापि जीवति ।
आढयोस्मीत्यवगन्तव्य धर्मवित्ताहिसाधव ॥

ભાવાર્થ—ભીખ માંગીને પોતાનુ પોષણ કરનાર માણસ પણ જો ધર્મ સહિત હોય તો તે સીઝાય નહિ, કારણ કે તે એમજ સમજે છે કે હુ ધનવાન છુ, માટે શા માટે દુખી થવુ જોઇએ સાધુ પુરૂષોને ધર્મ એજ ધન છે

બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ સર્વ કાર્યના આરભમા દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ અને ભાવ સહિત પોતાના બળ તથા અબળનો એટલે સામર્થ્ય અને અસામર્થ્યનો વિચાર કરવો કારણ કે પોતાના બળથી વિરૂદ્ધ પ્રારભ કરનારને ક્ષય સપત્તિજ પ્રાપ્ત થાય છે માટે ઉત્તમ પુરૂષોએ પોતાની શક્તિનો વિચાર કરીને દરેક આરભ કરવા વળી કહ્યુ છે—

क काल कानिमित्राणिकोदेश कौव्ययागमौ ।
कश्चाह कामशक्तिरिति चिन्त्य मुहुर्मुहु ॥

કાળ કેવો છે? મારા મિત્રો કોણ છે? દેશ કેવો છે? ખરચ અને આવક કેવાં છે? હુ કોણ છુ? મારી શક્તિ કેટલી છે? એ બધી વાતનો વારવાર વિચાર કરવો

વળી ધર્મ અર્થ અને કામની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ રૂપ અનુબંધમા પ્રયત્ન કરવો અનુબધ રહિત પ્રોજનથી, વધ્યા સ્ત્રીની પેઠે લાભ પણ આગળ પામતા નથી માત્ર હીલના પામે છે

જે કાળમા જે વસ્તુ હેય અને જે વસ્તુ ઉપાદેય હોય તેનો અત્યત નિપુણ બુદ્ધિએ વીચાર કરી હાનોપદાન કરવુ, કારણ કે બુદ્ધિની નિપુણતાથી સર્વ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે વળી શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે -

य * काकिणीमप्यपथप्रपन्नामन्वेषते निष्कसहस्रतुल्याम् ।
कालेन कोटिष्वपि मुक्तहस्तस्तस्यानुबंध नजहातिलक्ष्मी ॥

ભાવાર્થ—જે પુરૂષ કુમાર્ગમા પડેલા પા પૈસાને પણ હજાર સોના મોહોર તુલ્ય ગણે છે તે પુરૂષ રફતે રફતે કોડિ દ્રવ્ય વાપરવા સમર્થ થાય છે, કારણ કે લક્ષ્મી તેનો સબધ મુકી શકતી નથી જે દ્રવ્ય સચય કરી દાન પૂ ણ્યમા ખરચે છે તેને ભવો ભવ લક્ષ્મી મળે છે

સુદર સ્ત્રી સાથે જુવાન કિન્નરે આરભેલ ગીત સાભળવાના ઉદાહરણથી હમેશા ધર્મ શ્રવણ કરવુ કારણ કે ધર્મમા હમેશા સુવચનોજ હોય છે અને તેથી અગણિત ગુણો થાય છે કહ્યુ છે કે,-

कान्तमुपोज्झति खेद तप्त निर्वातिबुध्यतेमूढम् ।
स्थिरतामेति व्याकुलमुपयुक्तसुभाषितचेत ॥

ભાવાર્થ—ઉપયોગી પુરૂષનુ સુવચન ગ્લાનિ પામેના પુરૂષના ચિત્તના ખેદને દુર કરે છે તાપ પામેનાના ચિત્તને શાત કરે છે મોહ પામેલાના ચિત્તમા પ્રતિબોધ કરે છે તથા વ્યાકુળ ચિત્તવાળાને સ્થિર કરે છે ઇત્યાદિ અગણિત ફાયદાઓ સુવચનથી થાય છે અને તેવા સુવચન શાસ્ત્રોમાજ હોય છે માટે હમેશાશાસ્ત્ર શ્રવણ કરવુ

સર્વત્ર કાર્યમા પ્રવર્તતા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોએ **અભિનિવેશ** ન કરવો બીજાનો પરાભવ કરવા માટે અનીતિનુ કાર્ય કરવુ તે **અભિનિવેશ** કહે વાય, અને તે અભિનિવેશ નીચ પુરૂષનુ લક્ષણ છે, કારણ કે નીતિ માર્ગનુ

* रुपकस्य अशीतमोभाग ।

ઉલ્લંઘન કરી અનીતિના કૃત્ય કરવા એ નીચ પુરૂષોનુ લક્ષણ છે વિદ્વાન્ લોકો પણ કહે છે કે –

दर्पं श्रमयति निचाग्निष्फलनयविगुणदुष्करारम्भैः ।
श्रोतो विलोमतरणैर्व्यसनिभिरायास्यतेमत्स्यैः ॥

ભાવાર્થ—જેમ વ્યસનિ (કમભાગ્ય) માછલાઓ પાણીના પ્રવાહ સન્મુખ ચાલી પોતાના આત્માને ફોગટ પ્રયાસ આપે છે તેમ નીચ પુરૂષો પણ ગમરૂ ખોથી, ફલરહિત અન્યાય યુક્ત અને ઘણાજ મુશ્કેલ કામોનો આરંભ કરી પોતાના આત્માને દુઃખ દે છે

ડહાપણુ, સુજનતા, ઉદારતા, સ્થિરતા પ્રિયભાષણ ઇત્યાદિ પોતાને તથા પરને ઉપકાર કારક આત્મધર્મમા પક્ષપાત રાખવો તેની પ્રશંસા કરવી બહુમાન કરવુ, સહાય કરવી, વીગેરે સાધનોથી જેમ ગુણનો બાધ ન થાય, તેમ પ્રવૃત્તિ કરવી કારણ કે ગુણનો પક્ષપાત કરનારા પુરૂષો બહુમાનદ્વારા પ્રાપ્ત કરેલ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના વિસ્તારના સામર્થ્યથી આલોક તથા પરલોકમા શરદ ઋતુના ચંદ્રના કિરણ સરખો ધાર ગુણનો સમુહ નિશ્ચયથી પામે છે કારણ કે ગુણનુ બહુમાન કરવાનો અભિપ્રાય ચિંતામણી રત્ન કરતા પણ અધિક શક્તિવાળો ગણવામા આવે છે કેમકે ચિંતામણી રત્ન તો ફક્ત આલોકમાજ સુખ આપે છે અને ગુણનુ બહુમાન કરવાનો અભિપ્રાય અનુક્રમે મોક્ષ સુખ આપનાર છે માટે ગુણનુ બહુમાન કરવુ એ ગૃહસ્થનો ધર્મ છે

ઉહ અપોહ અભિનિવેશ શુશ્રુષા, શ્રવણ, ગ્રહણ ધારણા અને વિજ્ઞાન આ આઠ બુદ્ધિના ગુણ ઉપાર્જન કરવા

૧ જાણેલા પદાર્થનો આધાર લઈને તે પ્રકારનો બીજા પદાર્થમા વ્યાપ્તિ જ્ઞાને તર્ક કરવો તેનુ નામ ઉહ કહેવાય, એટલે જેમ ઘરને વિષે ધુમાડો જોવાથી જ્યા ધુમાડો હોય ત્યા અગ્નિ હોય એવો નિશ્ચય થાય, પછી પર્વતમા ધુમાડો જોઇ ત્યા અગ્નિ હશે એવો વિતર્ક થાય તેમ ધર્મ સંબંધિ કાર્યમા પણ કોઇ જીવની હિંસા કરવાથી પાપ લાગે છે એવો પ્રથમથી નિશ્ચય કરેલો હોય તો પછી કોઇ જીવને દુઃખ દઇએ તો પાપ લાગે એવો વિતર્ક થાય તેનુ નામ ઉહ કહેવાય ઉક્તિ યુક્તી એ કરીને

વિરુદ્ધ હિંસાદિક અર્થથી, દોષની સંભાવનાએ, નિવૃત્તિ પામવી તેનું નામ અપોહ કહેવાય, અથવા ઉહ એટલે સામાન્ય જ્ઞાન, અને અપોહ એટલે વિશેષજ્ઞાન તત્વ પ્રવેશ એટલે અભિનિવેશ સાંભળવાની ઇચ્છા શુશ્રુષા, સાંભળવું તે શ્રવણ, સાંભળેલા અર્થનો અંગીકાર કરવો તે ગ્રહણ અંગીકાર કરેલ અર્થને સ્મૃતિમાં રાખવો તે ધારણા મોહ સંદેહ અને વિપરિતતા રહિત જ્ઞાનનું નામ વિજ્ઞાન કહેવાય આ પ્રકારે જેણે બુદ્ધિનો ઉત્કર્ષ મેળવ્યો હોય તે કોઈ જગ્યાએ સ્ખલના ન પામે કહ્યું છે કે—

> जीवतिशतशः प्राज्ञा प्रज्ञयावित्तसंक्षये ।
> नहि प्रज्ञाक्षयेकश्चिद्वित्ते सत्यपिजीवति ॥

ભાવાર્થ—-અક્કલ વાળા પુરૂષો ધનનો નાશ થાય તોપણ બુદ્ધિથી જીવે છે પણ બુદ્ધિનો નાશ થયે ધનવાન્ જીવી શકતો નથી, માટે ધનવાન્ કરતાં બુદ્ધિવાન્ વધારે ઉત્તમ છે

આ પ્રમાણે ઉપર બતાવેલા પાયથી જે પુણ્યવાન્ જીવ રૂડી રીતે ગૃહસ્થ ધર્મ પાલશે તે આલોક તથા પરલોકમાં સુખ મેળવશે વળી તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ પુણ્યાનુબંધિ પુણ્યના બંધથી અનિંદ્ય છે એટલે ઉત્તમ પુરૂષોએ વખાણવા યોગ્ય છે, માટે આ પ્રકારના ધર્મમાં ગૃહસ્થોએ ઉદ્યમ કરવો યોગ્ય છે

દુર્લભ એવો આ મનુષ્ય જન્મ પામીને આત્માનું હિત કરવું એજ સાધ્ય છે, કારણ કે અકાલ મૃત્યુ આ દુનિયામાં અચાનક વસ્તુ માત્રને હતી ન હતી કરી નાખે છે આ પ્રકારની દુનિયાની સ્થિતિ છે ત્યારે પરિણામમાં દુઃખ આપનારી સંપત્તિમાં આગ્રહ છોડી આત્માર્થી પુરૂષોએ ઉચ્ચ પ્રકારે ધર્મ સેવન કરવું

પ્રકરણ બીજુ

ગૃહસ્થને ઉપદેશ

प्राय सद्धर्मबीजानि गृहिष्वेवविधेष्वलम् ।
रोहन्ति विधिनोप्तानि यथाबीजानिसत्क्षितौ ॥

ભાવાર્થ-જેમ સારી પૃથ્વીમા વિધિ પૂર્વક વાવેલા બીજ ઉગે છે તેમ ગૃહસ્થને વિષે પણ વિધિ સહિત વાવેલા સદ્ધર્મના બીજ બ_ધા ઉગે છે

ઘણુ કરીને સદ્ધર્મના બીજ રૂપ સમ્યક્ જ્ઞાન, સમ્યક્ દર્શન અને સમ્યક્ ચરિ ત્ર સહિત, કારણો નીચે પ્રમાણે છે –

दु खितेषु दयात्यन्तमद्वेषोगुणव त्सुच ।
औचित्यासेवन चैव सर्वत्रैवाविशेषत ॥

ભાવાર્થ-દુ ખિ પ્રાણીઓ ઉપર અતત દયા કરવી, અને ગુણવાન્ ઉપર દ્વેષ ન રાખવો અને સર જગાએ ભે. રહિતપણે યોગ્યનુ આસેવન કરવુ

ધર્મના બીજો પોતાના કુળ ક્રમથી આવતા આચાર અને નિંદા રહિત અને યાન સહિત અનુપમાદિ ગુણપાત્ર ગૃહસ્થોમાં પોતાના ફળના સત્ય કારણપણે ઉગે છે વળી કહ્યુ છે કે –

वपन धर्मबीजस्य सत्प्रशसादितद्गतम् ।
तच्चिं ताद्यड्कुरादिस्यात् फलसिद्धिस्तुनिर्वृत्ति ॥

ભાવાર્થ-સત્પુરૂષોની પ્રશસા કરવી વીગેરે ક્રિયા ધર્મના બીજ વાવવા રૂપ છે અને તે ધર્મની ચિંતા કરવી તે અ કુરા વિગેરે છે અને મોક્ષ, ધર્મની ફલ સિદ્ધિ છે

चि तासच्छुत्यनुष्ठान देवमानुषसंपद
क्रमेणाड्कुर ॥

ભાવાર્થ-વળી ધર્મની ચિંતા અંકુરારૂપ છે, ધર્મનું શ્રવણ કરવુ તે ડાળા સમાન છે ધર્મનું અનુષ્ઠાન નાલ સમાન છે અને દેવતા મનુષ્યનિ સંપત્ ફલ રૂપ છે

જેમ બીજ વાવ્યા પછી અંકુરા ફુટે પછી ડાળા થાય ફુલ થાય અને છેવટ ફળ થાય તેમ અંહી પણ જાણવું મરૂ દેવી પ્રમુખને વિષે અન્યથા ભાવ થાય તો તેમા વિરોધ નથી કારણ તેમનું જન્મપણુ પરિપક્વ થયેલુ હતુ

જેમ ઉપર ભુમિમા વાવેના બીજનો નાશ થાય છે અથવા તો અંકુરો થઇ સુંગન્ધ જાય છે તેમ અનાન ખાર યુક્ત હૃત્ય ભુમિમા વાવેલા સદ્ધર્મના બીજનો નાશ થાય છે અથવા તો અંકુરા ફુટી નિષ્ફળ થાય છે એમ પંડિત પુરૂષો કહે છે, કારણ કે અજ્ઞાનતાથી મુર્ખ પુરૂષ થોડુ પણ સારૂ કાર્ય કરવા સમર્થ નથી થતો, ત્યારે ધમ સબધિ, મોક્ષને ઉપયોગી કાર્ય કેમ કરી શકશે ? દિનકર અને દુ ખમ્ર વસ્તુઓના તફાવત સમજવામા અકુશળ પુરૂષ નિર્વાહાદિ અનુષ્ઠાનપણુ સારી રીતે નથી સાધી શકતો કારણુ કે તે દરેક વિષયમા અન છે જે મર્વન માત્રનુ ધારણ કરવા અસમર્થ હોય છે તે મેરૂ પર્વતનુ ધારણ કેમ કરી શકે અર્થાત્ નજ કરી શકે માટે જે માણસ જેટનુ ધારવા સમર્થ હોય તેને ત પ્રકારનો બોધ કરવો જોઇએ

પ્રથમ જે પુરૂષો દેશના કરવાનિ છે તેની પ્રકૃતિ જાણવી જોઇએ એટલે તે પુરૂષ ગુણવાન્ લોકોની સોબતમા રહવા ખુશી છે કે નહિ વીગેરે જાણવુ જોઇએ વળી તે પુરૂષ કયા દેવમા ભક્તિ તથા રાગવાળો છે તે પણ ઉપદેશકે પ્રથમથી જાણવુ જોઇએ, કારણ કે જેની પ્રકૃતિ પહેલાથી જાણેલી હોય તેને ત્રેઇ રતીથી ઉપદેશ કરવો તે સમજાઇ શકે અને જેના દેવ જાણેના હોય તેના દેવના વચનમા શો વિરોધ આવે છે તે તેને સમજાવી યથાર્થ વકતા શ્રી જીનરાજના વચન રૂપ સમ્યકત્વના બીજ તેનામા સહેનાઇથી રોપી શકાય તેને માનેલા કુદેવના દુષણો બતાવ્યા શીવાય તેની શ્રદ્ધામા ફેરફાર થવા સભવ નથી

વળી દેસ્ય પુરૂષોને આલોક તથા પરલોક સબધિ સામાન્ય ગુણોની પ્રશસા સભળાવવી જેમ કે —

प्रदान प्रच्छन्न गृहमुपगते सभ्रमाविधि ।
प्रियङ्कृत्वा मौन सदसिकथन चाप्युपकृते ॥

अनुत्सेकोलक्ष्म्या निरभिभवसारा परकथा ।
श्रुते चासंतोष कथमनभिजाते निवसति ॥

ભાવાર્થ—સત્પાત્રને દાન આપવુ તે છાનુ આપવુ પણ લોક પ્રશંસા કરે તેટલા માટે આપવુ નહિ વળી કોઇ સત્પુરૂષ પોતાને ઘરે આવે તો અહો મારૂ મોટુ ભાગ્ય એમ ધારી તેની મરજી સપાદન કરવા બીજા બધાં કામ પડતા મુકી તેની યોગ્યતા પ્રમાણે આગતાસ્વાગતામા તત્પર થવુ વળી કોઇના ઉપર ઉપકાર કરી ભુલાઇ જવુ નહિ કારણ કે કરેલુ ઉપકારનુ કાર્ય કહી બતાવવુ એ હલકા માણસની પ્રકૃતિ છે એટલે પોતે પોતાને મોઢે પોતાના વખાણ કરવાં એ હલકા માણસનુ કામ છે અને કોઇએ પોતાના ઉપર ઉપકાર કર્યો હોય તો તે સભા સમક્ષ કહી બતાવવો, કારણ કે તેમ કરવાથી ઉપકાર કરનારનો વિનય સચવાય છે અને તેની પ્રીતિ પણ સપાદન કરાય છે લક્ષ્મીનો ગર્વ ન કરવો કારણ કે તે ચપળા છે, આજ છે અને કાલ નથી જેથી કોઇનો પરાભવ થાય એવી પારકી વાત કરવીજ નહિ વળી શાસ્ત્ર ભણવામા અને સાભળવામા કોઇ દીવસે સતોષ ન પામવો આ ગુણો જાતવત પુરૂષ શીવાય બીજામા તે કયાથી રહે? અર્થાત્ જાતવત પુરૂષમાજ રહે

વળી તેવા પુરૂષોની સમક્ષ જેમ વિરોધ ન આવે તેવી રીતે સાધારણ ગુણોથી અધિક ગુણનુ પણ વ્યાખ્યાન કરવુ જેમ કે —

पंचैतानि पवित्राणि सर्वेषा धर्मचारिणा ।
अहिंसा सत्यमस्तेय त्यागोमैथुनवर्जनम् ॥

ભાવાર્થ—હિંસા ન કરવી, સત્ય બોલવુ ચોરી ન કરવી દાન કરવુ અને મૈથુન ન સેવવુ એ પાચ વાના દરેક ધર્મી પુરૂષોએ પાળવા યોગ્ય છે

વિશેષ સમજાવતા છતા પણ જો શ્રોતાને જ્ઞાન ન થય તો તેની નિંદા ન કરવી 'કે અહો તુ મદ બુદ્ધિવાળો છે આટલુ આટલુ સમજાવતા બીલકુલ સમજતો નથી' એ પ્રકારે શ્રોતાનો તિરસ્કાર કરવો નહિ કારણ કે એમ કરવાથી કોઇ શ્રોતાને મનમા સમજવાની ઘણી ઇચ્છા હોય તોપણ તે દૂર જાય છે કારણ કે ઉપદેશકના કોપથી તે એમ સમજે છે કે હવે હુ સમજવાલાયક નથી માટે તેમની નિંદા નહી કરતા તેમને પહેલા ધર્મશાસ્ત્ર સાભળવાની ઇચ્છા વધે એવી રીતના વાકયોથી સમજાવવા કારણ કે તેમને

ધર્મશાસ્ત્ર સાભળવાની ઇચ્છા થયા વિના તેમની પાસે ધર્મશાસ્ત્ર વાચવાથી ઉલટો અનર્થ થવા સભવ છે વળી શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે જે પુરૂષ સાંભળનારની ઇચ્છા વગર તેની પાસે બોલે છે તે પિશાચકી કે વાતકી કહેવાય છે એટલે જેમ મ.ના શરીરમા પિશાચે પ્રવેશ કર્યો હોય અને તે ગમે તેમ બોલે પણ તેનુ બોલવુ નિષ્ફળ છે તેમ સાભળનારની ગરજવિના બોલનારનો ઉપદેશ નીષ્ફળ થાય છે અને જેમ મ.ને સંનિપાત વિગેરે વાયુના કોઇ પ્રકારના રોગથી બકવા થાય છે અને તેનુ બોલવુ નિષ્ફળ થાય છે તેમ જે પુરૂષ સાભળવા નહિ ઇચ્છનારની પાસે બોલે છે તેપણ ફોકટનો પ્રયાસ કરે છે માટે પહેલા શાસ્ત્ર સાંભળવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરવી અને પછી બોધ કરવાની શરૂઆત કરવી એવો નિયમ છે કે જેમ સખત સન્નિપાત વિગેરે રોગવાળા પુરૂષોને વાર વાર કરિયાતા વીગેરેના ક્વાથોનો ઉપચાર કરીએ છીએ તેમ સાભળનારને જ્યાસુધી બોધ ન થાય ત્યા સુધી ઇટનાત વાર વાર સમજાવ્યા કરવી

વળી એકવાર અથવા વાર વાર બોધ કરવાથી જ્યારે શ્રોતાને બોધ થાય ત્યારે "ભારે કર્મી જીવોને આ પ્રકારનો સુલ્મ બોધ નથી પણ હળવા કર્મી જીવોનેજ થાય છે" એ પ્રમાણે શ્રોતાની પ્રશ સા કરવી

વળી શ્રોતા પુરૂષો પાસે આગમનુ બહુમાન કરાવી તેમને આગમમા પ્રવેશ કરાવવો આગમનુ બહુમાન ઉત્પન્ન કરવા વિશે શાસ્ત્રમા નીચે પ્રમાણે કહેલુ છે કે —

परलोकविधौ शास्त्रात् प्रायोनान्यदपेक्षते ।
आसन्नभव्यो मतिमान् श्रद्धाधनसमन्वित ॥

ભાવાર્થ—આસન્ન ભવ્ય બુદ્ધિમા । અને શ્રદ્ધારૂપ ધનવાન્ પુરૂષ પરલોક સબધિ કાર્યમા શાસ્ત્ર શિવાય ઘણુ કરી બીજા કશા ઉપર આધાર રાખતો નથી એટલે શાસ્ત્ર પ્રમાણેજ પરલોક સબધિ કાર્ય કરે છે વળી કહ્યુ છે કે —

उपदेशविनाप्यर्थ कामौप्रति पटुर्जन
धर्मस्तु नविनाशास्त्रादिति तत्रादरोहित ॥

ભાવાર્થ—લોકો અર્થ અને કામ ઉપદેશ વિના પણ ચતુરાઇથી સાધે છે પણ ધર્મ, શાસ્ત્ર વિના સધાતોજ નથી,માટે શાસ્ત્રમાં આદર કરવો એ હિતકારી છે વળી અર્થાદિ, અનર્થનાહેતુ છે એમ પણ અનેક શાસ્ત્રોમાં કહેલુ છે

માટે હમેશા શાસ્ત્રમાં યત્ન કરવાવાળા ધર્મી પુરૂષો વખાણવા લાયક છે, કારણ કે આ લોકમાં મોહરૂપ અંધકાર સર્વત્ર વ્યાપી રહેલું છે તેથી સારૂ શુદ્ધ જોઇ શકાતું નથી તેમાં શાસ્ત્ર રૂપ પ્રકાશનું જે આલંબન કરે છે તે સત્ય જોનાર છે વળી કહ્યું છે કે

पापामयौषध शास्त्र शास्त्रं पुण्यनिबन्धनम् ।
चक्षु सर्वगतं शास्त्र शास्त्रं सर्वार्थ साधनम् ॥

ભાવાર્થ—પાપરૂપ રોગનું ઔષધ શાસ્ત્ર છે પુણ્યનું નિબંધન પણ શાસ્ત્ર છે વળી શાસ્ત્ર સર્વ જગ્યાએ ગતી કરતું નેત્ર છે એટલે શાસ્ત્રરૂપ નેત્રે સર્વ વસ્તુઓ દેખાય છે માટે સર્વ અર્થનું સાધન શાસ્ત્રજ છે –

नयस्यभक्तिरेतस्मिंस्तस्यधर्म क्रियापिहि ।
अन्धप्रेक्ष्य क्रियातुल्या कर्मदोषादसत्फला ॥

અર્થ—જેને શાસ્ત્રમા ભક્તિ નથી તેની ધર્મ ક્રિયાઓ પણ આંધળાએ દેખવા યોગ્ય ક્રિયારૂપ છે અને કર્મ દોષથી અસત્ ફળવાળી છે એટલે સદ્ગતિરૂપ ફલ આપતી નથી

य श्राद्ध मन्यतेमान्या नहंकारविवर्जित ।
गुणरागी महाभागस्तस्य धर्मक्रियापरा ॥

ભાવાર્થ-અહંકાર રહિત ગુણીજનો ઉપર પ્રેમ રાખનારો મોટી શક્તિવાળો શ્રાવક માન્ય પુરૂષોને માન આપે છે અને તેવા શ્રાવકની ધર્મ ક્રિયા ઉત્કૃષ્ટ જાણવી

વળી જેને શાસ્ત્રમા અનાદર છે તે પુરૂષ ગમે તેવા ગુણ યુક્ત હોય તો પણ તે ઉન્મત્ત પુરૂષ છે એમ માનવામા આવે છે, વળી તીર્થંકર મહારાજાએ પણ શાસ્ત્ર ભક્તિને મોક્ષની ઉત્તમ દૂતિ કહેલી છે એટલે મુક્તિરૂપ સ્ત્રી પમાડવાને ઉત્તમ દૂતિરૂપ કહેલી છે માટે આ જગ્યાએ મુક્તિ રાગિના સામીપ્યથી શાસ્ત્રની ભક્તીને દૂતી કહેવા એ યાર્થજ છે

ધર્મ કથા કહેતી વખતે 'ભવ્ય પ્રાણીઓને મોહથી મુકાવી તત્વ તરફ ખેંચીએ તે આક્ષેપણી કથા કહેવાય' તેવી કથાઓ કહેવી આક્ષેપણી કથા ચાર પ્રકારની છે

૧ લોચ કરવો, સ્નાન ન કરવું ઇત્યાદિ સાધુની ક્રિયાઓ આચાર કહેવાય છે

૨ પ્રાપ્ત થયેલા દોષનું નિવારણ કરવા માટે પ્રાયશ્ચિત લેવું તે વ્યવહાર કહેવાય છે

૩ સંશયવાળા પુરૂષોને મધુર વચનોથી જ્ઞાન કરાવવું તે પ્રજ્ઞપ્તિ કહેવાય છે

૪ અને પોતાની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ જીવાદિ ભાવ કહેનારો દૃષ્ટિવાદ કહેવાય છે

વળી જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વિર્યાચાર એ પાંચ આચારનું વર્ણન શ્રાવકોએ શ્રાવક પાસે કરવું જોઇએ તેમાં જ્ઞાનાચારના આઠ પ્રકાર છે

૧ જે વખતે જે શ્રુત ભણવાનું ફરમાવેલું હોય તેજ વખતે તે શ્રુત ભણવું તે કાળ જેમ કાળને વિષે કરેલી ખેતી વીગેરેનું ફળ બરાબર થાય છે તેમ ભણવામાં પણ જાણવું

૨ વળી ભણનાર પુરૂષોએ ગુરૂ આવે ત્યારે સન્મુખ ઉભા થવું ગુરૂના ચરણ ધોવા વિગેરે વિનય કરવો કારણ કે અવિનયથી ભણેલી વિદ્યા નિષ્ફળ થાય છે એ વાત નિશ્ચય છે

૩ ભણવામાં તત્પર થયેલા પુરૂષે ગુરૂનું બહુમાન કરવું અંતમાં થયેલા ભાવ પ્રતિબંધને એટલે અત્યંત હૃદયગત પ્રેમને બહુમાન કહે છે *

૪ ભણવાની ઇચ્છા કરનાર શ્રાવકે ઉપધાન† પણ કરવું જોઇએ જે તપથી શ્રુતને પુષ્ટી થાય તે ઉપધાન કહેવાય તેવા ઉપધાનપૂર્વક અધ્યયન કરવું જોઇએ કારણ કે તપપૂર્વક ગ્રહણ કરેલા શ્રુત સફળ થાય છે

---

* અહિં વિનય અને બહુમાનની ચોભંગી થઇ શકે છે

૧ એક પુરૂષને વિનય છે પણ બહુ માન નથી

૨ બીજાને બહુ માન છે પણ વિનય નથી

૩ ત્રીજાને વિનય અને બહુ માન બન્ને છે

૪ ચોથાને બન્ને નથી આ ચાર ભાગામાં બીજો અને ત્રીજો ભાગ આદરવા યોગ્ય છે તેમાં ત્રીજો ઉત્કૃષ્ઠ છે, કારણ કે તેમાં મનમાં ગુરૂ ઉપર ઘણી પ્રીતિ છે

† એક જાતની ક્રિયા તથા તપ સાથે અધ્યયન

૫ ભણી રહ્યા પછી પોતાનો ગુરૂ છુપાવવો તે નિન્હવન કહેવાય તે પણ ન કરવું જોઇએ કારણ કે એમ કરવાથી ચિત્તની મલીનતા પ્રાપ્ત થાય છે

૬-૭-૮ વળી શ્રુત ગ્રહણ કરવા પ્રયત્નશીલ અને તેના ફળની ઇચ્છા રાખનાર પુરૂષે વ્યંજનભેદ અર્થભેદ તથા બન્ને પ્રકારનો ભેદ ન કરવો

૧ વ્યંજનભેદ—એટલે અમુક વાક્યના અક્ષરો ફેરવીને તજી અથવા બીજા અક્ષરો ગોઠવી નવું વાક્ય બનાવવું—જેમ કે- धम्मो मंगलमुक्किट्ठं એની જગ્યાએ पुन्नो कल्लाणमुक्कोस એમ કહેવું એ ભણનારને યોગ્ય નથી

૨ અર્થ ભેદ—પ્રસિદ્ધ અર્થ છોડી દઇ બીજો અર્થ કરવો તે જેમ કે- आवंतीकेयावंति लोगंसि विप्परामसंति એ પાઠનો અર્થ પાખંડિ લોકમાં જેટલા જીવ મનુષ્ય અસંયત હોય તેમાંથી કેટલાએક લોકો છકાયના જીવોને ઉપતાપ કરે છે એવો અર્થ-પ્રસિદ્ધ છે તો પણ કોઇ નીચે પ્રમાણે અર્થ કરે કે-અવંતી દેશમાં પાણી કાઢવાના દોરડાવાળો લોક કુવા ઉપર ઉપતાપ ઉપજાવે છે એવો અર્થ ન કરવો જોઇએ

૩ વ્યંજન અને અર્થ—બન્ને જુદો બોલવો અને અર્થ જુદો કરવો જેમ-धम्मो मंगलमुक्किट्ठं अहिंसा पर्वतमस्तके આ જગ્યાએ વ્યંજનના ભેદ કરવાથી અર્થનો પણ થાય છે માટે એમ કરવું ઘટિત નથી કારણ કે અર્થનો ભેદ થવાથી ક્રિયાનો ભેદ થાય છે અને ક્રિયાનો ભેદ થવાથી મોક્ષનો અભાવ થાય છે અને મોક્ષનો અભાવ થવાથી દિક્ષા નિરર્થક થાય છે

દર્શના ચારના પણ આઠ પ્રકાર છે

૧ શંકારહિતપણુ —

શંકા બે પ્રકારની છે- ૧ દેશશંકા અને ૨ સર્વ શંકા.

જીવ સમાન છે છતાં એક ભવ્ય જીવ અને બીજો અભવ્ય જીવ કેમ હોઇ શકે ' એવી શંકા દેશશંકા કહેવાય છે ' આ સઘળા સિદ્ધાંત પ્રાકૃત ભાષામાં લખેલા છે માટે કલ્પિત હશે ' એવી શંકા કરવી તે સર્વ શંકા કહેવાય પણ આ જગ્યાએ આવો વિચાર ન કરે કે-પદાર્થો હેતુ ગ્રાહ્ય છે અને અહેતુ ગ્રાહ્ય છે આપણા જેવા છદ્મસ્થની અપેક્ષાએ ભવ્યત્વ વિગેરે અહેતુ ગ્રાહ્ય છે કારણ કે તેના હેતુઓ પ્રકૃષ્ટ (કેવળ) જ્ઞાનને ગોચર છે અને

સૂત્ર બધારણ પ્રાકૃત ભાષામા છે તે બાલ જીવોને સહેલાઇથી સમજવા તથા ઉચ્ચારણ કરવા માટે છે શાસ્ત્રમા પણ કહ્યું છે —

बालस्त्रीमन्दमूर्खाणा नृणा चारित्रकाङ्क्षिणा ।
अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञै सिद्धान्त प्राकृत कृत ॥

અર્થ—ચરિત્રની ઇચ્છા કરનાર બાલ સ્ત્રી મદ અને મુર્ખ માણસના અનુગ્રહ માટે તત્ત્વ જાણનારા પુરૂષોએ સિદ્ધાંત પ્રાકૃત ભાષામા રચેલું છે

વળી આ વાત કલ્પના ગોચર પણ નથી કારણ કે પ્રત્યક્ષ અનુમાન અને આગમ વિગેરે પ્રમાણથી તેને બાધ આવતો નથી તેથી અરિહંતના શાસનને પામેલો જે જીવ શંકા રહિત હોય તે દર્શનાચાર કહેવાય આ વાક્યથી દર્શન અને દર્શનીમા ભેદ નથી એમ કહેવાયું, અને તે વચન યોગ્યજ છે કારણ કે જો દર્શન અને દર્શનીને તદન જુદા માનીએ તો ફળનો અભાવ થાય અને ફળનો અભાવ થવાથી મોક્ષનો અભાવ થાય, આ પ્રકારે બીજે ઠેકાણે પણ ભાવના કરવી

૨ કાંક્ષા રહિતપણુ—તે બે પ્રકારનું છે

૧ દેશ કાંક્ષા—૨—સર્વથી કાંક્ષા

દિગબર વીગેરે દર્શનો માના કોઇ એક દર્શનની કાંક્ષા કરે તે દેશકાંક્ષા કહેવાય. એટલે કોઇ મતને સારો જાણી તેનો અંગીકાર કરવાની ઇચ્છા કરવી તે દેશ આકાંક્ષા કહેવાય અને સર્વ મતો સારા જાણી તે મતને ગ્રહણ કરવાની કાંક્ષા રાખવી તે સર્વકાંક્ષા કહેવાય તે દેશ આકાંક્ષા અને સર્વ આકાંક્ષાવાળો પુરૂષ અન્ય મતોમા આસક્ત થાય જીવની વિરાધના અને ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા વિચારી શકતો નથી આ પ્રકારે દેશ આકાંક્ષા અને સર્વ આકાંક્ષા રહિત હોય તે દર્શનાચાર કહેવાય

૩ આ જીન દર્શન જો કે સારૂ છે તોપણ એમા પ્રવૃત્તિ કરવાથી મને ફળ થશે કે નહિ? કારણ કે ખેતી કરનારને પણ ફળની ખાતરી નથી તેમ મને તો નહી થાય? એવી રીતના માઠા વિચારથી રહીત થઇ જે વસ્તુ પામવા યોગ્ય છે તે એથી મળશેજ એવો નિશ્ચય થાય તેને નિર્વિચિકિત્સપણુ કહેવાય અથવા સાધુના મનમલીન ગાત્ર વસ્ત્ર વીગેરે દેખી તેમની નિંદા ન કરે તે નિર્વિજુગપ્સ કહેવાય.

૪ અનાન કષ્ટ કરનારનુ તપ વિદ્યા અને અતિશય જોઇને જેની સમ્યક્ જ્ઞાનરૂપ દ્રષ્ટિ ન ચળે તે અમૂઢ દૃષ્ટિ કહેવાય તે અમૂઢ દ્રષ્ટિ નામે દર્શનાચાર જાણવો

આચાર દર્શનાચાર ગુણિને આશ્રીને કહ્યા હવે ગુણને આશ્રીને કેહવાય છે

૫ સમાન ધર્મવાળા પુરૂષોમા જે ગુણો હોય તે ગુણોની પ્રશસા કરી તેની વૃદ્ધિ કરવી તેનુ નામ ઉપવૃહ કેહવાય

૬ ધર્મથી ખેદ પામતા પુરૂષોને ધર્મમાં સ્થાપન કરવા તેનુ નામ થીરી કરણ કેહવાય છે

૭ પોતાના ધર્મબધુઓને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સહાય કરવી તે સામીવચ્છલ (સ્વધર્મિવાત્સલ્ય) કેહવાય છે

૮ ધમકથા વિગેરેથી તીર્થનો (ધર્મનો) મહિમા વધારવો તે પ્રભાવના કેહવાય આ આઠ પ્રકારનો દર્શનાચાર જાણવો આ બીજા ચાર ગુણપ્રધાન નિર્દેશ છે તે ગુણ અને ગુણિનો યત્કિંચિત ભેદ જણાવવા માટે છે કેમકે એકાત ગુણગુણિને અભેદ કેહવાથી ગુણ અને ગુણી બન્નેનો નાશ થઇ શૂન્યપણાની પ્રાપ્તિ થવાનો સભવ થાય એટલે બેમાનુ કોઇ ન રહે

ચારિત્રાચાર પણ આઠ પ્રકારનો છે તેના ભે પાચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ એ પ્રમાણે થાય છે

તપાચાર બાર પ્રકારનો છે ૬ બાહ્ય તપ અને ૬ અભ્યતર તપ ૬ બાહ્ય તપ નીચે પ્રમાણે છે

૧ અનશન, ૨ ઉનોદરપણુ, ૩ વૃત્તિનો સક્ષેપ, ૪ રસનો ત્યાગ, ૫ કાય ક્લેશ, ૬ સલીનતા

૬ અભ્યતર તપ નીચે પ્રમાણે જાણવા

૧ પ્રાયશ્ચિત, ૨ ધ્યાન, ૩ વૈયાવૃત્ય, ૪ વિનય, ૫ કાયોત્સર્ગ, ૬ સ્વાધ્યાય (અહી પુસ્તકનુ ટુકાપણુ રાખવાના હેતુથી વિશેષ વર્ણન લખ્યુ નથી તે બીજા પુસ્તકોથી જાણી લેવુ)

ઉપર કહેલા જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચરિત્રાચાર, અને તપા ચારના છત્રીશ ભેદો પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અ ગીકાર કરવા રૂપ પરાક્રમ ફોરવે અને અ ગીકાર કરી તેમનુ યથાર્થ રીતે પાલન કરે તે વીર્યાચાર કહેવાય

આલોક તથા પરલોક સ બધિ ફલની ઇચ્છા રાખ્યા વગર જ્ઞાનાચાર વિગેરેનુ યથાર્થ રીતે પોતાની શક્તિ અનુસારે પાલન કરવુ એ ગૃહસ્થનો ધર્મ જાણવો

જે તે આચાર ધારણ, સઘયણ, કાળ, બલ વીગેરેની વિકલતાથી ન પાળી શકાય તો તેમાં સારો ભાવ રાખવો એ ઉત્તમ છે પણ જે પોતાથી ન બને તેવુ હોય તેમા પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ કારણ કે તત્વ જ્ઞાનથી જોતાં પોતાની શક્તિથી નહી થઇ શકે એવા કાર્યમા પ્રવૃત્તિ કરવાથી આર્તધ્યાન થવા સભવ છે

વળી જ્ઞાનાચાર અ ગીકાર કર્યા પછી તેનુ પાલન કરવા માટે સરખા ગુણવાળા અને અધિક ગુણવાળા લોકો સાથે રહેવા રૂપ ઉપાયનો ઉપદેશ કરવો તથા પોતાના ગુણ સ્થાનકને યોગ્ય ક્રિયાના પરિપાલન તથા સ્મરણ રૂપ ઉપા યનો ઉપદેશ કરવો

સારી રીતે આચાર પાળવાનુ ફળ આલોકમા પ્રત્યક્ષ થાય છે જેમ કે પ્રથમ તો ઉપદ્રવનો નાશ થાય છે ભાવરૂપ ઐશ્વર્યની વૃદ્ધિ થાય છે, લોકમા પ્રિયત્વ મળે છે એ વીગેરે આલોકના ફળ છે, તથા પરલોક સબધિ ફળ સારી ગતિમા જન્મ ઉત્તમ સ્થાનની પ્રાપ્તિ, છેવટ પર પરાએ મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય એ રીતે જ્ઞાનાચારાદિ પાળવાનુ ફળ થાય એવી પ્રરૂપણા કરવી

ઉત્તમરૂપ, સપત, સારી સ્થિતિ પ્રભાવ સુખ, કાંતિ લેશ્યા, શુદ્ધ ઇદ્રિયો, અવધિજ્ઞાન તથા ઉત્કૃષ્ટા ભોગ સાધન તથા દિવ્ય વિમાનો વીગેરે આગળ કહેવામા આવશે એવી સમૃદ્ધિ દેવતાના ભવમા મળે છે" એ પ્રમાણે દેવતા સમૃદ્ધિનુ વર્ણન કરવુ આ કહેવાનો પરમાર્થ એવો છે કે ખાસ કરીને અનાદિ કાળથી મનુષ્ય સબધિ વિષય સુખમાં આસક્ત થયેલા છે અને ધર્મથી વિમુખ રહે છે એવા પુરૂષને વક્તા પુરૂષે ભાવ દયાથી, આ લોકનુ સુખ છોડાવવા દેવ લોકના સુખનુ વર્ણન કર્યુ છે કેમ કે એકદમ મોક્ષ સુખનુ વર્ણન કરવાથી તે લોકો તેને ઘણુ દુર્લભ જાણીને તેની સ મુખ થાય નહિ માટે પ્રથમથી પૌદગલિક સુખ દેખાડી પછી આત્મીક સુખને લગનો કરવો એવા

અભિપ્રાયથી આમ સુચાવવામા આવે છે કેમકે ઉત્તરા ધ્યનજીમા પણ પહેના દેવ લોકના સુખનુ વર્ણન કરી પાછીથી તેજ સુખને દુ ખરૂપે દેખાડયુ છે-

વળી દેવતાના સ્થાનકથી ચવીને જીવ સારા દેશમા કલક રહિત સારા આચરણવાળા અને ધણીજ ખ્યાતીવાળા કુલમા ઉત્પન્ન થાય છે વીગેરે બીજી કુગ્લી એક વાતો આગળ કહેવામાં આવશે તે પ્રમાણે બોધ કરવો

સારા કુલમા આવ્યા પછી સુદર રૂપની પ્રાપ્તિ સારા લક્ષણોની પ્રાપ્તિ આરોગ્યના વીગેરે કલ્યાણની પરપરા પ્રાપ્ત થાય છે તે વાત પણ આગળ વિસ્તારથી કેહવામા આવશે અર્થાત આ રીતરો કેહલો ધર્મ પાલવાથી સારા કુલમા જન્મ થાય અને ઉત્તરોઉત્તર સારા કુલની પ્રાપ્તિ થાય

પાપના કારણરૂપ દશ પ્રકારના અસદાચારની નીંદા કરવી-કહ્યુ છે કે-

हिंसानृताद्य पञ्चतत्त्वाश्रद्धानमेवच ।
क्रोधादयश्च चत्वार इति पापस्यहेतव ॥

અર્થ--હિસા અનૃત વીગેરે પાચ તત્વમા અશ્રદ્ધા અને ક્રોધાદિચાર એ દશ પાપના કારણ છે

તે દશ કારણની નીંદા કરવી તેનુ નામ અસદાચારની નીંદા કરી કેહવાય જેમ કે-

नमिथ्यात्वसम शत्रुर्न मिथ्यात्वसम विर्ष ।
नमिथ्यात्वसमो रोगो नमिथ्यात्वसम तम ॥
द्विषद्विषतमारोगैर्दु खमेकप्रदीयते ।
मिथ्यात्वेन दुरन्तेन ज तोर्जन्मनि जन्मनि ॥
वर ज्वालाकुपक्षिसो देहिनात्माहुताशने ।
नतुमिथ्यात्वसयुक्त जीवितव्यकदाचन ॥

અર્થ--મિથ્યાત્વ સમાન બીજો શત્રુ નથી મિથ્યાત્વ સમાન બીજુ ઝેર નથી, મિથ્યાત્વ સમાન બીજો રોગ નથી મિથ્યાત્વ સમાન બીજુ અધકાર નથી શત્રુ રોગ અને ઝેર તે મનુષ્યને એક જ ભવમાજ દુ ખ દે છે પણ દુરન્ત એવુ મિથ્યાત્વ જતુને જન્મોજન્મ દુ ખ દે છે દેહધારી પ્રાણી એ પોતાનો આત્મા જ્વાલા યુક્ત અગ્નીમા નાખવો ઉત્તમ છે પણ મિથ્યાત્વ સહીત જીવવુ એ કોઇ પણ કાળે સારૂ નથી

એ પ્રમાણે તત્વમા અશ્રદ્ધની નિંદા કરવી, એજ રીતે હીસા વીગેરેમા નિંદાની ગોજના કરવી હિસા, જુઠું, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ પાચ આશ્રવનુ નિંદા કરવુ, અને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ તેમનુ પણ એજ રીતે નિંદન કરવુ પણ તેમનો પક્ષપાત કરવો નહિ અને આ અસત્ આચારનુ સ્વરૂપ સમજાવવુ જોઇએ જેમ કે–પ્રમાદથી પ્રાણીઓનો નાશ કરવો, તે હિસા કહેવાય વીગેરે

બોધ કરનારે પોતે તેવા ખોટા આચારનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, નહી તો તેના વચન ઉપર લોકોને શ્રદ્ધા બહુજ થોડી રહે

વળી ઉપદેશ કરનારાઓએ કુટીલપણાનો ત્યાગ કરી સરલતા રાખવી એટલે પોતાનુ પ જેવુ હોય તેવુ બતાવવુ દંભિકપણે જુઠું પ બતાવવુ નહિ તે ઉપર શ્રી ઉત્તરાધ્યનના સત્તરમા અધ્યયનમા કહ્યુ છે કે –

> सम्मद्दमाणे पाणाणि वीआणि हरिआणि अ ।
> असंजये संजयमन्नमाणे पावसमणेत्ति वुच्चइ ।

ભાવાર્થ–બે ઇંદ્રિ વીગેરે પ્રાણીઓને બીજો પ્રમુખને અને હરિત પ્રમુખને સમર્દન કરતો અસંજમી પોતાને સંજમી માને તો તે પાપ સાધુ છે, તેને વિ. સવેગ પક્ષીપણુ ન હોય કારણ કે અસાધુ હોઇ પોતામા સાધુપણુ માને છે

વળી ઉપદેશ કરનારાઓએ કપટ ન રાખવુ કારણ કે સરલતા રાખવાથી શ્રોતાઓ તેની ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેને છોડતા નથી, અને ગુણી પુરૂષોના ગુણ ઓળવવા નહિ એ રીતનુ સરળપણુ રાખવુ એ હિતકારી છે

વળી આલોક તથા પરલોકમા અનર્થ થવાનુ કારણ અસત્ આચાર છે, એ દેશના પણ ભવ્ય પ્રાણીઓ પ્રતે દેવી જોઇયે જેમ કે –

> यत्रप्रयान्ति पुरुषा स्वर्गयत्रप्रयान्ति विनिपातम् ।
> तत्र निमित्तमनार्य प्रमाद इति निश्चितमिदंमे ॥

ભાવાર્થ—જે પુરૂષો સ્વર્ગનથી પામતા અને અશુભ ગતિમા પડે છે તેનુ નિમિત્ત કારણ અનાર્ય પ્રમાદ છે એવો મારો નિશ્ચય છે એટલા માટે અસત્ આચારનેજ પ્રમાદ માન છ

નરકમા ઉત્પન્ન થએલા પ્રાણીઓના નેમજ ઉપલક્ષણથી તિર્યચ વિગેરેના દુ ખનુ વર્ણન પણ કરવુ જેમ કે —

તીખી ધારવાળી તરવારથી દેદીપ્યમાન ભાલાથી, વિષમ કુવાડાથી, ચક્રથી, ફરસીથી, ત્રિશુલથી, તોમરથી મુદ્ગરથી, વાસનાથી, મુશુંડીથી, નારકીઓના તાળવા મસ્તક હાથ, પગ, હોઠ, મન, નાક, આખ વગેરે શરીરના અવયવ છેદાય છે

વળી પોતાના કર્મના ફળથી આધળા થએલા નારકીઓ નરકની પૃથ્વીમા ઉછળતા અને પડતા નાના પ્રકારની ચેષ્ટા કરતા તે બિચારા પોતાના બચાવ માટે ત્યા કોઇને દેખતા નથી.

વળી ભુખ, તરસ, તહાડ, તડકો, પરવશપણુ વીગેરે દુ ખોથી આકુલ વ્યાકુલ થએલા તિર્યચ્ જીવને સુખનો પ્રસગ તે કયાથી હોય ?

મનુષ્યભવમાં પણ પ્રાણીને, દરિદ્રતાનુ રોગનુ, દુર્ભાગ્યતાનુ, શોકનુ મુર્ખાઇનુ, દીન જાતિનુ, હલકા કુલનુ હાથપગ વિગેરે શરીરના અવયવ હીન થવાનુ આ ધાપા વીગેરે અનેક પ્રકારના દુ ખ ભોગવવા પડે છે

દેવતાને વિશે પણ ચ્યવન થવાનુ દુ ખ છે તેમજ કામ ક્રોધ ઇર્ષ્યા, આપણા હીનપદ વીગેરે કારણોથી સતાપ થયા કરે છે માટે હે આર્ય પુરૂષો દેવતાઓમા પણ નિવેદન કરવા યોગ્ય સુખ હોય તો કહો

વળી માઠા આચરણ કરનારાઓ અવશ્ય શક, શબર વીગેરે હલકા કુળમા અવતરે છે એમ પણ ભ વ્ય પ્રાણીઓને બોધ કરવો વળી હલકા કુલમા ઉત્પન્ન થવાથી પ્રાણીને મન તથા શરીર સબધિ અનેક પ્રકારના દુ ખો સહન કરવા પડે છે અસત્ આચરણના પરવશપણાથી જીવ અધમ કુળમા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યા હલકા વર્ણ રસ ગ ધ સ્પર્શવાળા શરીર ધારણ કરનારા પ્રાણીઓને સર્વ દુ ખનો નાશ કરવામા સમર્થ એવો ધર્મ સ્વપ્નામા પણ પ્રાપ્ત થતો નથી અને ધર્મપ્રાપ્તિ નહી થવાથી હિંસા અસત્ય ચોરી વીગેરે અશુદ્ધ કર્મમા તત્પર થઇ તેવા પ્રાણીઓ નરકાદિકેરૂ જેવુ, એવા પાપકર્મની વૃદ્ધિ કરે છે અને તે પ્રકારે પાપકર્મથી તે પ્રાણીઓ આભવ તથા પરભવમાં દુ:ખ ની પરપરાને પામે છે તે વાત શાસ્ત્રમા પણ કહી છે કે —

ते कर्मभि सजीवो विवश ससारचक्रमुपयाति ।
द्रव्यक्षेत्राद्धाभावभिन्नमावर्तते बहुश ॥

ભાવાર્થ–તે તે કષ્ટ કર્મવશથી જીવ આ સસાર ચક્રમા પરિભ્રમણ કરે છે અને દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ અને ભાવથી જુ । જુદા ભેદને પામેલા સસાર ચક્રમા બહુવાર પુદ્ગલ પરાવર્ત । કરે છે

વળી અનત અનર્થ પ્રધાન મૂઢ પુરુષોના લક્ષણના વિસ્તારરૂપ ઉપાય વડે મોહની નીંદા કરવી વળી કહ્યુ છે —

अमित्रकुरुते मित्र मित्र द्वेष्टि हिनस्तिच ।
कर्मचारमतेदुष्ट तमाहुर्मूढचेतसम् ॥
अर्थ यन्त्युपपन्नानि वाक्यानि गुणवन्तिच ।
नैवमूढो विजानाति मुमुर्षुरिवभेषजम् ॥
सप्राप्त पडित कृच्छ्र पूजया प्रतिबुध्यते ।
मूढस्तु कृच्छ्रमासाद्य शिलेवाम्भसि मज्जति ।

ભાવાર્થ—જે અમિત્રને મિત્ર કરે, મિત્રનો દ્વેષ કરે, મિત્રને હણે અને દુષ્ટ કર્મનો આરભ કરે તે મૂઢ ચિત્તવાળો કહેવાય

જેમ મરવા તૈયાર થએલ પુરૂષને ઔષધ અપ્રિય થાય છે તેમ મૂઢ પુરૂષ પોતાને કહેવામા આવેલા સાર્થક અને ગુણવાલા વચનો જાણી શકતો નથી અર્થાત્ જેમ મરણ પથારીએ પડેલા મનુષ્યને કોઇ પણ ઔષધ લાગુ પડતુ નથી તેમ મૂઢ પુરૂષને કોઇપણ શીખામણ માનવામા આવતી નથી

પડિત પુરૂષ કષ્ટ પામી પછી પૂજા વીગેરેથી પ્રતિબોધ પામે છે અને મૂઢ પુરૂષ દુ ખ પામીને શીલાની પેઠે પાણીમા બુડે છે, અર્થાત્ પડિત પુરૂષ દુ ખમા પડ્યો હોય અને પછી સત્કાર વીગેરેથી વૈરાગ્ય પામે છે પણ તેમા લીન થતો નથી અને મુઢ પુરૂષ દુ ખ ભોગવ્યા પછી સત્કાર વીગેરેથી સુખમાં લીન થાય છે પણ એમ વીચાર નથી કરતો કે સુખદુખ એક બીજા પાછળ લાગેલાજ રહે છે

અથવા તો મોહના ફળ દેખાડતા મોહની નીદા કરવી

जन्ममृत्युजराव्याधि रोगशोकाद्युपद्रुताम् ।
वीक्ष्यमाणाऽपि भूव नोद्विजन्त्यापि मोहत ॥
धर्मबीज परं प्राप्य मानुष्य कर्मभूमिषु ।
न सत्कर्म कृषावस्य प्रयतन्तेल्पमेधस ॥

ભાવાર્થ—જન્મ મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ રોગ શોક વીગેરે ઉપદ્રવવાળી પૃથ્વી એટલે એવી પૃથ્વીમા રહેતાં માણસોને જોતા છતા પણ લોકો મોહના પ્રબળથી વૈરાગ્ય પામતા નથી

કર્મભુમિ વિષે મનુષ્યપણા રૂપ ઉત્તમ ધર્મ બીજ પામીને અલ્પ બુદ્ધિ વાળા પુરૂષો ખેડ કરવા પ્રયત્ન નથી કરતા (અર્થાત્ મનુષ્ય જન્મને રૂડી ક્રિયામા નથી પ્રવર્તાવતા વળી બીજી જગ્યાએ પણ કહ્યુ છે કે —

बडिशामिषवत्तुच्छे कुसुखेदारुणादये ।
सक्तास्त्यजतिसच्चेष्टा धिगहो दारुण तम ॥

ભાવાર્થ—માછલા પકડવાના કાંટામાં પોરોવેલા માંસની પેઠે દારૂણ પરિણામવાળા સુખાભાસ રૂપ વિષયમા આસક્ત થયેલા પુરૂષો સત્ક્રિયાનો ત્યાગ કરે છે અરે એવા દારૂણ અજ્ઞાનમા ધિક્કાર પડો એ સર્વ મોહનુ ચેષ્ટિત છે એવા મોહમા ધિક્કાર પડો

વળી સમ્યક્ જ્ઞાનથી પાપથી બીહનારા પુરૂષની પ્રશંસા કરી અથવા સ્વપરનો ભેદ કરનાર રૂડા જ્ઞાનની પ્રશંસા કરી

यन्नेत्रैस्त्रिभिरीक्षते न गिरिशो ना पद्मजन्माष्टभि
स्कन्दो द्वादशभिर्नवानमघवाचक्षु सहस्रेणच ।
सभूयापि जगत्रयस्य नयनैस्तद्वस्तुनोवीक्ष्यते
प्रत्याहृत्यदृश समाहितधिय पश्यन्तियत्पंडिता ॥

અર્થ—સમાધિ યુક્ત બુદ્ધિવાળા પંડિત પુરૂષો અંતર્ગત દૃષ્ટિવડે જે વસ્તુ દેખે છે તે વસ્તુ શિવ પોતાના ત્રણ નેત્રથી નથી જોઈ શક્તા બ્રહ્મા આઠ નેત્રથી નથી જોઈ શકતા, કાર્તિકસ્વામી પોતાના બાર નેત્રથી નથી ઈંદ્ર પોતાની હજાર આંખોથી નથી જોઈ શકતા અને આખા નેત્રો ભેળા કરીને જોવે તો પણ જોઈ શકે નહિ

વળી કહ્યુ છે કે —

नोप्राप्यमतिवाञ्छन्ति नष्टनेच्छन्तिशोचितुम् ।
आपत्सुचनमुह्यन्ति नरा पण्डितबुद्धय ॥

ભાવાર્થ—પડિત બુદ્ધિવાળા પુરૂષો પામવા યોગ્ય વસ્તુની અતિ વાચ્છા નથી કરતા તથા નાશ પામેલી વસ્તુનો શોક કરવા ઇચ્છતા નથી અને આપત્તિ વખતે મુઝાતા નથી

नहृष्यत्यात्मनो माने नापमाने चरुष्यति ।
गाङ्गो हृदइवाक्षोभ्यो य स पडित उच्यते ॥

ભાવાર્થ—પોતાનુ માન થવાથી રાજી નથી થતો અપમાન થવાથી ખેદ નથી પામતો અને ગગાના દ્રહની પેઠે જે ક્ષોભ નથી પામતો તે પડિત કહેવાય છે

આ રીતે જ્ઞાની પુરૂષોની પ્રશસા કરવી તે સત્યજ્ઞાનની પ્રશસા કરી કહેવાય કોઇ પ્રશ્ન કરે કે આ જગ્યાએ તો તમોએ જ્ઞાનીની પ્રશસા કરી એમા કાંઇ જ્ઞાનની પ્રશસા ન આવી તો તેનુ સમાધાન એટનુ જ છે કે જ્ઞાનીની પ્રશસા કરવાથી જ્ઞાનની પ્રશસા આવી જાય છે કારણ કે જ્ઞાન જ્ઞાનીથી જુદુ નથી વળી કહ્યુ છે કે —

જ્ઞાનીના બહુ માનથીરે જ્ઞાનતણુ બહુ માન સનુણી—ઇત્યાદિ

વળી ઉત્સાહ છે લક્ષણ જેનુ એવા પુરૂષકારની સત્કથા કરવી એટલે પ્રશસા કરવી જેમકે —

दुर्गातावदियं समुद्र परिखा तावन्निरालम्बनम्
व्योमैतन्नु तावदेवविषम पातालयात्रागम ।
दत्त्वामर्धनि पादमुद्यमभिदो दैवस्यकीर्तिप्रियै
र्वीरैर्यावदहो नसाहसतुलामारोप्यते जीवितम् ॥

ભાવાર્થ—જ્યાસુધિ કીર્તિપ્રિય વીર પુરૂષોએ, ઉદ્યમને નાશ કરનારા દૈવના માથા ઉપર પગ દઇને પોતાના જીવીતને સાહસ કરવા રૂપ ત્રાજવામા નથી મુક્યુ ત્યાસુધી આ સઘળી પૃથ્વી અગમ્ય છે, ત્યાસુધીજ આકાશ આ

जन्ममृत्युजराव्याधि रोगशोकाद्युपद्रुताम् ।
वीक्ष्यमाणाअपि भूय नोद्विज त्यापि मोहत ॥
धर्मबीज पर प्राप्य मानुष्य कर्मभूमिषु ।
न सत्कर्म कृषावस्य प्रयत तेऽल्पमेधस ॥

ભાવાર્થ—જન્મ મૃત્યુ, જરા, વ્યાધિ રોગ શોક વીગેરે ઉપદ્રવવાળી પૃથ્વી એટલે એવી પૃથ્વીમા રહેતાં માણસોને જોતા છતા પણ લોકો મોહના પ્રબળથી વૈરાગ્ય પામતા નથી

કર્મભુમિ વિષે મનુષ્યપણા રૂપ ઉત્તમ ધર્મ બીજ પામીને અલ્પ બુદ્ધિવાળા પુરૂષો ખેડ કરવા પ્રયત્ન નેથી કરતા અર્થાત મનુષ્ય જ મને રૂડી ક્રિયામા નથી પ્રવર્તાવતા વળી બીજી જગ્યાએ પણ કહ્યુ છે કે —

बडिशामिषवत्तुच्छे कुसुखेदारुणोदये ।
सक्तास्त्यजतिसच्चेष्टा धिगहो दारुण तम ॥

ભાવાર્થ—માછલા પકડવાના કાંટામા ખોસેલા માસની પેઠે દારૂણ પરિણામવાળા સુખાભાસ રૂપ વિષયમા આસકત થયેલા પુરૂષો સત્ક્રિયાનો ત્યાગ કરે છે અરે એવા દારૂણ અજ્ઞાનમા ધિક્કાર પડો એ સવ મોહનુ ચેષ્ટિત છે એવા મોહમા ધિક્કાર પડો

વળી સમ્યક્ જ્ઞાનથી પાપથી બીહનારા પુરૂષની પ્રશસા કરી અથવા સ્વપરનો બે કરનાર રૂડા જ્ઞાનની પ્રશસા કરી

यन्नेत्रैस्त्रिभिरीक्षते न गिरिशो नो पद्मजन्माष्टभि
स्कन्दो द्वादशभिर्नवाननमघवाचक्षु सहस्रेणच ।
सम्भूयापि जगत्रयस्य नयनैस्तद्वस्तुनोवीक्ष्यते
प्रत्याहृत्यदृशा समाहितधिय पश्यन्तियत्पंडिता ॥

અર્થ—સમાધિ યુકત બુદ્ધિવાળા પડિત પુરૂષો અતર્ગત દષ્ટિવડે જે વસ્તુ દેખે છે તે વસ્તુ શિવ પોતાના ત્રણુ નેત્રથી નથી જોઇ શકતા બ્રહ્મા આઠ નેત્રથી નથી જોઇ શકતા, કાર્તિકસ્વામી પોતાના બાર નેત્રથી નથી જોઇ શકતા, ઇંદ્ર પોતાની હજાર આખોથી નથી જોઈ શકતા અને આખા જગત્ માત્રના નેત્રો ભેળાં કરીને જોવે તો પણ જોઇ શકે નહિ

વળી કહ્યું છે કે —

नोप्राप्यमतिवाञ्छन्ति नष्टनेच्छन्तिशोचितुम् ।
आपत्सुचनमुह्यन्ति नराः पण्डितबुद्धय ॥

ભાવાર્થ—પંડિત બુદ્ધિવાળા પુરૂષો પામવા યોગ્ય વસ્તુની અતિ વાઞ્છા નથી કરતા તથા નાશ પામેલી વસ્તુનો શોક કરવા ઇચ્છતા નથી અને આપત્તિ વખતે મુંઝાતા નથી

नहृष्यत्यात्मनो माने नापमाने चरुष्यति ।
गाङ्गो ह्रदइवाक्षोभ्यो यः स पंडित उच्यते ॥

ભાવાર્થ—પોતાનું માન થવાથી રાજી નથી થતો અપમાન થવાથી ખેદ નથી પામતો અને ગંગાના દ્રહની પેઠે જે ક્ષોભ નથી પામતો તે પંડિત કહેવાય છે

આ રીતે જ્ઞાની પુરૂષોની પ્રશંસા કરી તે સત્યજ્ઞાનની પ્રશંસા કરી કહેવાય કોઇ પ્રશ્ન કરે કે આ જગ્યાએ તો તમોએ જ્ઞાનીની પ્રશંસા કરી એમાં કાંઇ જ્ઞાનની પ્રશંસા ન આવી તો તેનું સમાધાન એટલુંજ છે કે જ્ઞાનીની પ્રશંસા કરવાથી જ્ઞાનની પ્રશંસા આવી જાય છે કારણકે જ્ઞાન જ્ઞાનીથી જુદું નથી વળી કહ્યું છે કે —

જ્ઞાનીના બહુ માનથીરે જ્ઞાનતણા બહુ માન સગુણી—ઇગેરે

વળી ઉત્સાહ છે લક્ષણ જેનું એવા પુરૂષકારની સતકથા કરી એટલે પ્રશંસા કરી જેમકે —

दुर्गोतावदियं समुद्रपरिखा तावन्निरालंबनम्
व्योमैतन्ननु तावदेवविषमं पातालयात्रागमं ।
दत्त्वामूर्धनि पादमुद्यमभिदो दैवस्यकीर्तिप्रियै
वीरैर्यावदहो नसाहसतुलामारोप्यते जीवितम् ॥

ભાવાર્થ—જ્યાસુધિ કીર્તીપ્રિય વીર પુરૂષોએ, ઉદ્યમને નાશ કરનારા દૈવના માથા ઉપર પગ દઇને પોતાના જીવીતને સાહસ કરવા રૂપ ત્રાજવામા નથી મુક્યું ત્યાંસુધી આ સઘળી પૃથ્વી અગમ્ય છે, ત્યાંસુધીજ આકાશ આ

ધાર વગરનુ છે ત્યાસુધીજ પાતાલ યાત્રા વિષમ છે અર્થાત્ મહા કઠીન કાર્યો પણ વીર પુરૂષો કરવા ધારે ત્યારે કરી શકે છે વળી કહ્યુ છે કે —

विहाय पौरुप कर्म यो दैवमनुवर्तते ।
तद्विशाम्यति त प्राप्य क्लीबंपतिमिवाङ्गना ॥

અર્થ—જેમ નપુસક પતિને પામી સ્ત્રી નિષ્ફળ થાય છે તેમ જે પુરૂષ પૌરૂષ કર્મનો ત્યાગ કરીને દૈવને અનુસરે છે તે પુરૂષનુ દૈવ ઉદ્યમ નહી મળવાથી નિષ્ફળ થાય છે

વળી શુદ્ધ આચાર વડે મળવા યોગ્ય વીર્ય રૂદ્ધિનુ વર્ણન કરવુ જેમકે -

मेरुदण्ड धराछत्र यत्काचित्कर्तुमीशते ।
तत्सदाचार कल्पद्रु फल माहुर्महर्षय ॥

ભાવાર્થ—કેટલાએક લોકો મેરૂ પર્વતને દડ કરવાને અને પૃથ્વીને છત્ર કરવાને સમર્થ થાય છે તે સદાચાર રૂપ કલ્પવૃક્ષનુ ફળ છે એમ મોટા ઋષિઓ કહે છે

વળી ઉપર કહેલા ઉપદેશના સમુહનુ શ્રદ્ધાન કરવુ પછી જ્ઞાન કરવુ અને અનુક્રમે યથાશક્તિ તેના આચરણ કરવામા આત્મીભાવ થયે સતે આગળની અપેક્ષાએ સુક્ષ્મ એવે આત્માનુ અસ્તિત્વ બધપણુ અને મોક્ષ વીગેરે બાબતની દેશનાઓ કરવી

શાસ્ત્રમા પણ ઉપદેશ કરવાની રીત આ પ્રમાણે બતાવી છે કે—પહેલ સાધારણ ગુણની પ્રશસા વીગેરેનો ઉપદેશ કરવો અને તે ઉપદેશ શાસ્ત્ર ક્યા પછી જ્યારે અતરાય કરનારા કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉપદેશ અને ઉપદે સાભળનારનુ એકપણુ થાય ત્યારે સુક્ષ્મ દેશના કરવી કારણ કે જેમ એ વખત ખાધેલુ અનાજ જીર્ણ થયા પછી બીજી વખત જમાય છે તોજ તબી સુખાકારીમા રહે છે તેમ જો એક દેશના બરાબર હૃદયમા ઉતરેલી હોય તો તેથી ચડતા દરજ્જાની દેશના સારા ભાવથી પરિણમવા સભવ છે

અહી કોઇ એવો પ્રશ્ન કરે કે સાભળનારને તે દેશના બરાબર સમજાય છે એમ શાથી જાણવુ ? ઉત્તર-ઉપર કહેલી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અર્થ કરવાથી જણાય છે

વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના અને ધર્મકથન વીગેરે સકલકુશળતાના સમૂહરૂપ કલ્પવૃક્ષના ક્યારા સમાન શ્રુત ધર્મનુ કથન કરવુ જેમ કે —

चक्षुष्मन्तस्त एवेह ये श्रुतज्ञानचक्षुषा ।
सम्यक् सदैव पश्यन्ति भावान् हेयेतरान्नरा ॥

ભાવાર્થ—જે પુરૂષો શ્રુતજ્ઞાન રૂપ નેત્રવડે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય અને ત્યાગ કરવા યોગ્ય પદાર્થને સારી રીતે હમેશા દેખે છે તેજ પુરૂષો નેત્રવાળા છે આ પ્રકારનો સામાન્ય બોધ કરવાથી ષડ્દર્શનમાં પ્રવર્તાવેલો શ્રુત ધર્મ આવી ગયો તેમા સમકિત અને મિથ્યાત્વનુ કાઇ વિવેચન થયુ નહિ હવે તે કહી બતાવેછે

શ્રુત ધર્મ ઘણા છે અને "શ્રુત ધર્મ" એ શબ્દની સમાનતાથી ઠગાઇ ગયેલા પુરૂષ પાસે કષ,છેદ અને તાપ એ ત્રણ પ્રકારે તે શ્રુત ધર્મની પરીક્ષા કરવી. તે વાત બીજે ઠેકાણે પણ પુષ્ટ કરેલી છે

त शब्दमात्रेणवदन्ति धर्मं विश्वेपि लोकानविचारयंति ।
स शब्दसाम्येपि विचित्रभेदैर्विभिद्यते क्षीरमिवार्जनीय ॥
लक्ष्मीविधातु सकला समर्थसुदुर्लभ विश्वजनीननमेनम् ।
परीक्ष्य गृह्णन्ति विचारदक्षा सुवर्णवद्वञ्चनभीतचित्ता ॥

ભાવાર્થ—સઘળા લોકો શ્રુત ધર્મને શબ્દ માત્રથી ધર્મ કહે છે પણ વિચાર નથી કરતા કે શ્રુત ધર્મમા કયો શ્રુત સાચો છે જેમ દુધમાં અનેક પ્રકારના ભેદ થવાથી જો કે દુધ શબ્દ તો સઘાને સમાન છે તોપણ ખરીદ કરતી વખતે પરીક્ષા કરવી પડે છે તેમ અહી ધર્મ શબ્દ સમાન છે પણ યથાર્થ કયો છે તે જાણવાની જરૂર છે

જેમ ઠગાવાની બીકવાળા અને ડાહ્યા પુરૂષો પરિક્ષા કરીને સોનુ ખરીદે છે તેમ સકલ લક્ષ્મી આપવા સમર્થ ઘણોજ દુર્લભ અને આ જગતમાં હિતકારી એવો શ્રુત ધર્મ પણ પરિક્ષા કરીનેજ ગ્રહણ કરવો જોઇએ

પરિક્ષાની નીચે પ્રમાણે છે —

ધર્મરૂપ સોનાની કષથી, છેદથી અને તાપથી પરિક્ષા કરવી તે પરિક્ષાની રીતની

અવિરૂદ્ધ કર્તવ્યનો ઉપદેશ કરનારૂ વાકય વિધિ કહેવાય જેમ કે-સ્વગ તથા કેવળ જ્ઞાનના અર્થિ પુરૂષોએ તપ તથા ધ્યાન કરવુ અને સમિતિ તથા ગુપ્તિ સહિત શુદ્ધ ક્રિયા કરવી વીગેરે ઉપદેશ કરવો તે વિધિ કહેવાય

સર્વ પ્રાણિની હીંસા ન કરવી અને અસત્ય ભાષણ ન કરવુ વિગેરે નિષેધનો ઉપદેશ કરવો તે પ્રતિષેધ કહેવાય એ વિધિ અને નિષેધ બ કષ કહેવાય જેમ સુવર્ણની પરિક્ષા માટે કસોટી ઉપર રેખા કરીએ તે ધર્મની પરિક્ષા કરવામા વિધિ વાકય અને નિષેધ વાકય કસોટીને ઠેકાણે જે ધર્મમા વિધિ વાકય અને નિષેધ વાકય વાર વાર જેવામાં આવતાં હે તે કષશુદ્ધ કહેવાય. પણ એ વિના બીજો ધર્મ કષશુદ્ધ ન કહેવાય શ્રુતમાં એમ કહે છે કે અ ય ધર્મ માનનારા પ્રાણીઓનો ઉચ્છેદ કરવો જેઇએ જેમ કે —

अन्यधर्मस्थिता सत्त्वा असुराइव विष्णुना ।
उच्छेदनीयास्तेषा हि वधे दोषोनविद्यते ॥

ભાવાર્થ—જેમ વિષ્ણુએ અસુરને માર્યા તેમ અન્ય ધર્મ માનનાર ઓનો નાશ કરવો તેમનો નાશ કરવાથી પાપ નથી લાગતુ પણ પુણ્ય થ છે ઇત્યાદિ વાકય ગર્ભિત વચનો અનેક ધર્મશાસ્ત્રોમા છે તેવા શાસ્ત્રો કષશુ ન કહેવાય

નહિ પ્રકટ થયેલા વિધિની અને નિષેધની ઉત્પત્તી કરવી અને ઉત્ થયેલાની રક્ષા કરવી તેને માટે બાહ્ય ક્રિયારૂપ ભિક્ષા ટનાદિ ચેષ્ટા કરવી વર્ણન કરવુ તે છેદશુદ્ધ ધર્મ કહેવાય છે જેમ કષથી પરિક્ષા કર્યા પ પણ સોનુ ગ્રહણ કરનારા પુરૂષો અદરની શકા દુર કરવા માટે સોનાની છે પરિ ા કરે છે તેમ ધર્મનીકષ શુદ્ધિ થયા પછી પણ છેદશુદ્ધિ ની ઇચ્છા કર ને છેદ વિશુદ્ધ બાહ્ય ચેષ્ટારૂપ છે જે ચેષ્ટામા અવિદ્યમાન વિધિ અને નિ અબાધિત રીતે પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે અને પોતાનુ સ્વરૂપ પ્ર કર્યા પછી અતિચાર અને અપચાર રહિત વિધિ અને પ્રતિષેધ ઉત્તરે વૃદ્ધિ પામે છે, તે બાહ્યચેષ્ટા કેહવાય છે અને જે ધર્મમા તે ચેષ્ટા વિસ્ સહિત કહી હોય તે છેદશુદ્ધ ધર્મ કહેવાય છે

જેમ કષથી અને છેદથી શુદ્ધ થયેલ સોનુ તાપ સહન ન કરે તો દોષને તજી સુવર્ણ પણાને ન પામે તેમજ ધર્મ પણ કષ અને છેદથી શુદ્ધ થયે છતે પણ તાપ પરીક્ષા પસાર ન કરે તો ધર્મપણાને ન પામે

પૂર્વોક્ત કષ છેદના પરિણામી કારણ રૂપ જીવાદિ સુક્ષ્મ પદાર્થની પ્રરૂપણા કરવી તે આ શ્રુત ધર્મની પરિક્ષાના અંતર્ગત અધિકારને વિષે તાપ જાણવો વળી જે શાસ્ત્રમા દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષા એ નિત્ય અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષા એ અનિત્ય એવા જીવાદિ પદાર્થ સ્થાપન કરેલા હોય તે **શાસ્ત્ર તાપ શુદ્ધ કહેવાય** કારણ કે તાપશુદ્ધિ થવાથી કષશુદ્ધિ અને છેદશુદ્ધિ બને ઘટે છે પણ કષ અને છેદની શુદ્ધિ થવાથી તાપ શુદ્ધિ ઘટતી નથી.

ઉપદેશ કરનારાઓએ ઉપર કહેલા કષ, છેદ, અને તાપરૂપ પરિક્ષાના ત્રણ પ્રકારનુ પરસ્પર સમર્થપણુ અને અસમર્થપણુ દેખાડવું અને તેનો ભેદ સમજાવી એ ત્રણમા કયો ઉપાય વધારે સમર્થ છે એવો ઉપદેશ કરવો

ઉપર કહેલા કષ અને છેદથી પરીક્ષા કરવી તે તાપ પરિક્ષા વગર નકામી છે માટે બુદ્ધિમાન પુરૂષે એકના કષ કે એકના છેદમા પ્રયત્ન ન કરવો કારણ કે જે સોનુ તાપને સહન કરી ન શકે તે નામથી સોનુ કહેવાય પણ યથાર્થ સોનુ કહેવાય નહિ તેમજ જે શ્રુત ધર્મ તાપ શુદ્ધ ન થાય તે શ્રુત ધર્મજ ન કહેવાય

પ્રથમ બધાયના કર્મોનો નાશ કરનાર સુત્રના અર્થનું ચિંતવન અને અધ્યયન અને નવા કર્મ રોકનાર હિંસાદીકનો નિષેધ તે કષ કહેવાય પ્રકટપણે નહિ દેખાતા વિધિ અને પ્રતિષેધનુ પાલન કરવારૂપ, બાહ્ય ચેષ્ટાનુ ફલ વસ્તુ તપ છે શુદ્ધિ કહેવાય અને પરિણામે વર્ણિત કષ અને છેદ પોતાનું કાર્ય કરવા સમર્થ ન થાય માટે તાપ શુદ્ધિ વિના તે બંનેની સફલતા થતી નથી ઉપર કહેલ છે લક્ષણ જેનુ એવા કષ અને છેદ પોતાના ફલ યુક્ત હોય તો સત્ય કહેવાય છે કારણ કે પોતાને કરવા યોગ્ય ક્રિયાકારી વસ્તુજ પરમાર્થથી સત્ય કહેવાય છે એમ સંત પુરૂષો કહે છે

એથી વિપરિત કહેવાથી બાધ લાગે છે

પરિક્ષા કરવા ગ્રહણ કરેલા કષ અને છેદ જો તે પોતાના ફલ રહિત હોય તો માગી લાવેલા ઘરેણા રૂપ છે જો કષ છેદ પોતાનુ કામ કરી ન

નાર આત્મા, વસ્તુરૂપ કર્મથી, જુદો નથી, એમ સમજાય છે અને જ્યારે તેમ જુદા નથી એમ કહીએ ત્યારે કર્મને અવસ્તુજ માનવી જોઇએ કારણ કે જે વસ્તુ જેનાથી જુદી નથી, તે વસ્તુ તેજ છે તેજ તેનાથી બધાતો એવી લોકમા પણ પ્રતીતિ છે જેમ સપ પોતાના શરીરની આટી નાખીને પોતાની મેળેજ બધાય છે, તેમ આ નથી પુરૂષનો સ્વભાવ જુદો છે અને બેડીનો સ્વભાવ જુદો છે તોપણ જેમ પુરૂષ બેડીમા પડ્યો એ પ્રમાણે બનેના બધનનો વ્યવહાર લોકમા થાય છે તેમ આત્મા અને કર્મનુ બધાવુ છે એટલે આત્માએ કર્મ બાધ્યા એમ કહેવાય છે પણ એમ નથી કહેવાનુ કે કર્મરૂપ આત્માએ આત્મા બધાયો છે વળી કર્મ અને ચિત્ત જુદા નહી માનીએ તો, સસાર અને મોક્ષ એવા બે ન થાય કારણ કે ચિત્ત બને જગ્યાએ વિશેષ ગુણી રહેતુ નથી એટલે બને જગ્યાએ મરણ છે માટે ચિત્ત અને કર્મ એ બે વસ્તુ જુદીજ છે "

સસારમા પરિભ્રમણ કરાવે છે માટે વસ્તુ ગતે વિચાર કરતા પાપરૂપ બધના હેતુ અને હિસા, અસત્ય વિગેરે જીવના પરિણામ વિશેષ છે તે આત્મા ની સાથે બધના કારણપણાને પામીને વર્તે છે શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે —

हिंसानृताद्य पञ्चतत्त्वाश्रद्धानमेव च ।
क्रोधादयश्च चत्वार इति पापस्य हेतव ॥

ભાવાર્થ—હિસા અસત્ય વિગેરે પાચ, તત્વમા અશ્રદ્ધાન અને ક્રોધ ચ્યાર એ સર્વ પાપના કારણ છે એટલે આ સર્વ બધના કારણ છે

હવે મોક્ષના કારણ કહે છે હિસાદિથી જુદા અહિસાદિ તે બધથી વિપરીત એવા મોક્ષના કારણ છે જેનુ કારણ હોય તેવુ કાર્ય થાય છે બધનુ કારણ મળવાથી બધ થાય છે અને મોક્ષનુ કારણ મળવાથી મોક્ષ થાય છે

બધનુ સ્વરૂપ બતાવે છે —

બધ પરપરાથી અનાદિકાળનો છે એટલે કર્મ બાધવાની આદિ નથી એટલે શરૂઆતમા જીવે અમુક વખતે અમુક કર્મ બાધ્યા એમ નથી બધ પોતાના હેતુથી ઉત્પન્ન થાય છે, તોપણ અનાદિ અતીતકાળની ઘટના કરવી ક્ષણે ક્ષણે કરવા માડેલો બધ પણ પરપરાની અપેક્ષાએ અનાદિ છે

જેનુ અતીતકાલનુ વર્તમાનપણુ છે તેવુ બ ધનનુ કૃતકપણ છે કારણુ કે નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયથી ક્રિયા કાલ અને નિ઼ગ કાલમા ભેદ નથી જો એમ ન કહીએ તો વર્તમાન ત્વ છે તે, કૃતકત્વ છે એવી વાત ન્યાયપ્રી યુકત હોય, પણુ કરેલાને કરવા માંડયુ એમ ન કહેવાય કેટના એક પદાથ તતકાલ થયા હોય અને કેટલા એક થતા હોય તો વ્યહારનયની અપેક્ષાએ તે બ ને થાય છે એમ કહેવાય છે અને નિશ્ચયનય ી અપેક્ષાએ તો કરવા માડેલાને પણુ કર્યું કહેવાય. અહી પણુ નિશ્ચય નય ી અપેક્ષાએ કરવા માડેલા બધને કર્યો એમ કહ્યુ છે નયનો વાદ અતિ દુર્ગમ છે તે મ ગુરૂ પાસેથી સારી રીતે ધારવો જોઇએ

દેહથી ભિન્ન અને અભિન્ન એવા પરિણામી આત્મામા, હિસાદિક બ'ધના હેતુ ઘટે છે

દ્રવ્યરૂપથી એક સ્વરૂપમા રહવી વસ્તુ બીજા પ્રયાયને પામે તે ક્રિયાનુ નામ પરિણામ કહેવાય જેથી આત્મા દેહપણાને પામે છે, મનુષ્ય ત્વ પામે છે વળી શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે —

परिणामो ह्यर्थान्तरगमन नचसर्वथात्यवस्थानम् ।
नचसर्वथाविनाश परिणामस्तद्विदामिष्ट ॥

અથ–એક અર્થ મુકી બીજા અર્થને પામવુ તેનુ નામ પરિણુ મ કહેવાય પણુ સવથા એક રૂપે રહેવુ તે પરિણામ ન કહેવાય તેમ સર્વથા નાશ પામવો તે પરિણામ ન કહેવાય વિદ્વાનોએ પરિણામનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણેનુ માનેલુ છ

આ પ્રકારના પરિણામી આત્મામા પૂર્વ કહેલા હિસાદી દોષ ઘટે છે, અને તે આત્મા દેહથી ભિન્ન પણુ છે અને અભિન્ન પણ છે એટલે આત્મા અને દેહ એક પણુ છે અને જુદા પણ છે એમ સિદ્ધાતમા કહેલુ છે જો પરિણામી, દેહથી ભિન્ન અને દેહથી અભિન્ન, એવો આત્મા ન માનીએ તો હિના દ ગેરેનો યોગ ન થાય કારણે કે કોઇ દિવસ ચને નહિ અને કોઇ દિવસ ઉત્પન્ન થાય નહિ પણુ નિરતર એકજ સ્વભાવમા રહે તે નિત્ય આત્મા કહેવાય એવા આત્મામા હિ સાદિ સભવતા નથી એટલે એકાન્ત દ્રવ્યાથ નયના મતથી આ... ...નીએ તો હિસા ઘટે નહિ કારણુ કે પર્યાયનો

નાશ કરવો તેનુ નામ હિંસા કહેવાય છે   શાસ્ત્રમાં પણ હિંસાનુ લક્ષણ નીચે પ્રમાણે કહેલુ છે

तत्पर्यायविनाशोदु खोत्पाद स्तथा च संक्लेश ।
एष वधा जिनभणिता वर्जयितव्य प्रयत्नेन ॥

અર્થ—તે આત્માના પર્યાયનો વિનાશ કરવો તે આત્માનાને દુ ખ ઉત્પન્ન કરવુ તથા ક્લિષ્ટ અધ્યવસાય કરવો, એ જીન પરમાત્માએ કહેલી જીવ હિંસા છે તે હિંસાનો સર્વ પ્રયત્ન કરી ત્યાગ કરવો

વળી આત્મા એકાંત અનિત્ય માનવાથી પણ હિંસાનો અસંભવ થાય છે જ્યારે આત્માને અનિત્ય માનીએ ત્યારે તો તે ક્ષણ ભંગુર થયો એટલે ક્ષણે ક્ષણે નાશ પામનારો થયો એમ માનવાથી તે પોતાની મેળેજ નાશ પામે છે અને પોતાની મેળેજ ઉત્પન્ન થાય છે પછી કોણ કોને મારે, અને કોણ કોનાથી મરાય એવી સ્થિતિ રહેજ નહિ માટે આત્મા એકાંત નિત્ય પણ નમનાય અને એકાંત અનિત્ય પણ નમનાય પણ નિત્યાનિત્ય મનાય એમ આપ્ત પુરૂષો કહે છે

વળી જો આત્મા સર્વથા દેહથી ભિન્ન માનીએ તો સ્ત્રીનુ શરીર શયન આસન વગેરે ઇષ્ટ અને કાંટા અગ્નિ જવાળા વગેરે અનિષ્ટ, એવા સ્પર્શ ઇદ્રિના વિષયનો અનુભવ ભાગી પુરૂષો થાય નહિ કેમકે દેવ દત્ત નામે પુરૂષે ભોગના અંગરૂપ સ્ત્રી શરીર વીગેરેનો સ્પર્શ કરવાથી, વિષ્ણુ મિત્ર નામના બીજા પુરૂષને અનુભવની પ્રતિતિ થતી નથી એટલે જે ભોગ એક માણસ ભોગવે તેનો અનુભવ બીજાને થતો નથી તેમ દેહ અને આત્મા સર્વથા જુદા હોય તો દેહ ભોગવેલા ભોગનો આત્માને અનુભવ ન થાય માટે જ્યા સુધી કર્મ સહિત આત્મા છે ત્યા સુધી સર્વથા દેહથી જુદો ન કહેવાય એમ સમ જવુ વળી સર્વથા આત્મા દેહથી ભિન્ન છે એમ માનીએ તો ભોગના અંગરૂપ પુષ્પ માળા સ્ત્રી, ચંદન વસ્ત્ર વીગેર પુરૂષને સંતોષ ન આપે એટલે તે પદાર્થથી સુખ અનુભવવામા આવે છે તે નિરર્થક થાય તેમજ અગ્નિ વિગેરેથી દુ ખ થાય છે એમ માનવુ પણ નિરર્થક થાય માટે સર્વથા દેહ અને આત્મા જુદા નથી

વાદી—વળી એકાંત દેહ અને આત્મા જુદા નથી એમ માનીએ તો દેહ અને આત્મા એકજ થયાં ત્યારે તો ચૈતન્ય સહિત શરીર તેજ આત્મા થશે

અને એમ માનવાથી આત્માને મરણુનો અભાવ નિષ્પન્ન થાય છે એટલે આત્માને મરણુનો નિષેધ થાય છે અને જગતૂમા તો એમ કહેવાય છે કે અમુક આત્મા મરણુ પામ્યો ત્યારે જો આત્મા દેહરૂપ માનીએ તો મરણુ શી રીતે સભવે ? કારણ કે દેહ તો તેવુ ને તેવુ જ પડેલુ રહે છે ત્યારે એમાથી ગયુ શુ ? કે જેના જવાથી મરણુ કહેવાય ?

સિદ્ધાતિ—દેહ જેવો છે તેવોજ દેખાય છે એમાથી કશુ ગયુ જણાતુ નથી માટે એ મરણુ પામ્યો એમ કહેવાય નહિ

વાદિ—એમ જ્યારે કહીએ ત્યારે તે મત માનનાર કહેશે કે-પચ ભુત માહેલો વાયુ તેમા જણાતો નથી, તેથી અમે એમ કહીએ છીએ કે મરણુ થયુ

સિદ્ધાતિ—જવાબ આપે છે કે -એ મૃતક શરીરમા વાયુ છે જો વાયુ ન હોય તો પ્રફુલ્લિતપણુ ક્યાથી હોય ? માટે વાયુ નથી એમ ન કહેવુ

વાદી—તેજ તત્ત્વનો અભાવ થયો છે માટે મરણુ થયુ એમ કહીએ છીએ

સિદ્ધાતી—જો તેજનો અભાવ હોય તો કોહોવાપણુ ન થવુ જોઇએ પણ અહીં તો તેમ દેખાય છે માટે તેજનો પણ અભાવ નથી માટે અભિ ઃ માનવાથી મરણ ઘટે નહિ

વાદી—પર્વ કહેલા તે પ્રકારના વાયુ અને તેજસનો અભાવ થવાથી મરણુ ઘટે છે

સિદ્ધાતિ—કદાચિત્ આ પ્રમારે તમે મરણુ અગીકાર કરશો તો પરલોકનો અભાવ થશે કારણુ કે તમે દેહ અને આત્મા એકજ છે એમ માનો છો તેથી પરલોકમાં જનાર કોઇ રહેશેજ નહિ કારણુ કે દેહ અહીંજ પડે છે અને તમારા મતમા આત્મા અને દેહને એકજ મા યા છે

વાદી—પણ પરલોકજ નથી, ત્યારે પરલોકમાં જવાની વાત શી કરવી ?

સિદ્ધાતી—સર્વ શ્રેષ્ટ પુરૂષોએ પ્રમાણુના બળથી પરલોક અગીકાર કર્યા છે જે જે અભિલાષ ઉત્પન્ન થાય છે તે તે અભિલાષ પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલા બીજા અભિલાષ પૂર્વક છે જેમ કે યાવનાવસ્થામાં ઉત્પન્ન થયેલા અભિલાષ

અાતાવસ્થામાં થયેના અભિલાષ પુવક છે તેમ એજ દીવસના જ મેલા બાળકને આંખો ઉઘાડી માતાના સ્તન જોઇને તેમા રહેલ દુધની ઇચ્છા થાય છે તે પૂર્વ જ જન્મ થયના અભિલાષ પૂર્વકજ છે એટલે બાળકને જે અભિલાષ થાય છે તે અન્ય અભિલાષ પુર્વકજ થાય છે અને તે અભિલાષાતર નિશ્ચે પૂર્વ ભવમા થયેલો છે એ પ્રમાણે પરલોક સિદ્ધ થાય છે

વળી દેહ અને આત્માનો એકાત ભેદ અગીકાર કરવાથી, બીજાનું તાડન, તર્જન હિસા વિગેરે અશુભ કર્મ અને દેવને નમસ્કાર સ્તુતિ વીગેરે શુભ કર્મનો ભોગ આત્માથી થાય નહિ એટલે શુભ અને અશુભ કર્મથી થયેલા સુખ અને દુ ખ આત્મા નહી ભોગવે અને આત્માએ કરેલા દેહ નહી ભોગવે કારણ કે બીજા એ કરેલું શુભ અને અશુભ કર્મ ભોગવવા બીજો યોગ્ય નથી તેમ જો દેહ આત્માને તદન જુદા માનીએ તો દેહે કરેલા પુણ્યપાપ આત્મા શી રીતે ભોગવે ? પણ અહીંતો દેહે કરેના પુણ્ય પાપ આત્મા સાક્ષાત્ ભોગવે છે માટે જ્યા સુધી કર્મ સહિત આત્મા છે, ત્યા સુધી દેહમા આત્મા અહબુદ્ધિએ મોહેલો છે કેમકે આત્માને મળ્યા વિના એકલો દેહ કાંઇ કરી શકતો નથી માટ જ્યા સુધી આત્મા દેહની મમતાવાળો છે ત્યા સુધી, વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ આત્મા દેહથી સર્વથા જુદો કહેવાય નહિ ભગવતી સૂત્રમા પણ દેહને આત્મા કહી બોલાવ્યો છે અને જો એમ ન માનીએ તો કરેલા કર્મનો નાશ અને નહીં કરેલાની ઉત્પત્તિ થવા પ્રસગ આવશે

વાદી—જો એમ થશે તોપણ શુ વાંધો છે ?

સિદ્ધાંતિ—દેહે કરેલુ સુખ દુ ખ આત્મા ભોગવે છે અને આત્માએ અનુભવેલુ સુખ દુ ખ દેહ ભોગવે છે તે સવ લાક દેખે છે, તેને અને શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ મોક્ષાદિક અનુષ્ઠાનને પણ બાધ થાય છે જેમ કે —

દેહે કરેલા ચોરી, પરદારસગ વગેરે અનાર્ય કાર્યોથી બદિખાના વીગે રેમા રહી ખે૦ અને શોકનો અનુભવ કરતો, આત્મા જોવામા આવે છે તથા કોઇ પ્રકારના મનના સક્ષોભથી ઉત્પન્ન થયેલી જ્વર વિગેરે વ્યાધિ ભોગવતો દેહ પણ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે માટે દષ્ટ અને ઇષ્ટ એ બને એોલવ વવા નહીં આ પ્રમાણે આત્મા નિત્યાનિત્ય ભિન્નાભિન્ન માનવો જોઇએ અને એમ માનવાથીજ હિસા વીગેરે સિદ્ધ થાય છે અને તે સિદ્ધ થવાથી તેના કાર્યરૂપ બધ અને મોક્ષ પણ સિદ્ધ થાય છે માટે એજ ખરો તત્ત્વવાદ છે તે તત્ત્વવાદ જાણવા અત ત્વવાદી પુરૂષો સમર્થ થતા નથી

આ પ્રમાણે તત્ત્વના સબંધી જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાનરૂપ પરીક્ષા એટલે એ જાનવાદમાં અરૂચિ અને તત્ત્વવાદના વખાણથી અને સેવનથી પરિણામની પરીક્ષા થાય છે અનેક પ્રકારની પરીક્ષાથી શુદ્ધ થયેલા માણસોને બોધ બીજનો બોધ કરવો અને ત્યાર પછી તીર્થંકર નામ ગોત્ર ઉપાર્જન કરવા રૂપ બોધિ લાભ, બીજા સમકિતની પ્રાપ્તી કરતા શ્રેષ્ઠ છે, એવી પ્રરૂપણા કરવી અથવા તો દ્રવ્ય સમકિત પ્રાપ્તિ કરતા ભાવ સમકિત પામવુ અતિશે શ્રેષ્ઠ છે એ પ્રમાણે હેતુ, સ્વરૂપ અને ફલ સહિત ભવ્ય પ્રાણિઓ આગળ પ્રરૂપણા કરવી, જેમ કે —

ભવ્યપણાથી નિશ્ચે મોક્ષ મેળવાય છે અને તેથી ભવ્યપણુ પણ અનાદી છે અને તે ભવ્યના આત્માનુ મુખ્ય તત્ત્વ છે અને કાલ વિગેરેના ભેદથી જુદા જુદા પ્રકારને પામેલુ છે

કાલ વિગેરેથી કાલ, નિયતિ, કર્મ અને પુરૂષ સમજવાના છે

1 સુક્ષ્મ પુદ્ગલ પરાવર્તન જેમા રહેલો છે એવી ઉત્સર્પિણી વીગેરે કાલ કહેવાય છે જેમ વસંત વિગેરે ઋતુઓ જુદા જુદા પ્રકારની વનસ્પતિને પ્રફુલ્લિત કરે છે તેમ ઉત્સર્પિણી વીગેરે કાલ, તથાપ્રકારના ભવ્યપણાને, મોક્ષરૂપ ફલ પ્રતિ જવાને સન્મુખ કરે છે કારણ કે ભવ્યપણુ હોય તોપણ મોક્ષ પામવાનો અવસર થયા વિના મોક્ષે ન જવાય, કારણ કે એવા અધ્યવસાયની જરૂર છે અને તે પ્રકારના અધ્યવસાય થવામા કાલ કારણ છે

કાલ પ્રાપ્ત થએ છતે પણ પ્રતિબંધકને દૂર કરી જે નિશ્ચયકાર્ય કરે તે નિયતિ કહેવાય અને નિયતિ છે તોપણ પુણ્ય કર્મનો ઉદય થયા વિના મોક્ષે જવાય નહિ માટે ક્લેશ રહિત અને નાના પ્રકારના શુભ આશયવાળુ, પુણ્યાનુબંધિ પુણ્ય મોક્ષ પ્રાપ્તિનુ કારણ છે જો કે રૂડા કર્મ હોય તોપણ મોક્ષ પ્રાપ્તિ કરવાને યોગ્ય પુરૂષ જોઇએ અત્યંત પુણ્યવાળો, સારા આશયવાળો સારી બુદ્ધિવાળો અને રૂડી પ્રરૂપણા સમજવાની શક્તિવાળો પુરૂષ મોક્ષ મેળવવા યોગ્ય કહેવાય

માટે ઉક્ત પ્રકારનુ ભવ્યપણુ કાલ, નિયતિ, કર્મ અને યોગ્યના (પૌરૂષ) મેળવવાથી શ્રેષ્ઠ સમકિતનો લાભ થાય છે, અને જીવાદિ પદાર્થોનુ શ્રદ્ધાન કરવુ તે રૂડા સમકિત પામવાનુ કારણ છે

જેમ વિધાર્યેતમણી જો કે તેના છિદ્રમા મળ ભરાયો હોય, તોપણ પૂર્વાવસ્થાને પામી શકતો નથી તેમ શુદ્ધ શ્રદ્ધારૂપ સોટથી રાગ દ્વેષના પરિણામને ભેદી નાખવામા આવે તો તે અતિ નિબિડ થવા ન પામે કારણ કે જેમ મણી છિદ્ર રહીત થતી નથી તેમ પરિણામ ,પણ ફરી દૃઢ થતુ નથી કારણ કે ગાંઠ છુટ્યા પછી ફરીથી બધાતી નથી અને ગ્રથ ભેદ કરતી વખતે આયુ કર્મ શિવાય, બીજા કર્મની જેટલી સ્થીતિ રહે છે, તેટલીજ બધે સમ્યક્ દર્શન પામેલો બાધે છે એટલે તેથી વધારે બધ થતો નથી એવો સિદ્ધાતનો નિયમ છે

જ્યાં સુધી સમ્યક્ દર્શન વિદ્યમાન છે ત્યા સુધિ વિશુદ્ધ ભવ્યપણાના પરિપાકના સામર્થ્યથી અને મતિ ભેદ કરનાર કારણોની અપ્રાપ્તિથી કુદેવ, કુમનુષ્ય તિર્યચ અને નારકીની પ્રાપ્તિનજ થાય એટલે સમકિતી જીવ હલકી સ્થિતિ નજ પામે પણ સારૂ દેવપણુ અથવા સારૂ મનુષ્યપણુજ પામે

આ પ્રકારે સમકિત શુદ્ધિ થવાથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે શુદ્ધ સમ કિત્ હોવાથી સાવદ્ય યોગ્ય પરિહાર અને નિરવદ્ય યોગ્યના સમાચારરૂપ ચા રિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે કેમકે શુદ્ધ સમકિતને ચારિત્રપણુ કહ્યુ છે અને આચારગ સુત્રમા પણ કહ્યુ છે કે —

ज मोणति पासहा त सम्मति पासहा ।
ज सम्मति पासहा त मोणमि पासहति ॥

જેનો મુમુક્ષુ પુરૂષો નિરતર અભ્યાસ કરે ત ભાવના કહેવાય તે બાર પ્રકારે છે

भावयित यमनित्य त्वमशरणत्व तथैकतान्यत्वे ।
अशुचित्व ससार कर्माश्रवसवरविधिश्च ॥
निर्जरण लोकविस्तर धर्मस्वाख्यातत्त्वचिताश्च ।
बोध सुदुर्लभ च भावना द्वादश विशुद्धा ॥

૧ અનિત્ય ભાવના—સસારમા સર્વ પદાર્થ અનિત્ય છે એવુ ચિતવન કરવુ

૨ અશરણ ભાવના—સસારમાં મરણાદિપ્રાપ્ત થાય ત્યારે પ્રાણી માત્રને કોઇ શરણ કરવા યોગ્ય નથી એમ વિચારવુ

૩ એકત્વ ભાવના—જીવ એકલો કર્મ ઉપાર્જન કરે છે અને એકલો ભોગવે છે એવો વિચાર કરવો.

૪ અન્યત્વ ભાવના—જીવ અને દેહ વસ્તુતાએ જુદા છે અને અતિ શય સબંધથી એકત્ર રહેલાં છે તોપણ દેહ જીવ સાથે જતો નથી અને જીવ દેહ માટે રહેતો નથી ત્યારે સ્ત્રી, પુત્ર, ધન વીગેરે બીજા પદાર્થો સાથે આવેજ શાના? માટે તત્વ દૃષ્ટિથી જોતા કોઇ કોઇનુ સબધિ નથી વાસ્તવીક રીતે અ યજ છે એમ વિચાર કરવો તે

૫ અશુચિત્વ ભાવના—આ શરીર સાત ધાતુમય છે જેમાં નવદ્વારે અશુચિ વસ્તુનો પ્રવાહ થાય છે મલ, મૂત્ર, કફ વીગેરે નઠારી વસ્તુથી ભરેલુ છે ઇત્યાદિ ચિતવન કરવુ તે

૬ સસાર ભાવના—જીવ ચોરાશી લાખ જીવાયોનિમા ભ્રમણ કર્યા કરે છે એવુ ધારવુ તે

૭ આશ્રવ ભાવના—સસારમા રહેલા જીવો મિથ્યાત્વ, કષાય, અવિ રતિ, પ્રમાદ, આર્ત ધ્યાન, રાદ્ર ધ્યાન, વીગેરે કારણોથી નિરતર કર્મ બાધે છે એવો વિચાર કરવો તે

૮ સવર ભાવના—બધના કારણરૂપ મિથ્યાત્વ વિગેરેને અટકાવનાર સમકિત વીગેરે ઉપાયો ચિતવવા તે

૯ નિર્જરા ભાવના—સકામ નિર્જરા સમ્યક્ દર્શી તથા સાધુને હોય છે અને અકામ નિર્જરા અન્ય જીવોને હોય છે એ પ્રકારની નિર્જરાનુ ચિત વન કરવુ તે

૧૦ લોક વિસ્તર ભાવના—ચૌદ રાજ લોકના વિસ્તારનુ ચિતવન કરવુ તે

૧૧ ધર્મ સાધક ભાવના—દુસ્તર સસાર સમુદ્ર ઉતરવાને વહાણ સમાન શ્રી જીનપ્રણીત ધર્મનુ ચિંતવન કરવુ તે

૧૨ બોધિદુર્લભ ભાવના—અનતે કાળે દુર્લભ એવી મનુષ્ય ભવની પ્રાપ્તિ ક્રમશી થાય તોપણ સમકિત મેળવવુ વધારે મુશ્કેલ છે એવુ ચિત વન કરવુ તે

આ ભાવનાઓથી રાગદ્વેષ રૂપમલનો નાશ થાય છે કારણ કે તે ભાવનાઓ રાગ વિગેરેને પ્રતિપક્ષભુત છે

અને તે પ્રમાણે રાગાદિ ગયાથી સકલ લોક અને અલોક, જોવાનુ છે શીશ જેવુ એવુ કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે તે થયા પછી મન અને શરીર સબધિ સર્વ દુઃખના નાશરૂપ, અને અસાધારણ આનદરૂપ મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય છે

આ પ્રકારે, ધર્મની વાસનાથી વાસિત અત કરણવાળા મુનિએ, સાભળવાની ઇચ્છા રાખનાર સમીપે વૈરાગ્ય કરનાર, આ ઉત્તમ ધર્મ કહેવો જોઇએ
વરાગ્યનુ લક્ષણ શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે —

तथ्ये धर्मे ध्वस्त हिंसाप्रबन्धे देवेरागद्वेषमोहादिमुक्ते ।
साधौ सर्वग्रन्थ सदर्भहीने सवेगाऽस्मैनिश्चलो योऽनुराग ॥

ભાવાર્થ—હિસાના બધ રહિત સત્ય ધર્મમા રાગદ્વેષ રહિત દેવમા અને સર્વ પકારના પરિગ્રહ રહિત સાધુમા નિશ્ચલ અનુરાગ કરવો તે વૈરાગ્ય કહેવાય ઉક્ત લક્ષણ ધર્મ ગીતાર્થ મુનિઓએજ કહવા જોઇએ કારણ કે બીજાો એટલે અગીતાર્થને ઉપદેશ કરવાનો અધિકાર નથી * કારણ કે ધર્મ કથા કરવાનો ક્ષયોપશમ ન થયો હોય તો ઉન્માર્ગ દેશના થવાનો સભવ છે એટલે પોતાને સ્યાદ્વાદ શૈલીનુ ગૌણતા મુખ્યતાનુ અને ગુરૂ લઘુતાનુ જ્ઞાન ન હોય અને ધર્મ દેશનાનો અધિકારી થઇ બેસે તો એકાત પ્રરૂપણા થવાથી ઉન્માર્ગની પુષ્ટી થાય, અને તેથી મોહનીય કર્મ ઉપાર્જન કરે જેમ આધળાની પછવાડે આધળો ચાલે તો સારો રસ્તો પામે નહિ તેમ અજ્ઞાનુની પછવાડે અજ્ઞાણુ ચાલતો તે કદી પણ જાણુ થાયજ નહિ

પ્રશ્ન—સ્યાદ્વાદશૈલી કોને કહેવી ?

ઉત્તર—કોઇ પ્રકારે જીવને એક કહીએ અને કોઇ પ્રકારે જીવને અનેક કહીએ એટલે દ્રવ્યાર્થિક નયને મતે જીવ એક છે અને પર્યાયાર્થિક નયને મતે જીવ અનેક છે કોઇ અપેક્ષાએ અજીવને જીવ કહીએ અને જીવને અજીવ કહીએ જેમ-ઘર બગલા વીગેરે અજીવ છે પણ તેમા રહેલા જીવની

* વિશેષ જીજ્ઞાસુ પુરૂષે સૂયગડાગ સુત્રમા જોઇ લેવુ

અપેક્ષાએ તે છત્ર કહેવાય છે એ પ્રમાણે સર્વ ઠેકાણે અપેક્ષાથી સમજવુ તેનુ નામ સ્યાદ્વાદ અથવા અનેકાતના કહેવાય છે ટુકામા સ્યાદ્વા એટલે કથચિત્વાદ "જીવ" એમ બોલવામા જીવમા બે ધર્મ છે જીવને રૂપે જીવ પણ પુદ્ગલને રૂપ નહિ એમ દરેક વસ્તુ અનતધર્મવાળી છે માટે નિશ્ચયથી કાઇ ન કહેવાય

પ્રશ્ન—ગાણુ અને મુખ્ય કોને કહવા ?

ઉત્તર—સાતે, નયો નિશ્ચયનય અને વ્યવહારનયમા અવતરે છે જ્યારે કામ, મોહ, લોભ, ઇદ્રિયોના વિષય અને કષાય વિગેરે જે નિશ્ચયનયને મુખ્ય કરવાથી ઘટતા હોય અને પોતાને પરવસ્તુથી વિરામ થનો હોય, ત્યારે વ્યવહારની ગૌણતા કરી નિશ્ચયની મુખ્યતા કરવી, અને વ્યવહારનયની મુખ્યતા કરવાથી ઘટતા હોય તો નિશ્ચયની ગૌણતા કરી વ્યવહારની મુખ્યતા કરવી અને પરજીવ આશ્રી ગુણ ગ્રહણ કરવામા તો વ્યવહારની મુખ્યતા કરવી અને નિશ્ચયની ગાણતા કરવી કેમકે ત્યા નિશ્ચયની મુખ્યતા કરવાથી તેનો વિનય, વૈયાવચ્ચ, આદર, સત્કાર વીગેરે થઇ શકે નહીં અને પરજીવમા દોષ દેખી નિશ્ચયનયની મુખ્યતા કરવી અને એમ ચિતવવુ કે આ જીવ કર્મને વશ છે અને આત્મા તો સચ્ચિદાનદમય છે કારણ કે એમ વિચારવાથી પોતાને રાગદ્વેષ થાય નહિ, અને જે નયની મુખ્યતા અથવા ગાણતા કરવાથી રાગ દ્વેષ અને મોહ વૃદ્ધિ પામે તે નયાભાસ કહેવાય આ પ્રમાણે મુખ્યતા ગૌણતાનો વિચાર કરવો

પ્રશ્ન—ગુરૂ અને લઘુનુ સ્વરૂપ કેવુ છે ?

ઉત્તર—જેમા નિશ્ચયથી ગુણ ઘણા દેખાતા હોય અને વ્યવહારથી કિચિત્ દોષ જણાતો હોય અને વાસ્તવીક રીતે નિશ્ચયમા દોષ ન હોય તો તે કામ કરવા યોગ્ય છે અને જેમા નિશ્ચયથી ઘણા અવગુણ દેખાતા હોય અને આત્માને રાગ દ્વેષ અને મોહ વીગેરેની વૃદ્ધિ થતી હોય અને વ્યવહારમા લોકને રજીત કરવા રૂપ કિચિત્ ગુણ દેખાતો હોય તો તેવુ કામ આત્માર્થી પુરૂષોએ કરવા યોગ્ય નથી એવી રીતે ગુરૂ લઘુનો વિચાર કરવો અને તે પ્રમાણે વીચાર કરનારને દેશના દેવાય, બીજાને નહિ

પ્રશ્ન—ધર્મ કહેવાથી પણ જો શ્રોતા પુરૂષને કર્મ દોષથી જ્ઞાન ન થાય તો ધર્મ કહેવાનુ શુ ફલ છે ?

ઉત્તર—જો કે શ્રોતાને જ્ઞાન નથી થતુ તોપણ શુદ્ધ ચિંતવતો વક્તા તેની ક્રિયાનુ ફલ અવશ્ય પામે છે

પ્રશ્ન—ધર્મ દેશનાનુ ફળ બીજા પ્રકારે પણ થાય છે ત્યારે ધર્મ દેશનામાં પ્રયાસ કરવાની શી જરૂર છે?

ઉત્તર—પ્રાણીઓના શરીર સબધી તથા મન સબધિ સર્વ દુખ દૂર કરવાથી, દેશના યોગ્ય પ્રાણીઓને, જેવી ધર્મ દેશના ઉપકાર કરનારી છે, તેવો ઉપકાર કરનાર આ જગત્માં કોઇ કાલમા અને કોઇ ક્ષેત્રમા, કોઇ પણ નથી, કારણ કે સદ્દેશનાથી ધર્મમાં શ્રદ્ધાન વીગેરે થાય છે અને તેથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે વકતા પુરૂષે ધર્મ દેશના કરવામા અને ધર્મનાઅર્થી પુરૂષે દેશના સાભળવામા આળસ ન કરવો કેમકે ધર્મદેશનાથી અજ્ઞાનરૂપી અધકારનો નાશ થાય છે અને તેમ થવાથી હેય ઉપાદેયનુ જ્ઞાન થાય છે આ પ્રમાણે ધર્મદેશનાથી ઉત્તરોત્તર ગુણ નિષ્પન્ન થાય છે માટ સવ ક્રિયાથી, ધર્મદેશના સાભળવી એ મોટી ક્રિયા છે અને જાણપણુ થયા વિના અધકારે કુટવા જેવુ છે માટે છતે જોગે અને છતી શક્તિએ ધર્મ દેશના સાભળવામા પ્રમાદ ન કરવો કિમ્ બહુના?

પ્રકરણ ત્રીજુ.

ગૃહસ્થ વિશેષ ધર્મ.

ધર્મ ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા.

એ પ્રમાણે સદ્ધર્મના શ્રવણથી ગયા છે પાપ જેના, જાણ્યુ છે તત્ત્વ જેણે, મહાસત્ત્વ વત એવો, અને ઉપર કહેલા ઉત્કૃષ્ટ સવેગને પામેલો, પુરૂષ, ધર્મ ઉપાદેય છે, એમ સમજીને, ભાવથી તેમાં ઇચ્છા કરીને, અને પોતાની શક્તિનો બરાબર વિચાર કરીને ધર્મ ગ્રહણ કરવામા પ્રવૃત્તિ કરે છે

પ્રશ્ન—શુ આવા લક્ષણ યુકત પુરૂષનીજ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ થાય અને બીજાની ન થાય ?

ઉત્તર—સકલ જગત્મા કલ્યાણ સ્થાપન કરવુ, એજ છે ધન જેનુ એવો, અરિહત પરમાત્માએ ફનના સાધન ભાવે કરીને ઉકત વિશેષણે યુકત પુરૂષને, ધર્મ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય કહ્યો છે કારણ કે પૂર્વે કહેલો યોગ્ય પુરૂષજ સાચો ધર્મ ગ્રહણ કરી શકે છે એ શિવાયનો બીજો પુરૂષ તત્ત્વદ્રષ્ટિથી જોતા યથાર્થ ધર્મ પ્રાપ્તિને યોગ્ય નથી

પ્રશ્ન—અયોગ્ય પુરૂષ ગ્રહણ કરે તો શી હરકત આવે ? ઘણા લોકો, નામથી ચારિત્ર અગીકાર કરનારા, સામાયિક, પોસહ પ્રતિક્રમણ વિગેરે કરનારા, જોવામા આવે છે અને ગૃહસ્થો પણ જુઠા લેખ, જુઠી સાક્ષી વિગેરે અન્યાયના કામ કરે છે અને ધર્મ કરણી પણ કરે છે તો તેમને શુ બાધક પડે છે ? એમ કરતાં કરતાં યોગ્ય થશે એમા શુ વાંધો છે ?

ઉત્તર—આમ કહેવુ તદ્દન ભુલ ભરેલુ છે માથે સારી પાઘડી બાધવી, અને પહેરવા સારી લગોટી પણ ન મળે એ કેવી હાસીની વાત છે પહેલાં તો પોતીઉ સારૂ જોઇએ, પછી અનુક્રમે ચડતા ચડતા, સારાં લુગડા પહેરવા જોઇએ તેમ અહીં પણ પ્રથમથી દુર્ગુણ દૂર કરવા અને ન્યાયમા

પ્રવૃત્તિ કરવી પછી દેશ વિરતિ ધર્મ અને પછી સર્વ વિરતિ ધર્મ એમ અનુક્રમે પોતાની શકિત અનુસારે ગ્રહણ કરવા પણ પ્રથમથી ચરિત્રાયા નુ અથવા તો શુદ્ધ શ્રાવકનુ નામ ધરાવે, અને માર્ગાનુ સારીનો એક પણ ગુણ જોવામા આવે નહિ તો તે ધર્મ શી રીતે શોભે? અને શી રીતે હિતકારી થાય? ફોકટ પોતાના દોષ ઢાકવા માટે, અને મુગ્ધ લોકોને ઠગવા માટે, પ્રથમથી દુગણુ દૂર કર્યા વગર, લોકને દેખાડવા માટે, જીન મતની ક્રિયા કરે છે તેથી આત્માનુ બીનકુલ કલ્યાણ થતુ નથી પણ જો યોગ્ય પુરૂષ ધર્મ અગીકાર કરે તોજ ધર્મ શોભે છે અને પોતાને તથા પરને હિતકારી થાય છે માટે જેને ધર્મ ગ્રહણ કરવો હોય અને પોતાના આત્માને કર્મમુક્ત કરવો હોય તેણે પ્રથમથીજ માર્ગાનુસારી વીગેરે ગુણો ગ્રહણ કરવા અને પછી પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે ધર્મ ગ્રહણ કરવો યુક્ત છે અને એજ હેતુ માટે, યોગ્ય પુરૂષે ધર્મ અગીકાર કરવો એમ આ પુસ્તકમા દર્શાવેલુ છે

ધર્મ ગ્રહણ કરવાની વિધિ.

ધર્મ વિધિ સહિત અગીકાર કરવો જોઈએ.

પ્રશ્ન—ધર્મ તો પોતાના ચિત્તની પરિશુદ્ધિથી થાય છે તો વિધિએ કરીને એ ધર્મ કરવાથી શુ થવાનુ છે?

ઉત્તર—પોતાની શક્તિ વિગેરેનો દૃઢ વિચાર કરી ધર્મ ગ્રહણ કરવુ તે, નિર્મળ ભાવનુ કારણ છે એમ અનુક્રમતાથી પોતાનુ ફલ સાધવામા અવશ્ય છે એટલા માટે વિધિપૂર્વક ધર્મ ગ્રહણ કરવાની જરૂર છે જેમ ખારી ભુમિમા વાવેલુ બીજ નિષ્ફળ થાય છે તેમ વિધિ રહિત આપેલ ધર્મ પણ નિષ્ફળ થાય છે

જેણે શ્રાવક ધર્મનો અભ્યાસ સારી રીતે કર્યો હોય તે યતિધર્મ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય થાય છે. માટે ગૃહસ્થ ધર્મ પહેલા સમજવાની જરૂર છે.

સમકિત પ્રાપ્ત થયા પછી પાચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત, એ બાર વ્રત ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા થાય છે પણ સમકિત ન થયુ હોય ત્યા સુધી વ્રત ગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા

કહેવાયજ નહિ. કેમકે તેમ માનવાથી નિષ્ફલપણાનો પ્રસંગ આવશે માટે સમકિત વિના વ્રત ગ્રહણ કરવું તે ફોગટ છે વળી શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે-

सस्यानीवोपरक्षेत्रे निक्षिप्तानि कदाचन।
न व्रतानिप्ररोहन्ति जीवे मिथ्यात्ववासिते॥
सयमा नियमा सर्वं नाश्यन्तेऽनेनपावना।
क्षयकालानलेनेव पादपा फलशालिन॥

ભાવાર્થ—જેમ ખારી ભુમિમાં વાવેલાં ધાન્ય, કોઇ પણ પ્રકારે ઉગતા નથી તેમ મિથ્યાત્વ સહિત જીવને વિષે વ્રત નિયમો ઉદય નથી પામતા, એટલે કર્મ ક્ષય કરવાનું નિમિત નથી બનતા?

જેમ ફલથી શોભાયમાન વૃક્ષો, કલ્પાંત—કાળના અગ્નિથી નાશ પામે છે તેમ પવિત્ર સંયમ અને નિયમો, મિથ્યાત્વથી નાશ પામે છે.

જીન વચન શ્રદ્ધા પૂર્વક સાંભળવાથી અને તેના ઉપર સ્વભાવિક રૂચિથી, જ્ઞાનાવર્ણ, દર્શનાવર્ણ, મિથ્યાત્વ મોહ વિગેરે કર્મના ઉપશમ અને ક્ષય રૂપ ગુણથી, સમકિત દર્શનની શ્રદ્ધારૂપ, વિપર્યાસનો નાશ કરનાર, ખોટા કદાગ્રહ રહિત, શુદ્ધ વસ્તુના પ્રજ્ઞાપનને અનુસરતું, આકરા કલેશ રહિત, ઉત્કૃટ બંધનો અભાવ કરનાર અને આત્માના શુભ પરિણામરૂપ, સમ્યક્ દર્શન ઉદય પામે છે કર્મ ક્ષય વિગેરેનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે

खीणोनिव्वायहुआसणोव्व।
छारपिहियव्व उवसमता॥
दरनिव्वायु विहाडिय—
जलणोवम्मा खओवसमा॥

ભાવાર્થ—ક્ષાયિક ભાવ હોલાઇ ગયેલા અગ્નિ જેવો છે, અને ઉપશાંત ભાવ, રાખથી ઢાંકેલા અગ્નિ જેવો છે અને ક્ષયોપસમ ભાવ થોડા હોલાયેલા અને થોડા વેરાતા અગ્નિ જેવો છે

સમકિતનું લક્ષણ.

ક્રોધાદિક આકરા કષાય રૂપ, ઝેરના વિકારતા ફલ જોવાનો વખત

નહી આવવો દેવો તે પુષ કહેવાય મોક્ષનો અભિલાષ રાખવો તે સંવેગ કેહવાય સંસારથી ઉદ્વેગ પામવો તે નિર્વેદ કહેવાય, દ્રવ્યથી અને ભાવથી કોઇ દુખિયત પ્રાણી ઉપર દયા કરવી તે અનુકમ્પા કહેવાય છે

કોઇ દુખિ પ્રાણીને માટે પોતાની શક્તિ અનુસારે તેને મદદ કરવી તે દ્રવ્ય અનુકમ્પા કહેવાય

કોઇ માણસ ધર્મભ્રષ્ટ થતો હોય તો તેના ઉપર દયા લાવી કરી તેને ધર્મમા જોડવો તે ભાવ અનુકમ્પા કહેવાય

તથા જીન પરમાત્માએ કહેલુ છે તેજ સત્ય છે એમ અંગીકાર કરવુ તે આસ્તિક્ય કહેવાય

એ સર્વની અભિવ્યક્તિ કરવી તે સમક્તિ દર્શન કહેવાય અર્થાત્ આ પાચ લક્ષણથી સમક્તિ દર્શન ઓળખાય છે એટલે જેમા એ પાચ લક્ષણ જોવામાં આવે તે સમકિતિ કહેવાય છે

અનુવ્રત ગ્રહણ કરવાની આવશ્યક્તા અને હેતુઓ

આ પ્રમાણે સમ્યગ્ દર્શનની શુદ્ધિ થયા પછી યતિ ધર્મ અંગિકાર કરવા અસમર્થ એવા પોતાની સમીપમા આવેના પુરૂષને, પહેલા યતિ ધર્મ સંભળાવવો પછી શ્રાવકના બાર વ્રતના સ્વરૂપ સમજાવીને ગુણી ગુરૂ મહારાજ તેને તે વ્રત ગ્રહણ કરાવે

અહી પહેના સંસારથી બીધેલા અને ધર્મ ગ્રહણ કરવા ઉદ્યમવંત થએલા ભવ્ય પુરૂષ પાસે, ગુરૂ મહારાજે, ક્ષમા માર્દવ ઇત્યાદિ યતિ ધર્મનુ સવિસ્તર વર્ણન કરી તેને ચારિત્ર આપવા યોગ્ય કરવો, કારણ કે ચારિત્ર ધર્મ, સર્વ કર્મરૂપ રોગને રેચરૂપ દવા છે એટલે ઘણુ કરીને સઘળા રોગો જેમ રેચક દવાથી નાશ પામે છે, તેમ સર્વ કર્મરૂપ, રોગો ચારિત્રરૂપ, રેચક દવાથી નાશ પામે છે પણ તે પ્રકારના ચારિત્ર ધર્મની યોગ્યતા ન હોય તો એટલે તે જીવ વિષય સુખની વાંચ્છાથી ચારિત્ર ધર્મ અંગીકાર કરવા, અસમર્થ હોય તો તેને અણુવ્રતો સવિસ્તર સમજાવી પહેના તે વ્રતો ગ્રહણ કરાવવા પણ જો મુનિ ધર્મ પાળવા સમર્થ જીવને, ચારિત્ર અંગીકાર નહિ કરાવતો શ્રાવકના વ્રત

અંગીકાર કરાવે, તો ચારિત્ર અંગિકાર કર્યાનો અંતરાય કર્યો એમ કહેવાય એટલે મુનિધર્મ પાળવા સમર્થ પુરૂષને શ્રાવક ધર્મ આપવાથી ચારિત્રાવરણી કર્મ બંધાય છે કેમકે તેણે તે પુરૂષને ચારિત્રનો અંતરાય કર્યો કહેવાય અને તે કર્મથી પોતાને, બીજા ભવમાં, ચારિત્ર અતિ દુર્લભ થાય છે અર્થાત્ જેને યોગ્ય જે વ્રત હોય તેને તે વ્રત આપવું તેમાં ફેરફાર કરવાથી અંતરાય કર્મ બંધાય છે ઉંચી પદવી યોગ્ય પુરૂષને નીચી પદવી આપવાથી અંતરાય કર્મ બંધાય છે અને નીચી પદવી યોગ્ય પુરૂષને ઉંચી પદવી આપવાથી ઉભયભ્રષ્ટ થાય છે એને તેથી તે ધર્મ પોતાને દુર્લભ થાય છે

મુનિ, શ્રાવક ધર્મનો ઉપદેશ કરે તો, તેને તે ધર્મની અનુમોદના કરવાનો દોષ લાગે છે કારણ કે શ્રાવક ધર્મમાં સાવદ્ય વ્યાપારનો અંશ રહેતો છે વળી તેમના સાવદ્ય, એટલે પાપ સહિત, વ્યાપારના પરિહારના નિયમને પણ અનિત્યતા પ્રાપ્ત થવા સંભવ છે એજ કારણ માટે મુનિધર્મ પ્રથમ કહેવો અને તે પ્રાણી જો મુનિધર્મ ગ્રહણ કરવા અસમર્થ હોય તો, તેને શ્રાવક ધર્મનું રૂપ સમજાવવું અને પછી શ્રાવકના વ્રત ગ્રહણ કરાવવા અને તેવી રીતે કરવામાં બીલકુલ દોષ ન લાગે અને જો ગ્રહસ્થ ધર્મ કહેવામાં દોષ માની ચારિત્ર અંગિકાર કરવા અશક્ત પુરૂષ પાસે જો શ્રાવક ધર્મ ન કહે તો તે બન્નેના નાશથી ભગવતના શાસનની આજ્ઞા ભંગ થાય માટે ધર્મના અર્થી પ્રાણીઓને પહેલા ચારિત્ર ધર્મ અને પછી ગ્રહસ્થ ધર્મ સમજાવવો અને સમ્યક્ પ્રકારે સમજાવ્યા પછી તેની શક્તિ પ્રમાણે જે વ્રત પાળવાને સમર્થ હોય તે વ્રત તેને અંગીકાર કરાવવું અને શ્રોતાએ પણ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે વ્રત અંગીકાર કરવું પણ પાખંડી ન થવું એવી ભગવતની આજ્ઞા છે માટે ગુરૂએ પણ તેવા પુરૂષોને ગ્રહસ્થ ધર્મ સમજાવવો જેહએ કહ્યું છે કે —

श्रममविचिन्त्यात्मगतं तस्माच्छ्रेयः सदोपदेष्टव्यम् ।
आत्मानञ्चपरञ्चहि हितोपदेष्टानुगृह्णाति ॥

ભાવાર્થ—પોતાને શ્રમ પડશે એવો વિચાર નહિ કરીને અને તેમાં કલ્યાણ થશે એમ ધારીને હમેશા ઉપદેશ કરવો કારણ કે હિતકારી ઉપદેશ કરનાર પોતાને અને પરને ઉપકાર કરનારો થાય છે

નામ—સર્વ સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ કરવા અસમર્થ પુરૂષોને, દેશથી

સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ કરાવવામાં, બાળ રહેના સાવદ્ય વ્યાપારથી, ગુરૂને અનુમો ના રૂપ દોષનો પ્રસંગ કેમ ન આવે?

સમાધાન—ભગવન વચનના પ્રમાણથી, અણુવ્રતગ્રહણ કરવા તૈયાર થયેલા પ્રાણીને અણુવ્રત આપવામાં દોષ નથી કેમકે ઉવાસગદશાઓ વિગેરે સૂત્રમાં ભગવને પોતે પણ આણંદ વિગેરે શ્રાવકોને અણુવ્રત ગ્રહણ કરાવ્યા એમ સાભળીએ છીએ

શંકા—જો એમ હોય તો ભગવતને પણ અનુમોદના દોષ લાગે એમાં શી નવાઇ છે?

સમાધાન-એમ ન કહેવું કારણ કે ભગવતના આચરણ સર્વ અંગે સુંદર એટલે તેમાં એકાંત દોષ રહિતપણું છે

એ પ્રમાણે ભગવન વચનના પ્રમાણથી, અણુ વ્રત ગ્રહણ કરવા તત્પર થયેલા પુરૂષને, જો કે તે દેશથી સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ કરે છે તોપણ સાક્ષી ભૂત એવા, વ્રત આપનાર ગુરૂને અનુમો ના દોષ લાગતો નથી કારણ કે જે અવસરે શ્રાવક વ્રત ગ્રહણ કરે છે તે વખતે ગીતાર્થ મુનિ મહારાજની સાક્ષી માત્ર કરે છે અને મુનિ મહારાજ પણ તે વ્રતનો ઉચ્ચાર કરાવે છે અને જે, વ્રતનો ભાવ છે તે, તેમાં અનાદિ છે તેમા ગુરૂની સાક્ષી નથી માટે ગુરૂને અનુમો ના દોષનો પ્રસંગ શી રીતે આવે? જ્યારે ગૃહસ્થ શ્રાવક રણી દેખી પોતે ખુશી થાય અને તેને મનમાં સારી માને ત્યારે અનુમો ના કહેવાય પણ મુનિઓ તો ધર્મોપદેશ વિના શ્રાવકોનો પ્રસંગ પણ કરતા નથી તો તેને સાવદ્ય કરણીની અનુમોદના કરવા પ્રસંગ પણ ક્યાંથી આવે આ વાતને દ્રષ્ટાંતથી પુષ્ટ કરે છે —

સઘળી અપ્સરાઓના વિનાસની હાંસી કરવામાં તત્પર સ્ત્રીઓના કટાક્ષ સમુહના ફેંકવાથી જેની બધી દિશીઓ મનોહર થઇ રહી છે જેનો મગધ નામે દેશ હતો તેમા હિમાલય પર્વતના શિખર જેવા ધોળા મંદિરોની પંક્તિ વિરે રહેલા નિર્મળ શિખરોની છાયાથી, સરદ ઋતુ નહિ હોવા છતા પણ, શરદ ઋતુના ધોળા મેઘની શોભાને ધારણ કરતું, સુંદર, વસંતપુર નામે નગર હતું

સેવા બજાવવાને વખતે સભ્રમથી નમેલા સઘળા રાજાઓના વિમળ

મુકુટના અગ્ર ભાગમાં રહેલ માણકના કિરણોથી રંગાયેલ છે ચરણ કમળ જેના એવો, અને પોતાના પ્રચંડ હસ્તદંડથી વાપરેલ તરવાર વડે ન્પાયેલ, શત્રુના મદોન્મત્ત હાથીઓના કુંભસ્થળમાંથી નીકળેલા મોતીના સમુહથી જેણે સઘળી સંગ્રામભૂમિ શોભાવી મુકી છે એવો, જીતશત્રુ નામે તે ગામનું રક્ષણ કરનાર, રાજા હતો.

મનુષ્યમાત્રના નેત્ર તથા મનને હરણ કરનારી, પૂર્વ ભવોની પરંપરાઓમાં ઉપાર્જન કરેલ પુન્યફળને અનુસરતી, અને અપ્સરાઓના અભિમાનના મદને જીતનારી ધારણીનામે તે રાજાને રાણી હતી.

નમાવ્યા છે સઘળા રાજાઓ જેણે એવો, દુરથીજ દૂર કર્યા છે દૂષણ જેણે એવો અને મનોહર પંચ પ્રકારના ભોગ ભોગવતો એવો તે રાજા આ સ્ત્રી સાથે કેટલોક વખત કાઢતો હતો.

તે નગરમાં, ઘણા સેવકોનો સ્વામી, ઘણા જાનવરોનું પોષણ કરનાર, અને ધાન્ય રાશિથી ભરપુર કોઠારો છે જેના એવો, હિરણ્ય પ્રમુખ ધાતુઓ અને મણી પ્રમુખ જવાહીરના સમુહરૂપ, પરિપૂર્ણ સમૃદ્ધિ વડે, હરિ કાઢ્યો છે કુબેર ભંડારીના અતિ ગર્વને જેણે એવો, દીન, અનાથ, આંધળા પાંગળા, વીગેરે અત્યંત પ્રાણીઓના શોક જેણે નિરોધ કર્યો છે એવો, સર્વ વણિકમાં શિરોમણી અને રૂપ આભથી દેદીપ્યમાન આકૃતિવાળો, સમુદ્રદત્ત નામનો શેઠ રહેતો હતો.

સર્વ લાવણ્યતાના ગુણના આધારરૂપ, સર્વ કલ્યાણકારી વસ્તુઓના ઉપાર્જનભુત, પુન્યરૂપ રત્નોના મોટા ભંડારરૂપ પોતાની કુલ સંતતિના ભૂષણરૂપ, અને સુકુમારપણારૂપ, વનલતાના જલરૂપ સુમંગલા નામની પરણેલી પતિવ્રતા સ્ત્રી તેને હતી. તે સ્ત્રી ઉપર શેઠને અત્યંત ગાઢ પ્રેમ હતો. અને તેણીની સાથે, જીવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલા ઘણા વિષયમાં વિ સુખરૂપ સમુદ્રના મધ્ય ભાગમાં બુડેલો એવો તે શેઠ ઘણો કાળ નિર્ગમન કરતો હતો.

તે દંપતીના વિભિન્ન આચાર પાલનથી, સમય જ્યારે થયો ત્યારે, પ્રિયંકર, ક્ષેમંકર, રત્નદેવ, સોમદેવ, પૂર્ણભદ્ર અને માણિભદ્ર એમ અનુક્રમે છપુત્ર થયા.

સ્વભાવથીજ ગુરુજનનો વિનય સાચવવામાં તત્પર, પરમ કલ્યાણ આપવામાં ઉદાર અને અત્યંત શુદ્ધ ધર્મ, અર્થ અને કામમાં બાંધેલા છે અત્યંત પ્રેમ જેણે એવા, પ્રેમ સમુદ્રથી ખેંચાઈને આવેલી કીર્તિરૂપ સ્ત્રીએ આપ્યું છે ગાઢ આલિંગન જેને એવા, સકલ સજ્જન પુરૂષના મનને સંતોષ પમાડનાર અને મોટા ઉદય લાવનાર દયા દાન ઉદારપણું વગેરે મોટા ગુણોથી શોભાયમાન છે શરીર જેનું એવા, અને શરીરની સુંદરતાના ઉત્કર્ષથી તિરસ્કાર કર્યો છે કામદેવની લાવણ્યતાની મગરૂરીનો જેણે એવા, તે છ પુત્રો, પિતાને કુટુંબ સંબંધિ ચિંતા ભારથી અત્યંત મુક્ત કરતા હતા એટલે વ્યવહારમાં તેના પિતા કરતાં પણ વધારે હુશિયાર હતા જેથી પિતાને કોઈ પણ વાતની ફિકર રહેતી નહિ એક દિવસે અંતઃપુરમાં (જનાનખાનામાં) ધારણી નામની તે પટરાણીએ, જ્યારે રાજા સુંદર વાજીંત્ર વગાડવા લાગો ત્યારે, અનેક રીતે ઇંદ્રિઓની ચેષ્ટાથી શોભાયમાન, અને રાજાના, મનને અત્યંત આનંદ આપે એવું નૃત્ય કર્યું તે નૃત્ય જોઈ અત્યંત સંતોષથી તરલિત મનવાળા રાજાએ તે સ્ત્રીને "વર માગ" એમ કહ્યું ત્યારે સ્ત્રી બોલી "હમણાં તે વરદાન તમારી પાસે રહેવા દો કોઈ વખતે માગીશ"

એમ કરતાં કેટલેક દીવસે કામી પુરૂષોના વિલાસને ઉલ્લાસ પમાડવામાં સહાય કરનારો શરદ પુનેમનો દીવસ આવ્યો ત્યારે રાણીએ રાજા પાસે પહેલું આપેલું વર માગ્યું ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે માગ તે પ્રમાણે આપું ! ત્યારે સ્ત્રીએ કહ્યું કે કપુર સરખા ચંદ્રના કિરણના સમૂહથી પુરાયેલી છે સઘળી દિશાઓ જેને વિશે એવી આજની રાત્રિમાં મોટા પરિવાર, તથા અંતઃપુરની સઘળી સ્ત્રીઓ સાથે, મોટા રસ્તા ચૌટા, બજાર, ચકલા વીગેરે સારા પ્રદેશોની સુંદરતા જોવાની મારી મરજી છે માટે મારા ચાલવામાં કોઈ પણ રીતે રખલના ન થાય તેમ કરો એટલે કોઈ પુરૂષ મને દેખે નહિ અને આખું શહેર જોઉં "

ત્યાર પછી તરતજ રાજાએ આખા શહેરમાં ઢંઢેરો પિટાવ્યો કે કે આજની રાતે સર્વ પુરૂષોએ શહેરની બહાર નીકળી જવું એવો હુકમ સાંભળી સર્વ લોકો પોત પોતાની અનુકુળતાએ શહેરની બહાર નીકળી ગયા અને રાજા પણ સાંજના પોતાના પ્રધાન વિગેરે મુખ્ય પુરૂષો સાથે શહેરથી બાહેર નીકળી ઇશાન ખુણામાં આવેલા મનહર બાગમાં જઈ રહ્યા

પેલા છ ભાઈઓ લેખામાં બહુ ગુંથાયેલા હોવાથી, હમણાં જઈશું,

દરવાજા જાણશું એમ અત્યંત ચિંતાવાળા હતા, તોપણ સાંજ સુધી નીકળી શકયા નહિ અને દુકાનમાં રહી ગયા. સૂર્ય અસ્ત પામ્યો. તેવાજ તે છોકરાઓ, શહેર બહાર જવાની વાત સ્મરણમાં આવવાથી, એકદમ ઉતાવળથી જેવા, દરવાજા પાસે આવે છે તેવાજ તેમના જીવતરની આશા સાથે દરવાજાના કમાડ બંધ થયા, એટલે દરવાજાના કમાડ બંધ થયા અને તેમની જીવવાની આશા પણ બંધ થઇ. ત્યાર પછી ભય પામતા પામતા, કોઇ ન દેખે તેવી રીતે એક સુંદર ઝોંપડામાં સંતાઇ રહ્યા. અને ધારણી રાણી પણ મોટા પરિવાર સહિત, સંપૂર્ણ સણગાર ધારણ કરી, રાત્રીએ પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે, પુરૂષ રહિત શહેરમાં ફરતી હતી. એમ અનુક્રમે રાત્રી વ્યતીત થઇ અને કમળના સમુહને ખીલવવામાં કુશળ અને ખાખરાના પુષ્પના સરખી રાતી કાંતિએ રંગી આપ્યું છે સઘળું દિગ્ મંડળ જેણે એવો, અને જગતના એક નેત્ર સમાન એવો સૂર્ય ઉદયાચળ પર્વતની ટોચ ઉપર આરોહણ કરવા લાગ્યો. તે સમયે રાજાએ કોટવાળોને હુકમ કર્યો કે "જાઓ આખું શહેર તપાસી જુઓ કે મારી આજ્ઞાનો ભંગ કરી કોઇ પુરૂષ અંદર રહ્યો તો નથી કે?

બરાબર તપાસ કરતાં કરતાં, જાણે જમના દૂત હોય નહિ તેવા તે કોટવાળોએ તે ૯ ભાઇઓને ગોધી ક્હાડયા અને રાજાના આગળ ખડા કર્યા. તે જાણીને કોપાયમાન કાળના સરખી ભૃકુટિ ચડાવવાથી, ભયાનક થયું છે લલાટ જેનું એવો, તે રાજા તે શેઠના છોકરાઓનો વધ કરવાનો હુકમ આપતો હતો, તે સમયે તે વાત ફેલાતી ફેલાતી મુકુન્દ શેઠના કાનનો પરોણો બની. મુદગરના પ્રહાર સરખી આ વાત સાંભળીને શેઠ એકદમ ગાંડા બની ગયા, ભમિત થયા અને મોટા હસ્તી સરખા નગરના સમુદ્રના હાથ આવી લાગવાથી ઉછળતા મોટા મોજાઓના સમુહથી, આકુલ વ્યાકુલ થએલા સમુદ્રના મધ્ય ભાગમાં અફળાઇને ભાંગી પડતા વહાણમાં બેઠેલા માણસોની પેઠે 'હવે મારે શું કરવું હાય શું કરવું, રે! કાંઇ ઉપાય સુજતો નથી અરે ભગવાન' એ પ્રમાણે મૂઢ બની ગયો, અને ક્ષણવાર, ઘણીજ બુમ બરાડા પાડવા લાગ્યો. ત્યાર પછી તે શેઠીઓ બીકણ માણસની ચેષ્ટા દૂર કરીને સ્ત્રી લોકોને ઘટીત લોકના આવેશનો ત્યાગ કરીને, ધીર પુરૂષોને યોગ્ય ધૈર્યનો આધાર લઇને, દીન ભાવને નહી ગણકારીને નગરના પ્રધાન અને બીજા મુખ્ય લોકોને સાથે લઇને અને હાથમાં ઉત્તમ રત્નોથી ભરપૂર

વાસણુ લઇને તે વિનતિ કરવા રાજા પાસે આવી આવી વિનતિ કરી કે ' હે દેવ આ મારા પુત્રો કોઇ પણ ચિત્તના દોષથી શહેરની અંદર રહ્યા નથી પણ કોઇ તે પ્રકારના લેખાની વ્યગ્રતાથી નીકળી શક્યા નહિ અને સૂર્ય અસ્ત થવાને સમયે નગરમાંથી બહાર નીકળવા ગયા, પણ પુરના દરવાજા બંધ થયેલા જોઇ પરવશ બની તેઓ બહાર નીકળી શક્યા નથી માટે મારો એક અપરાધ માફ કરો અને મારા વહાલા પુત્રોને જીવિતદાન આપી મારા ઉપર મહેરબાની બક્ષો " એ પ્રમાણે વારંવાર કહ્યું તોપણ પોતાનો અવશ્ય કોપવાળો, માનનો એવો તે રાજા તે શેઠીઆના છોકરાઓને, છોડવાનો લેશ પણ વિચાર કરતો ન હતો

ત્યારે રાજાનો કોપ સાર્થક કરવાને શેઠે એક દીકરો મારવાની રજા આપી બાકીના પાંચને જીવતા રાખવાનું કહ્યું તોપણ રાજાએ ન માન્યું એમ અનુક્રમે શેઠે પાંચ પુત્રની ઉપેક્ષા કરી તોપણ રાજાનો ક્રોધ જેવોને તેવો રહ્યો ત્યારે પાસે બેઠેલા પ્રધાન અને પુરોહિત વીગેરે એ તેની અત્યંત પ્રાર્થના કરી કે કોઇ પણ વંશનો નિર્મૂલ ઉચ્છેદ કરવામાં ઘણું પાપ થાય છે તે પ્રાર્થનાથી થોડો ક્રોધ શાંત થવાથી, એક છોકરાને છોડી બાકીના પાંચ છોકરાઓને રાજાએ મારી નાખ્યાં ફક્ત એક મોટા છોકરાને જીવતો રાખ્યો '

અહીં આ દૃષ્ટાંતનો ઉપનય આ પ્રમાણે કરવાની જરૂર છે

જેમ વસંતપુર નામે નગર હતું તેમ આ સંસાર છે રાજાને ઠેકાણે શ્રાવક જાણવો શેઠને ઠેકાણે ગુરૂ જાણવા છ પુત્રને ઠેકાણે છ જીવનિકાય જાણવી અને પિતા જેમ પાંચ પુત્રની ઉપેક્ષા કરી એક પુત્રને બચાવે છે તો પણ તે પાંચ પુત્રના વધમાં તેને અનુમોદના દોષ લાગતો નથી કારણ કે તેનો અભિપ્રાય તો છએ પુત્રને છોડાવવાનો છે તેમજ ગુરૂને પણ શ્રાવકને વ્રત આપવાથી, નિયમથી બહાર રહેલા છકાય જીવોના વધની અનુમોદનાનો દોષ આવતો નથી, કારણ કે તેનો અભિપ્રાય તો હિંસામાંથી મુકાવવાનો છે માટે જ્યાંસુધી શ્રાવક સમગ્ર જીવોને મુકવાનો ઉત્સાહ ન કરે ત્યાંસુધી મોટા પુત્ર સમાન ત્રસ કાયને, નાના પુત્રની પેઠે બીજા જીવોની ઉપેક્ષા કરીને મુકાવનાર ગુરૂને બીજા જીવોની હિંસાનો અનુમોદના દોષ લાગતો નથી

તે અણુવ્રતો ગ્રહણ કરવામાં, યોગશુદ્ધિ, નક્ષત્રશુદ્ધિ, નિમિત્તશુદ્ધિ, દિક્શુદ્ધિ, આકાશશુદ્ધિ, એ સર્વ શુદ્ધિ વિધિપૂર્વક જાળવી કાય, વાણી

અને મનના વ્યાપારની શુદ્ધિ કરવી તે યોગશુદ્ધિ. ઉપયોગ સહિત ગમનાદિ ક્રિયા કરવી તે કાયશુદ્ધિ. નિરવદ્ય ભાષણ કરવું તે વાણીશુદ્ધિ. શુભ ચિંતવન કરવું તે મનશુદ્ધિ. અસ્ખલિતપણે પ્રણિપાતાદિક વિગેરેનું ઉચ્ચારણ કરવું અને ભ્રાંતિ રહિત થઇ કાયોત્સર્ગ કરવો તે વંદનશુદ્ધિ, શંખ, નોબત વિગેરે શુભ વાજિંત્રોનો નાદ સાંભળવો, પૂર્ણ કુંભ, ઝારી, છત્ર ધ્વજ વિગેરે જોવાં અને શુભ ગંધ સુંઘવો વિગેરે નિમિત્તશુદ્ધિ કહેવાય છે ઉત્તરદિશા, પૂર્વદિશાને જે દિશાઓમાં જિનેશ્વર મહારાજના ચૈત્ય રહેલા હોય તે દિશાનો આશ્રય કરવો તે દિગ્શુદ્ધિ રાજા વિગેરેના અભિયોગથી પ્રત્યાખ્યાનમાં જે અપવાદ રાખવા તે આગારશુદ્ધિ ઉપર બતાવેલી શુદ્ધિઓ વિધિમાં અવશ્ય આવવી જોઇએ.

વળી દેવ ગુરૂ, સાધર્મિક, સ્વજન ગરીબ અનાથ વિગેરેનો યોગ્ય ઉપચાર કરવો એ પણ એક વિધિ લેખવામાં આવે છે અત્યાર સુધી અણુવ્રત વિગેરે ગ્રહણ કરવાની આવશ્યકતા અને હેતુઓ બતાવ્યા હવે તે અનુવ્રત વિગેરેનો ક્રમ બતાવે છે

૧ સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરતિ—મોટા જીવોની હિંસા ન કરવી એટલે બે ઇંદ્રિયથી માંડીને ત્રસકાયના જીવ સુધીના કોઇ પણ જીવની હિંસા ન કરવી

૨ સ્થૂલ મૃષાવાદ વિરતિ—મોટું જુઠું ન બોલવું

૩ સ્થૂલ અદત્તાદાન વિરતિ—મોટી ચોરી ન કરવી

૪ સ્થૂલ મૈથુન વિરતિ—પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ રાખવો

૫ સ્થૂલ પરિગ્રહ વિરતિ—પરિગ્રહનો નિયમ રાખવો

આ પાંચ અણુવ્રત કહેવાય છે તેને અણુવ્રત કહેવાનું કારણ એવું છે કે તે સાધુના મહાવ્રત કરતા ઓછા છે આ પાંચ અણુવ્રતો દરેક શ્રાવકે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે અને ગ્રહણ કર્યા પછી તેમાં બીલકુલ પ્રમાદ ન થવો જોઇએ

પાંચ અણુવ્રત કહ્યા પછી હવે ત્રણ ગુણવ્રત કહે છે

૧ દિગ્ પરિમાણ વ્રત, ૨, ભોગોપભોગનું પ્રમાણ, ૩, અનર્થ દંડથી વિરામ.

૧ સૂર્યના ઉદય અને અસ્તથી ઓળખાતી આઠ દિશાઓમા જવા આવવાનો નિયમ કરવો તેનુ નામ દિગ્ પરિમાણ

૨ જે વસ્તુનુ એક વખત સેવન કરાયા પછી ફરીને, તેજ, વસ્તુ ઉપયોગમા ન લેવાય, તે ભોગ કહેવાય ભોજન વીગેરે તેના ઉદાહરણ જાણવા જે વસ્તુનો વારવાર ભોગ કરી શકાય તે ઉપભોગ કહેવાય સ્ત્રી વસ્ત્ર વીગેરે એના ઉદાહરણ જાણવા તેનુ પરિમાણ કરવુ તે ભોગોપભોગ વ્રત કહેવાય

૩ ધર્મ, સ્વજન ઇંદ્રિયગત શુભ ઉપકાર માટે સાવદ્ય અનુષ્ઠાન કરવુ તે અર્થ દંડ કહેવાય એને તેમ ન કરવાથી અનર્થ દંડ કહેવાય. તે અનર્થ ચાર પ્રકારે થાય છે

૧ અપધ્યાન. ૨ પ્રમાદાચરણ ૩ હિંસપ્રદાન ૪ પાપ કર્મો પદેશ

એ પ્રકારના અનર્થ ડમા વિરતિ કરવી તે અનર્થ દંડ વિરતિ કહેવાય

ઉપકારને માટે જે વ્રત હોય તે ગુણ વ્રત કહેવાય આ વ્રતોને ગુણ વ્રત કહે છે કેમ કે તેમના વિના અણુ વ્રતની બરાબર શુદ્ધિ થતી નથી

આ પ્રમાણે ગુણ વ્રત બતાવ્યા પછી ચાર શિક્ષા વ્રત બતાવે છે

૧ સામાયિક, ૨ દેશાવકાશિક, ૩ પૌષધોપવાસ ૪ અતિથિ સંવિભાગ

મોક્ષ મેળવામા સરખા સામર્થ્યવાળા જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રનો જેનાથી લાભ થાય તે સામાયિક કહેવાય અથવા સમ પરશભાવનો લાભ પણ સામાયિક કહેવાય અથવા સર્વ જીવ સાથે મૈત્રી ભાવ કરવારૂપ લાભ જેનાથી થાય તે પણ સામાયિક કહેવાય અથવા સાવદ્ય યોગનો પરિહાર કરવો અને નિરવદ્યયોગનો આરંભ કરવો તે પણ સામાયિક કહેવાય

પૂર્વે અંગીકાર કરેલા દિગ્ વ્રતમા અમુક હદ સુધી અવકાસ લેવો તે

દેશાવકાશિક વ્રત કહેવાય એટલે આજે અમુક હદમાં આવવા જવાની ક્રિયા કરવી તેથી વધારે જગ્યામાં આવવુ જવુ નહિ એવો નિયમ કરવો

" પોષ" એટલે પુષ્ટિ પુષ્ટિ કરે તે પોષધ કહેવાય. એટલે આઠમ ચૌદશ વિગેરે પર્વ દિવસો કે જે દીવસે ઉપવાસ કરવામાં આવે છે તે દિવસો પુષ્ટિના કહેવાય છે, નિવૃત્તિ પામ્યા છે દોષ જેના એવો પુરૂષ, આહાર વીગેરેનો ત્યાગ કરવા રૂપ, ગુણ સાથે રહે તેનુ નામ ઉપવાસ કહેવાય

કહ્યુ છે કે—

उपावृत्तस्य दोषेभ्यः सम्यग्वासो गुणै सदा ।
उपवास स विज्ञेयो न शरीरविशोषणम् ॥

અર્થ—દોષથી નિવૃત્તિ પામેલાનુ ગુણની સાથે સારી રીતે વસવુ, તેનુ નામ ઉપવાસ કહેવાય પણ પૂર્વોક્ત ગુણ વિના કેવળ શરીર શુકવવુ તે ઉપવાસ ન કહેવાય

માટે પર્વ તિથિને દહાડે ઉપવાસ કરવો તે પૌષધોપવાસ કહેવાય છે

વીતરાગ પ્રણીત ધર્મને અનુસરી ચાલનારા સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા ને ન્યાયથી આવેલા અને કલ્પવા યોગ્ય અન્નપાન વિગેરે પદાર્થો આપવા તે અતિથિસંભવિભાગ વ્રત કહેવાય તેમજ ઉપાસકાતિકૃત શ્રાવક પ્રતિમ સત્રમા કહ્યુ છે કે—

સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા પોતાને ઘેર આવે ત્યારે ઉઠી સામુ જવુ, આસન આપવુ તેના પગ ધોવા અને નમસ્કાર કરવો.

ત્યાર પછી પોતાની વૈભવ શક્તિ પ્રમાણે અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, ઔષધ વીગેરે આપવાથી અતિથિ સંવિભાગ વ્રત થાય છે

આ ચાર શિક્ષાવ્રત કહેવાય છે કારણ કે તેઓ સારા ધર્મના અભ્યાસના સ્થાન છે અને આ વ્રતો, ગ્રહણ કરનારની યોગ્યતા પ્રમાણે સાકલ્યતાથી તેમજ વૈકલ્યતાથી [illegible] એટલે જેને જેટલા વ્રત અગીકાર કરવાની શક્તિ હોય તે [illegible] કરે પરંતુ તે બારે વ્રત અગીકાર કરવા

એ દરેક શ્રાવકની મુખ્ય ફરજ છે પણ તેવી શક્તિના અભાવે ગમે તેટલા ગ્રહણ કરે તો તેમાં કાઇ હરકત નથી

અતિચાર, વિરાધના અથવા દેશભંગ ન થાય તેવી રીતે, ગ્રહણ કરવા વ્રતોનું પાલણ કરવું, એ ઘણીજ અગત્યની વાત છે કારણ કે જેમ વાવેલુ ધાન્ય, જબરા પવનના ઉપઘાતથી પોતાના ફળની પુરેપુરી સિદ્ધિ આપવા સમર્થ નથી થતુ, તેમ ગ્રહણ કરેલા વ્રતો પણ અતિચારથી હણાઇ જઇને યોગ્ય ફળ આપવા અશક્ત બને છે માટે ગ્રહણ કરેલા વ્રતમાં અતિચાર લાગવા દેવો નહિ.

હવે તે અતિચારોનુ વર્ણન સવિસ્તર કરે છે શરૂઆતમાં સમ્યક દૃષ્ટિના પાચ અતિચાર બતાવે છે તે નીચે પ્રમાણે—

૧ શકા ૨ કાક્ષા ૩ વિચિકિત્સા ૪ અન્યદર્શનીની પ્રશસા. ૫ અન્યદર્શનીનો પરિચય.

પહેલા ત્રણ વિષે બીજા પ્રકરણમાં વિવેચન થઇ ગયુ છે તેથી ફરીને અહી લખવામાં આવતુ નથી

બૌદ્ધ કપિલ કણાદ અક્ષપાદ વિગેરે પુરૂષોએ કરેલા દર્શનોમા વર્તનારા પાખંડિ પુરૂષો અન્યદૃષ્ટિ કહેવાય. તે લોકોની પ્રશસા કરવી એ એક અતિચાર કહેવાય છે તેમજ તેમનો પરિચય કરવો તે પણ અતિચાર કહેવાય છે

૧ દોરડા વીગેરેથી બાધવુ, ચાબુક વિગેરેથી મારવુ, ચામડી અને શરીરને છેદન વિગેરેથી છેદવુ, જાનવર ઉપર અત્યંત ભાર ભરવો, અને ભોજન, પાણીનો અટકાવ કરવો. એ પાચ અતિચાર સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત, વિરમણ વ્રતમા લાગે છે આ બાબત આવશ્યક ચુર્ણિમા નિચે પ્રમાણે દર્શાવેલ છે—

ચાર પગ તથા બે પગવાળા પ્રાણીઓનો બધ બે પ્રકારનો છે ૧ સાર્થક ૨ નિરર્થક સાર્થક બધ કરવો યુક્ત છે પણ નિરર્થક બધ કરવો તદ્દન અયુક્ત છે વળી સાર્થક બધ પણ બે પ્રકારનો છે ૧ સાપેક્ષક ૨ નિરપે

ક્ષક. અગ્નિ વિગેરેના ભય વખતે છોડી શકાય અથવા એકદમ છોડી શકાય એવી રીતે દોરડાથી બાંધવું તે સાપેક્ષક બધ કહેવાય અને જે ઘણુંજ નિશ્ચલ અને છુટી ન શકે તેવી રીતે બાંધવું તે નિરપેક્ષક બંધ કહેવાય આ પ્રકારનો બંધ ચાર પગવાળા પ્રાણીઓને માટે સમજવાનો છે દાસ, દાસી, અને પાઠાદિ કરવામાં પ્રમાદી એવા પુત્ર, વિક્રમથી બાંધવા યોગ્ય અને રક્ષા કરવા યોગ્ય છે પણ તેમને એવી રીતે બાંધવા જોઇએ કે અગ્નિ વિગેરેના ઉપદ્રવ વખતે તેઓનો નાશ ન થાય બનતા સુધી શ્રાવકે બે પગવાળા તેમજ ચાર પગવાળા એવા પ્રાણીઓનો સંગ્રહ કરવો કે જેઓનું રક્ષણ બાંધ્યા વિના પણ થઇ શકે વધ પણ તેજ પ્રકારે સમજવો તેમાં થોડો વિશેષ છે તે એક નિર્દયપણે મારવું તે નિરપેક્ષ વધ કહેવાય તેનો સર્વથા ત્યાગજ કરવો પહેલેથીજ પોતાનો દાબ બીજા ઉપર બેસાડવો અને તેમ કરતા ન માને તો મર્મ સ્થલ શિવાય બીજી જગ્યાએ લાત વીગેરેનો ઘણોજ થોડો પ્રહાર કરવો એ સાપેક્ષક વધ કહેવાય છે

છવિછેદ પણ તેમજ સમજવાનો છે તેમા વિશેષ એટલોજ છે કે હાથ પગ, કાન, નાસિકા વિગેરે નિર્દયપણે છેદવા, તે નિરપેક્ષ છવિછેદ કહેવાય અને ગુમડા, વ્રણ વિગેરે છેદવા તે સાપેક્ષ છવિછેદ કહેવાય તેમા નિરપેક્ષ સર્વદા ત્યાજ્ય છે

શ્રાવકે જો બને તો બે પગ કે ચાર પગવાળા વાહનની મદદથી, આજીવિકા ચલાવવાનું છોડી દેવું જોઇએ અને જો ન બને તો બે પગવાળા એટલે મજુર વિગેરે પાસે તે પોતાની મેળે જેટલો ભાર ઉપાડી લે અને ઉતારી શકે, તેટલો ભાર ઉપડાવવો અને ચાર પગવાળાઓ પાસે તો તે નિયમ કરતા પણ ઓછો ઉપાડાવાય તેમ કરવું હળ તથા ગાડામા જોડેલા પ્રાણીઓને યોગ્ય વખતે છોડવા

વળી કોઇ પણ પ્રાણીનો ખાવા પીવાનો છેદ ન કરવો કારણ કે કોઇ અત્યંત ભુખ્યો હોય અને તેને ખાના પીનામા છેદન થાય તો તે મરણ પામે તે અન્નપાનનો નિરોધપણ બે પ્રકારનો છે સાર્થક અને નિરર્થક અથવા સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ, રોગાદિની ચિકિત્સા માટે જે નિરોધ કરવો તે સાપેક્ષ કહેવાય અને તેથી વિપરીત એટલે અપરાધ કરવા માટે અન્ન પાન નહિ આપવા અને તે જીવ ભુખથી પીડાય તેમા આનંદ માનવો તે નિરપેક્ષ કહેવાય. એવી બ[illegible] પાન નહિ આપવાની શબ્દ માનની બી

દેવી પણ બંધન કરવા અને પાપની શાંતિ માટે ઉપવાસ કરાવવો અહીં વધારે વિવેચન કરવાથી પુસ્તકનું લંબાણ થઇ જાય એમ છે માટે ટુંકામાં એટલુંજ કહેવાનું કે જેમ બને તેમ સ્થુલપ્રાણાતિપાત વિરમણ વ્રતને અતિચાર લાગવા દેવો નહિ અને સર્વ જગ્યાએ યતનાથી વર્તવું

વાદી—વ્રત અંગીકાર કરનાર પુરૂષે ફક્ત પ્રાણાતિપાતનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું છે તો તેને બંધ વીગેરે કરવાથી દોષ નહીં લાગે કારણ કે તેથી વિરતિનો ભંગ થતો નથી અને બંધાદિનું પચ્ચખાણ કરવાથી વ્રતનો ભંગ થાય કારણ કે વિરતિનું ખંડન થાય છે, અને તેમ કરવાથી વ્રતના પ્રમાણુંનો પણ નાશ થાય છે અને દરેક વ્રતમાં પાંચ પાંચ અતિચાર વ્રતથી આધિક્ય થશે આ પ્રમાણે બંધાદિનું અતિચારપણું નથી

સમાધાન—તમો કહો છો કે પ્રાણાતિપાતનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું છે, પણ પ્રાણાતિપાતનું પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી બંધાદિકનું પણ થઇ જાય છે કારણ કે બંધાદિ પ્રાણાતિપાતના ઉપાયો છે માટે બંધાદિ પણ પ્રત્યાખ્યાનમાં આવી જાય છે અને બંધાદિ કરવાથી કાંઇ વ્રત ભંગ થતો નથી પણ અતિચાર લાગે છે કારણ કે તેથી દેશથી એટલે વ્રતના અમુક અંશનો ભંગ થાય છે પણ સર્વથી એટલે આખા વ્રતનો ભંગ થતો નથી. કારણ કે વ્રત બે પ્રકારનું કહેલું છે અંતર્વૃત્તિથી અને બહિર્વૃત્તિથી માટે જ્યારે અંતર્વૃત્તિથી ભંગ થાય ત્યારે બહિરવૃત્તિથી ભંગ નથી થતો અને બહિરવૃત્તિથી થાય ત્યારે અંતરવૃત્તિથી નથી થતો એટલા માટે તે અતિચાર કહેવાય છે તે વાત શાસ્ત્રમાં પણ જણાવેલી છે

न मारयामीति कृतव्रतस्य विनैव मृत्युकइहातिचार
निगद्यते य कुपित वधादीन् करोत्यसौ स्यान्नियमानपेक्ष ॥१

मृत्योरभावान्नियमोस्ति तस्य
कोपाद्दयाहीनतयातुभग्न ।
देशस्य भगा दनुपालनाच्च
पूज्या अतीचार मुदाहरंति ॥ २ ॥

અર્થ— હું નહિ મારૂં ' એ પ્રકારનું વ્રત જેણે લીધેલું છે તેને અમુક પ્રાણીનું તેનાથી મૃત્યુ થયા વિના અતિચાર ક્યાથી હોય ? કારણ કે આવે

શથી વધાદિ કરવા અને નિયમની દરકાર નહી કરવી તેને તમો અતિચાર કહો છો માટે, આ પ્રકારનો અતિચાર જેણે ઉપર કહેવાયતુ વ્રત ગ્રહણ કર્યુ હોય, તેને લાગતો નથી ૧

આ પ્રમાણે બોલનારને બીજા શ્લોકથી ઉત્તર આપે છે

પ્રાણીનુ મૃત્યુ નથી તેથી તે પુરૂષનો નિયમ રહ્યો છે અને કોપથી દયા હીન થયો, માટે તે નિયમ અ તર પરિણામને આશ્રીને ભાગ્યો પણ છે માટે દેશથી પાળવુ અને દેશથી ભાંગવુ એ બે વાત નિયમમા આવી જાય છે માટે પૂજ્ય પુરૂષો તેને અતિચાર એવા નામથી કહેછે આ પ્રમાણે વ્રતનો ભ ગ થતોજ નથી હવે આગળ શકામા કહેતુ છે કે, વ્રત પ્રમાણુનો પણ નાશ થશે, તેનો નિરાસ કરે છે જો વિશુદ્ધ રીતે હિ સાદિનીવિરતિ છે તો બધા દિનો નિષેધ તેમા આવીજ જાય છે માટે બધાદિક અતિચાર છે પણ બધાદિ પાયથી વ્રતમા આધિક્ય થશે એમ નથી

૨ બીજુ મૃષાવાદ નામે અણુવ્રત છે

તેના અતિચાર નીચે પ્રમાણે છે

૧ મિથ્યા ઉપદેશ.

૨ રહસ્ય ખોલવુ તે

૩ ખોટા દસ્તાવેજ

૪ થાપણ ઓળવવી

૫ ગુપ્ત સાધણ આદિક પ્રકાશવુ.

અમુક વાત આમજ છે માટે તારે આમ બોલવામા વાંધો નથી એ પ્રમાણે ખોટુ બોલવાની સમજણ આપવી તેનુ નામ મિથ્યા ઉપદેશ કહે વાય ઓતિ થયેતુ અથવા એકાંતમા વિચારેલુ લોકોમા પ્રસિદ્ધ કરવુ તે રહસ્યાભ્યાખ્યાનકહેવાય જેમકે—અમુક માણસોને એકાંતમા વાત કરતા જોઈને કહેવુ કે ... કરતા હતા નીચેરે

ખોટી વાતની સૂચના કરે એવા લેખ કરવા તે ખોટા દસ્તાવેજ કહેવાય

પરાયો માણસ જે ધન અમુક નિમિત્તથી મુકી ગયો હોય તે પચાવી પાડવુ તેનુ નામ થાપણ ઓળવની કહેવાય છે પોતાની સ્ત્રી તથા મિત્ર વીગેરે સાથે જે ગુપ્ત ભાષણ કર્યું હોય તે લોકોમા પ્રસિદ્ધ કરવુ તેનું નામ સ્વદાર મ ત્ર ભેદ અથવા ગુપ્ત ભાષણ પ્રકાશન કહેવાય છે

અહીં— મિથ્યા ઉપદેશ "બીજાની પાસે જુઠુ ન બોલાવવુ" એવા વ્રતમા ભ ગ કરે છે પણ મિથ્યા ન બોલવુ ' એ વ્રતમાં ભ ગ કરતો નથી, તેપણ સહસાત્કાર અને અનાભોગ, એ બે વડે અતિક્રમ વ્યતિક્રમ, અથવા અતિચાર વડે બીજા માણસને મૃષાવાદમા પ્રવૃત્તિ કરાવવી તે આ વ્રતના અતિચાર છે

અથવા વ્રતનુ રક્ષણ કરવાની બુદ્ધિએ, પરવૃત્તાંત દ્વારામિથ્યા ઉપદેશ કરનારને એ અતિચાર લાગે છે કારણ કે વ્રતની અપેક્ષા છે અને મિથ્યા ભાષણમા પ્રવર્તાવાપણુ છે એટલે વ્રત ભાગ્યુ પણ કહેવાય અને રાખ્યુ પણ કહેવાય માટે તેને અતિચાર કહે છે, પણ વ્રત ભ ગ નથી કહેતા

શ કા—રહસ્ય વાતનો પ્રકાશ કરવાથી પણ આ વ્રતનો ભ ગ થાય છે, કારણ કે ' અસદ્ દોષ ન કહેવા એવુ વ્રત ગ્રહણ કર્યું છે પણ તેથી અતિચાર નથી થતો

સમાધાન—તમે ઠીક કહો છો પણ જ્યારે બીજાને નુકસાન કરનારૂ વાક્ય અજાણતા બોલાય ત્યારે સ કલેશ ભાવથી વ્રતની અપેક્ષા છે માટે વ્રતનો ભ ગ ન કહેવાય અને પારકા ઉપઘાતનુ કારણ થયુ માટે ભ ગ કહેવાય એમ ભ ગાભ ગ હોવાથી તે અતિચાર કહેવાય છે ' વળી અતિચારનુ સ્વરૂપ શાસ્ત્રમા પણ બતાવેલ છે

> सहसा भरक्खाणाइ जाणतो जइकरेज्जतोभगो ।
> जइ पुणणाभोगाईहिंतो होइअइयारो ॥

અર્થ—જે જાણી જોઇને સહસા અભ્યાખ્યાન વિગેરે કરે તો વ્રતનો ભગ થાય છે અને અચાનક અજાણનાથી કહેવાઇ જાય તો અતિચાર લાગે છે

*શરીરે મૃષાવાદ નહી કરૂ અથવા નહિ કરૂ, અને નહિ કરાવુ એવું વ્રત હોય તો ખોટા લેખ કરવાથી વ્રત ભગ થાય છે પણ બીજા વ્રતમાં-

ભગ થતો નથી તો પણ સાહસથી અથવા તો અતિક્રમથી અતિચાર થાય છે અથવા તો મેં ખોટુ બોલવાનુ પ્રત્યાખ્યાન કર્યુ છે પણ લખવાનુ નથી કર્યુ એવી ભાવનાથી ભોળી બુદ્ધિવાળા પુરુષોને વ્રતની અપેક્ષા હોવાથી વ્રત ભગ નથી થતો પણ અતિચાર થાય છે

થાપણ ઓલવવામા અદત્તા દાન સાક્ષાત્ છે પણ મૃષાવાદનો અતિચાર તો જ્યારે એમ કહે કે " તારી થાપણ મારે ત્યા નથી " ત્યારેજ થાય છે

પોતાની સ્ત્રી તથા મિત્ર સાથે એકાતમા કરેલા ખરેખરા વિચાર બહાર પાડવાથી મૃષાવાદ ઘટતો નથી, લજ્જા વીગેરે ઉત્પન્ન થાય એવા વિચારો પ્રકાશવાથી સ્ત્રીના મરણ વિગેરેનો સભવ છે તેથી પરમાર્થ બુદ્ધિએ વિચારતા તે પણ અસત્યજ છે, અને અતિચારો પણ વ્રતમા કોઇ પણ પ્રકારે ખામી ન આવે એટલા માટે છે પણ તદન વ્રતનો ભગ થાય એટલા માટે નથી માટે કોઇ પ્રકારે વ્રતમાં ખામી આવવા દેવી ન જોઇએ અને ઘણીજ કાળજીથી ગ્રહણ કરેલા વ્રતનુ પાલન કરવુ જોઇએ

૩ અદત્તાદાન એટલે ચોરી ન કરવી. એ ત્રીજુ અણુ વ્રત છે. તેના પણ પાચ અતિચાર થાય છે

૧ સ્તેન પ્રયોગ—ચોરને મદદ કરવી

૨ ચોરેલી વસ્તુઓ એકઠી કરવી.

૩ પોતાના રાજાના પ્રતિપક્ષિ રાજાના દેશમાં અતિક્રમણ કરવુ.

૪ ઓછા અદકા માપ રાખવા.

૫ હલકી વસ્તુ આપી ભારે વસ્તુ લેવી.

આ જગ્યાએ સ્તેન પ્રયોગથી "ચોરી નહિ કરૂ અને નહિ કરાવુ" એ પ્રકારના વ્રતનો ભગ થાય છે. તોપણ પોતાની [illegible] કરેલા વ્યાપારનો ત્યાગ કરનારને વ્રતની [illegible] અતિચાર [illegible] ભગ થતો નથી તેવો પુરુષ ચોરને જોઇને [illegible]

તમારે ખાવા પીવાનુ ન હોય તો હુ આપુ અને તમારી ચોરીનો માલ કોઇ વેચનાર ન હોય તો હુ વેચી આપુ " એવા વચનથી ચોરને તેમના ધધામા પ્રેરણા કરે છે અને પોતાની કલ્પનાથી ચોરીનો પરિહાર કરે છે અહી વ્રતની અપેક્ષા છે માટે તે પુરૂષને અતિચાર લાગે છે પણ વ્રત ભગ નથી થતો

લોભથી, ચોરોએ લાવેલી વસ્તુ સોંઘી જાણી, લેનાર પણ ચોરજ છે

કારણ કે કહ્યુ છે

चौरश्चौरपकोमंत्री भेदज्ञ काणक क्रयी ।
अन्नद स्थानदश्चेवचार सप्तविध स्मृत ॥

ભાવાર્થ—ચોર ચોરી કરાવનાર, ચોરીની ગોઠવણ કરનાર ચોરીના ભેદ જાણનાર, (એક જાતની મદદ આપનાર) ચોરીની વસ્તુ વેચનાર, લેનાર અને ચોરને અન્ન આપનાર, એ સાત પ્રકારના માણસો ચોર કહેવાય છે

આ પ્રમાણે ચોરી કરવાથી વ્રત ભગજ થાય છે પણ "મારે વેપાર કરવો છે, ચોરી નથી કરતો" એવા અધ્યવસાયથી વ્રતની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે માટે વ્રત ભગ નહિ પણ અતિચાર કહેવાય

પોતાના રાજાની રજા સિવાય દુશ્મનના લશ્કરમા અથવા બીજા એવા સ્થાનમા વેપાર માટે છાનો પ્રવેશ કરવાથી ચોરને યોગ્ય શિક્ષાપાત્ર થાય છે તેટલા માટે તે અદત્તાદાન કહેવાય છે અને તેથી વ્રત ભગ થાય છે તોપણ જનાર માણસ જો એમ સમજે કે "હુ ફક્ત વેપાર માટેજ ત્યા જાઉ છુ અને ચોરી કરવા માગતો નથી" તો વ્રતની અપેક્ષા હોવાથી તેમજ લોકમા 'આ ચોર છે એમ નથી કહેવાતુ" તેથી તે અતિચાર કહેવાય પણ વ્રત ભગ ન કહેવાય

ઓછુ વધુ જોખવુ, ભરવુ અથવા નકલી વસ્તુ આપી સારી વસ્તુ લેવા રૂપ કપટ કરી પારકુ ધન હરણ કરવુ તે પણ અદત્તાદાન છે માટે તે વ્રત ભગકર કહેવાય તોપણ તે પ્રમાણે કરનાર માણસ 'આમ કરવામાં કાંઇ ચોરી ન કહેવાય એ તો વેપારીની કળા છે' એ પ્રમાણે સમજી વ્રતનુ રક્ષણ કરવાની અપેક્ષા રાખતો હોય તો અતિચાર કહેવાય પણ વ્રત ભગ

મ કહેવાય અથવા તો પાચે અતિચાર ખુલ્લી રીતે ચોરી રૂપજ છે તોપણ સહસાત્કારથી, અતિક્રમ કે વ્યતિક્રમથી કે ઉલ્લધનથી તે અતિચારજ કહેવાય છે, રાજાના નોકરોને પણ આ અતિચાર સભવે છે પ્રથમના બેનો સભવ સ્પષ્ટ છે અને વિરૂદ્ધ રાજ્યાતિક્રમ નામનો અતિચાર તો જ્યારે સામત વિગેરે સેવકો પોતાના સ્વામીની આજીવિકા ખાતા હોય અને તેજ રાજાના શત્રુની સહાયતા કરે, ત્યારે લાગે છે અને જુઠુ તોલ વિગેરેનો અતિચાર, જ્યારે ભડારનું દ્રવ્ય ઉનટપાલટ કરાવે ત્યારે રાજાને પણ લાગે છે

૪ પોતાની સ્ત્રીમા સતોષ અને પારકી સ્ત્રીના ત્યાગરૂપ ચતુર્થ અણુવ્રતના પણ પાચ અતિચાર છે, તે નીચે પ્રમાણે.

૧ પારકાના છોકરાઓના વિવાહ કરવા.

૨ કોઈ પુરૂષે ભાડુ આપીને રાખેલી વેશ્યા વીગેરે બીજી સ્ત્રી સાથે સભોગ કરવો.

૩ અન્ય સ્ત્રી સાથે સભોગ કરવો

૪ સ્ત્રીએ લિગ અને પુરૂષે યોનિ શિવાય બીજા અગનો સભોગ કરવો અથવા અનગ પીડાથી સભોગ કરવો.

૫ મૈથુન સેવવામા ઘણીજ અભિલાષા કરવી.

પોતાના છોકરાં શિવાય બીજા છોકરા પરણાવવા તે ચોથા અણુવ્રતમા અતિચાર કહેવાય છે કન્યાદાનના ફલની ઇચ્છાથી અથવા સ્નેહ સબધથી બીજાના છોકરાઓ પરણાવવા તે પણ અતિચાર કહેવાય આ જગ્યાએ પોતાના છોકરા પરણાવવા તેમા પણ નત ધારણ કરનારાઓએ અમુક છોકરાઓ ાા લગ્ન કરવા એવો નિયમ કરવો તે ન્યાય કહેવાય છે ભાડુ આપીને રાખેલી એટલે થોડા વખત સુધી ભોગવાય એવી સ્ત્રી સાથે એટલે વેશ્યા સાથે સભોગ કરવો, તે પણ આ વ્રતમા અતિચાર સમજવ

અને અન્ય સ્ત્રી એટલે બીજાએ પરણેલી સ્ત્રી સાથે સભોગ કરવો, વળી વગરની સ્વાધીન સ્ત્રી સાથે સભોગ કરવો અથવા નહિ પરણેલી કન્યા [illegible] કરવો તે આ વ્રતમા અતિચાર કહે

વાય છે. લિંગ અને યોનિ સિવાયના એટલે સ્તન, સાથળ, મુખ વિગેરે બીજા અંગમાં ક્રીડા કરવી અથવા કામથી ક્રીડા કરવી, અથવા પોતાના લિંગથી સિદ્ધ છે પ્રયોજન જેને, એવો પુરૂષ કોઇ પ્રકારના અનાનંદના લિંગથી સ્ત્રીના ગુહ્ય અંગનું સેવન કરે, અથવા કામના અતિશય પ્રીતિ રાખે, તે સર્વે આ વ્રતના અતિચાર જાણવા અને વળી તીવ્ર કામના અભિલાષથી મૈથુન સેવવું તે પણ આ વ્રતમાં અતિચાર કહેવાય છે. અત્યંત કામ ઉદ્દીપ્ત થાય એટલા માટે ઔષધ વીગેરે પદાર્થો વાપરવાથી પણ આ વ્રતમાં અતિચાર થાય છે

અહીં કેટલાએક એમ કહે છે કે —

'ઇત્વર પરિગ્રહિત અને અપરિગ્રહિત સ્ત્રી સાથે સંભોગ કરવાથી, સ્વદાર સંતોષીને અતિચાર થાય છે પણ પરસ્ત્રી ત્યાગ કરનારને નથી થતો અને બાકીના ત્રણ તો બંનેને થાય છે' અહીં ભાવના નીચે પ્રમાણે છે —

ભાડું આપેલી વેશ્યા સ્ત્રીને થોડા વખત સુધી પોતાની સ્ત્રી રૂપ માની વ્રતની અપેક્ષા સહિત ચિત્ત રાખે તો વ્રત ભંગ નહિ થાય કારણ કે થોડી વાર સુધી તે પુરૂષને તેની સ્ત્રીનો પરિગ્રહ છે અને વાસ્તવિક રીતે તેની સ્ત્રી નથી એના માટે વ્રતનો ભંગ પણ થાય માટે ભંગાભંગ હોવાથી તે અતિચાર કહેવાય છે

નહિ રાખેલી એટલે જેને ભાડું આપવામાં નથી આવતું તેવી સ્ત્રી સાથે વિચાર વગર અથવા વ્રતનું ઉલ્લંઘન કરીને સંભોગ કરવાથી અતિચાર લાગે છે

પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરનારાઓને આ અતિચાર લાગતા નથી, કારણ કે થોડો કાળ ગ્રહણ કરી અને ન કરી એવી વેશ્યા છે અને અનાથ સ્ત્રીને પણ, નાથ નહિ હોવાથી અપર સ્ત્રીપણું છે માટે તે બે પ્રકારના અતિચાર પરસ્ત્રી ત્યાગનાર પુરૂષને લાગતા નથી

વળી કેટલાએક આચાર્યો આમ પણ કહે છે કે —

પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ માનનારને કોઇએ રાખેલી સ્ત્રીની સાથે સંભોગ કરવાથી અતિચાર લાગે છે અને કોઇએ નહિ રાખેલી વેશ્યા સ્ત્રી સાથે

સભોગ કરનાર પરસ્ત્રી ત્યાગી પુરૂષે પ્રથમ કહી એવી ભાવના જાણવી અને બીજા નીચે પ્રમાણે કહે છે

" "કોઇએ નહી રાખેલી વેશ્યામાની કોઇ સ્ત્રીએ બીજા પાસેથી ભાડુ ગ્રહણ કરેલુ હોય તેની સાથે સભોગ કરવાથી વ્રત ભગ થાય છે કારણ કે બીજા પાસેથી ભાડુ લેવાથી તે તેની સ્ત્રી કહેવાય અને વેસ્યા હોવાથી ભગ ન પણ થાય એટલે ભગ અને અભગ એ બે પ્રકાર હોવાથી અતિચાર કહેવાય છે"

વળી બીજા એથી ઉલટા પ્રકારે કહે છે

परदारवज्जिणो पच होंत्ति तिन्निउ सदारसतुठे
इत्थीए तिन्निपच, च भडगविप्पेहिनायव्वा ॥ १ ॥

અર્થ—પરસ્ત્રી ત્યાગ કરનારને પાચ અતિચાર હોય અને પોતાની સ્ત્રીમા સતોષ માનનારને ત્રણ અતિ ચાર હોય છે, એમ સ્ત્રીને પણ જાણવા

અહી નીચે પ્રમાણે ભાવના છે—

બીજાએ થોડા વખત સુધી ગ્રહણ કરેલી વેશ્યા સ્ત્રી સાથે સભોગ કરવાથી, પર સ્ત્રી વર્જનાર પુરૂષને અતિ ચાર લાગે છે કેમ કે બીજાએ રાખેલી હોવાથી થોડા વખત સુધી પણ તેની સ્ત્રી કહેવાય છે અને ધણી વગરની કુલીન સ્ત્રી સાથે સભોગ કરવાથી અતિચાર લાગે છે કારણુ કે રૂઢીથી પણ તે પરસ્ત્રીજ કહેવાય છે અને કામી પુરૂષની કલ્પનામા, તેનો ધણી નહિ હોવાથી તે પર સ્ત્રી નથી બાકીના ત્રણ અતિચાર સ્વદાર મતોષિ અને પર દાર ત્યાગી બન્નેને લાગે છે પોતાની સ્ત્રીમા સતોષ માનનારને પોતાની સ્ત્રી સાથે, અને પરસ્ત્રી ત્યાગ કરનારને, વેસ્યા તેમજ પોતાની સ્ત્રી સાથે અનગ ક્રીડા કરવાનુ પ્રત્યક્ષ પ્રત્યાખ્યાન નથી, તોપણ ન કરવુ જોઇએ કારણુ કે તે ઘણોજ બીરૂ છે અને બ્રહ્મચર્ય પાળવા ઇચ્છે છે

પણ પુરૂષ વેદનો આવેશ નહી સહન થવાથી, બ્રહ્મચર્ય પાળવા સમર્થ થતો નથી તેટલા માટે નિર્વાહ માત્ર કરવા સારૂ 'સ્વદાર સતોષ' એવુ વ્રત અગીકાર કરે છે કારણુ કે મૈથુન માત્રથીજ કામના નિર્વાહનો સભવ છે અને અનગ ક્રીડાનુ પ્રત્યાખ્યાન તો અર્થથીજ આવી જાય છે જો કે પ્રત્યાખ્યાન કર્યું હોય તો પણ પરવિવાહ અને તીવ્ર કામાભિલાષમા પ્રવૃત્તિ થઇ જાય

કેટલાએક અનંગક્રીડાની ભાવના નીચે પ્રમાણે કરે છે

વ્રત ગ્રહણ કરનાર મૈથુનેજ વ્રત માને છે એટલે એમ ધારે છે કે મે મૈથુન સેવવાનુજ પ્રત્યાખ્યાન કરેલુ છે પણ આલિંગન ચુંબન વિગેરે અનંગ ક્રીડાનુ પ્રત્યાખ્યાન નથી કર્યું એ પ્રમાણે પોતાની કલ્પનાથી મૈથુનનો ત્યાગ કરી સ્વદાર સંતોષી વૈશ્યાદિ સાથે અનંગ ક્રીડા કરે તો તેને અતિચાર લાગે છે અને પરદારનો ત્યાગ કરનાર પુરૂષ પરદાર સાથે આલિંગન વિગેરે અનંગક્રીડા કરે તો તેને અતિચાર લાગે છે તેમજ સ્વદાર સંતોષી પુરૂષને " પોતાની સ્ત્રી શિવાય બીજી સ્ત્રી સાથે મન, વચન, અને કાયાથી મૈથુન ન સેવવુ અને ન સેવરાવવુ એવુ વ્રત લીધુ છે માટે પરવિવાહ કરવાથી તેને અતિચાર લાગે છે કારણ કે વિવાહ મૈથુનનુ કારણ છે અને જો કે તે પુરૂષ એમ માને કે ' હુ" વિવાહ માત્ર કરૂ છુ પણ મૈથુન નહિ તો પણ વ્રતની અપેક્ષાએ તેને અતિચાર લાગે છે

શંકા—પરવિવાહ કરવામા કન્યાદાનના ફલની ઇચ્છા રાખનાર વ્રતિ સમકિત દૃષ્ટિવાળો છે કે મિથ્યા દૃષ્ટિવાળો ? જો સમકિત દૃષ્ટિવાળો હોય તો તેને કન્યાદાનમાં ફલની ઇચ્છા હોય નહીં અને મિથ્યા દૃષ્ટિવાળો હોય તો તેને વ્રત જ ન હોય ત્યારે વ્રત વિનાના માણસને વ્રતનો અતિચાર પણ શાનો હોય ? અર્થાત્ નજ હોય

સમાધાન—ઠીક છે પણ આ મુત્પન્ન અવસ્થામા વિવાહ કરવાના ફલની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા રહે છે એટલે મિથ્યા દૃષ્ટિ અને સમ્યગ્દૃષ્ટિએ બન્નેની વચલી અવસ્થાવાળાને પણ કન્યાદાનના ફળની ઇચ્છા રહે છે અને વળી ભદ્રક મિથ્યા દૃષ્ટિને પણ સારા માર્ગમા પ્રવર્તન કરાવવા માટે ગીતાર્થ પુરૂષો અભિગ્રહ કરાવે છે એવી રીતે મિથ્યા દૃષ્ટિને પણ અતિચારનો સંભવ છે અને સમ્યગ્દૃષ્ટિને પણ છે પરવિવાહ ત્યાગ એટલે પોતાના છોકરા શિવાય બીજા છોકરાંનો વિવાહ ન કરવો એ થાય છે જો પોતાના છોકરાનો વિવાહ ન કરે તો કન્યાઓ કુંવારી રહી સ્વેચ્છાચારી બને અને તેથી શાસનનો ઉપઘાત થાય અને નિંદા પણ થાય કારણ કે ઘણે ભાગે પરણેલી સ્ત્રીઓને સ્વેચ્છાચારી થવાનો સંભવ નથી અને તેમા પણ અમુક છોકરાઓ પરણાવવા એવો નિયમ કરવો જોઇએ તે વાત પણ શાસ્ત્રમાજ કહી છે એટલે અમુક છોકરા ઉત્પન્ન થાય એટલે બીજા વધારે છોકરાં ઉત્પન્ન કરવાનો પણ ત્યાગ કરવો

જો એમ નહિ કરે તો તે વ્રતને બાધ આવે કારણ કે વધારે છોકરા થાય તે વધારે પરણાવવા પડે અને તેથી નિયમમાં ભગ પડવાનો પ્રસગ આવે

અહીં કેટલા એક આચાર્ય એમ કહે છે કે પરવિવાહ એટલે પોતાનો બીજીવાર વિવાહ કરવો તે સમજવુ. પરિપૂર્ણ સંતોષ નહિ થવાથી બીજી સ્ત્રીઓ સાથે વિવાહ કરવો તે પર વિવાહ કહેવાય. આ પ્રકારના વિવાહથી સ્વદાર સંતોષી પુરૂષને અતિચાર થાય છે સ્ત્રીને, પોતાના પતિમા સતોષ અને, પર પુરૂષનો ત્યાગ એને સરખાંજ છે કારણ કે પોતાના પતિ શિવાય બીજા સર્વ પુરૂષો પરપુરૂષજ કહેવાય

જેમ સ્વદાર સતોષીને પરવિવાહ કરણ, અનગક્રીડા, અને તીવ્ર કામા ભિલાષ એ ત્રણ અતિચાર લાગે છે તેમ સ્ત્રીને પણ હોય છે જ્યારે પોતાની શોક્યના વારાનો અતિક્રમ કરીને પોતે પોતાના પતિને ભોગવતી હોય ત્યારે સ્ત્રીને પહેલો અતિચાર લાગે છે, એમ બીજાઓની પણ ભાવના કરવી

૫ પરિગ્રહ નામે પાચમા અનુવ્રતના અતિચાર નીચે પ્રમાણે છે

૧ ખેતર, ઘર, ૨ સોનુ રૂપુ, ૩ ધનધાન્ય ૪ દાસદાસી ૫ આસન શય્યા ચાર પગવાળા ગાય ભેસ વીગેરે સર્વ॥ પ્રમાણુનો અતિક્રમ કરવાથી પાચમા વ્રતમા અતિચાર લાગે છે તે વાત વિસ્તારથી સમજાવે છે ધાન્યની ઉત્પત્તિની ભૂમિ ક્ષેત્ર કહેવાય તેના સેતુ, કેતુ, અને સેતુકેતુ એવા ત્રણ ભેદ થાય છે જેમા પાણી સીંચી ધાન્ય પ્રમુખ પકાવવામાં આવે તે સેતુક્ષેત્ર કહેવાય જેમા વરસાદના પાણીથી ધાન્ય વિગેરે પાકે તે કેતુક્ષેત્ર કહેવાય અને જેમા બને રીતે પાકે તે સેતુ કેતુ કહેવાય

ઘર શબ્દથી ઘર ગામ, નગર વિગેરે સમજવાના છે તેમા, ખાત, ઉછ્રિત અને ખાતોચ્છ્રિત એ ત્રણ ઘરના ભેદ થાય છે

ભોયરા વીગેરેને ખાતગૃહ કહે છે

ઉચ્ચા બાધેલા ઘરને ઉચ્છ્રિત ઘર કહે છે

ભોયરા ઉપર બધાવેલા ઉચ્ચા ઘરને ખાતોચ્છ્રિત ઘર કહે છે આવી રીતના ક્ષેત્ર અને વાસ્તુનુ જે પ્રમાણ કર્યુ હોય તેમાં વધારો કરવાથી અતિચાર થાય છે તે અતિચારનુ સ્વરૂપ નીચે મુજબ છે

" જે માણસે એકજ ક્ષેત્ર અને એકજ ઘર રાખવા અભિગ્રહ કર્યો હોય, તે માણસને, જ્યારે વધારેની ઇચ્છા થાય, ત્યારે વ્રત ભંગના ભયથી પોતાના ક્ષેત્રની લગોલગ જે ક્ષેત્ર આવેલું હોય તે ખરીદ કરી પોતાના ક્ષેત્ર સાથે મેળવી એનુ એક કરે છે અહીં જો કે તેણે ક્ષેત્ર તો એકજ રાખ્યુ, તોપણ વ્રતની અપેક્ષાએ તેને અતિચાર લાગે કારણ કે એમા અમુક અંશે વિર તિને બાધ લાગે છે

સોના રૂપાના પરિમાણ કરનાર પુરૂષને કોઇ અધિક આપે તો તેથી તેને અતિચાર થાય છે જેમ કે અમુક માણસે અમુક મુદત સુધી સોના રૂપાનું પરિમાણ કરેલુ છે તેને કોઇ તેના ઉપર બહુ પ્રસન્ન થઇ તેના પરિમાણ કરતાં વધારે આપે ત્યારે તે માણસ તે વધારો બીજા માણસને ત્યા વ્રતની મુદત પુરી થતા સુધી રાખે અને પછી ગ્રહણ કરે તો તેને અતિચાર લાગે છે કારણ કે વ્રતની અપેક્ષા છે અને કોઇ પ્રકારે વિરતિને પણ બાધ આવે છે

ધન ચાર પ્રકારે માનવામાં આવે છે.

૧ ગણવા યોગ્ય ગણિમ ૨ જોખવા યોગ્ય ધરિમ ૩ માપવા યોગ્ય મેય, ૪ પરિમાણ અથવા પરીક્ષા કરવા યોગ્ય અથવા છેદ કરવા યોગ્ય પરિછેદ્ય

એ ચાર પ્રકારના ધન અને ધાન્ય વિગેરેનુ જે પરિમાણ કર્યું હોય તેનો અતિક્રમ થવાથી અતિચાર પ્રાપ્તિ થાય છે તે પણ ઉપરની પેઠે અમુક મુદત સુધીનુ વ્રત હોય તે પુરૂ થતા પહેલા વધારે મળે તો તે બીજા પાસે રાખી મુદત પુરી થયે લેવાથી અતિચાર કહેવાય છે કારણ કે તે જ્યા રાખે છે ત્યા પોતાનુ સમજી રાખે છે "

વળી ડાગર વિગેરે ધાન્યનું પ્રમાણ કર્યું, હોય અને તેનો અતિક્રમ કરવામા આવે તોપણ અતિચાર થાય છે

એ પ્રકારે ક્ષેત્ર, ઘર, સોનુ, રૂપુ, ધન ધાન્ય વિગેરેના જે પરિમાણ કરેલા હોય તેનુ અતિક્રમણ કરવાથી અતિચારની પ્રાપ્તિ થાય છે

વળી આસન શયન, વીગેરે ઘરના ઉપકરણનુ જે પ્રમાણ કરેલુ હોય તમાં પર્યાયરૂપે અતિક્રમણ કરવાથી અતિચાર થાય છે જેમ કે —

કોઇ ત્રાંબા પીતળના દશ વાસણ રાખવાનું પ્રમાણ કરે ત્યાર પછી કોઇ પ્રકારે તે પાત્ર બમણા થાય ત્યારે વ્રત ભંગના ભયથી બે પાત્ર મેળવી એક મોટુ પાત્ર કરાવી રાખે, એટલે રૂપમા ફેરફાર કરી ધારેલી સખ્યામા ફેર નહિ પડવા દેવો તે પણ આ વ્રતનો અતિચાર કહેવાય છે કારણ કે તેમ કરવાથી પહેલા કરેલા પ્રમાણનો ભાગ થાય છે કેટલાક આચાર્યો કહે છે કે "ધારેલી મુદત પુરી થયા પછી તે વસ્તુઓ લેવા માટે, બીજાને આપવાનો નિષેધ કરનાર પુરૂષને, જે પ્રમાણ રાખ્યુ છે તેટલુંજ ગ્રહણ કરવાથી, ભગ અને અતિચારમા કોઇ વિશેષ જણાતો નથી માટે તે વિશેષ જણાવવા બે પાત્ર ભેળા કરી એક કરવુ ને તે પાત્રોનુ વિતરણ કરવુ ઇત્યાદિ ભાવના દેખાડી છે"

ક્ષેત્રના ઘર વિગેરે નવ ભેદો છે તોપણ એક બીજામા સમાવેશ થઇ જાય છે માટે પાંચ ની સખ્યા ગ્રહણ કરી છે અને શિષ્યનુ હિત કરવા માટે ઘણુ કરીને સર્વ જગ્યાએ મધ્યમ ગતિનો જ આશ્રય કરવામા આવે છે એટલે પાંચ સખ્યાથીજ અતિચારની ગણના કરી છે

૬ દિગવ્રત નામે પહેલા ગુણવ્રતના અતિચાર નિચે પ્રમાણે છે.

૧ ઉંચા ક્ષેત્રનો વ્યતિક્રમ.

૨ નીચા ક્ષેત્રનો વ્યતિક્રમ

૩ તિર્છા ક્ષેત્રનો વ્યતિક્રમ.

૪ ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ.

૫ સ્મૃતિ નહિ રહેવાથી ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ.

પહેલા ત્રણ અતિચાર, કરેલા પ્રમાણથી બહાર રહેલી વસ્તુ લાવવાથી અથવા મગાવવાથી, અને મોકલવાથી અથવા મોકલાવવાથી પણ થાય છે

એક દિશાનો વધારો બીજી દિશિમા ઉમેરી તે દિશિનુ માન વધારવુ તે ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ કહેવાય—જેમકે પૂર્વ દિશિમા સો યોજન અને પશ્ચિમ દિશિમા સો યોજન પ્રમાણ કરેલુ હોય તેમાથી પૂર્વમાથી દશ ઓછા કરીને તેમા નેવુ રાખે અને પ[illegible] [illegible] એકસો દશ કરે વળી બીજી નખને તેથી બહુ[illegible] ફેરફાર

૬ રે એ પ્રમાણે કરવાથી વ્રતી પુરૂષને અતિચાર થાય છે વ્રતી ન હોય તેને અતિચાર પણ નથી કારણ કે તેને વ્રતનો અભાવ છે અતિચારો વ્રતની અપેક્ષાએ થાય છે

વ્યાકુલતાથી અથવા પ્રમાદથી, નીમેલી હદ કરતા વધારે જવુ તે સ્મૃતીનો નાશ થવા રૂપ અતિચાર કહેવાય છે પર પરાથી વૃદ્ધ પુરૂષો આ પ્રમાણે સમજાવે છે એટલે કહેવાની તથા કરવાની રીત આવી છે કે જેટલુ ઉચુ પ્રમાણ કરેલુ હોય તેના કરતાં વધારે ઉચા પર્વત કે ઝાડ ઉપર પક્ષી અથવા બીજો કોઇ પ્રાણી વસ્ત્ર કે આભરણુ લઇ જાય તો તે લેવા માટે તેવા સ્થળે જવુ યોગ્ય ન કહેવાય પણ જો તે પાછુ ઉપરથી હેઠળ પડે અથવા તો કોઇ લાવી આપે તો લેવામા હરકત નથી તેમજ નીચે કુવા વગેરે સ્થાનમાં પણ કલ્પવુ અને તિર્યક્ પ્રમાણમા પણ ભગ ન થવા દેવો ક્ષેત્રવૃદ્ધિ ન કરવી જેમકે —

પૂર્વ દિશામા અમુક હદ સુધી જવાની છુટ રાખેલી હોય અને ત્યા સુધી પાન વીગેરે ખરીદ કરે પછી એવી ઇચ્છા થાય કે જો હજુ દૂર જવાય તો માલ પણ સારો મળે અને અર્થ પ્રાપ્તિ પણ સારી થાય એમ વિચારી પશ્ચિમ દિશાના યોજન પૂર્વ દિશામાં ઉમેરી આગળ જવાથી અતિચાર થાય છે અને જો સ્મૃતિનાશથી હદ બહાર જવાયુ હોય ત્યારે યાદીમા આવે તે વારે પાછા ફરવુ પણ આગળ ચાલવુ નહિ બીજાને પણ મોકલવો નહિ કોઇ આજ્ઞા વિના ગયો હોય અને તે જો કાંઇ લાવે તો તે ગ્રહણ ન કરવુ જોઇએ અને પોતે ભુલથી જાય અને પાછળથી સ્મૃતિ થાય તો કાંઇ પણ લીધા શિવાય પાછા આવવુ જોઇએ એથી વિરૂદ્ધ કરવાથી **સ્મૃતિ નાશ નામનો અતિચાર** થાય છે

૭ ભોગોપભોગ નામના બીજા ગુણવ્રતના અતિચાર બતાવે છે—

૧ સચિત્ત

૨ સચિત્તની સાથે બધાયલુ.

૩ સચિત્ત મિશ્ર

૪ મદિરા વિગેરે અભક્ષ્ય વસ્તુના સંસર્ગવાળું

૫ અડધું કાચું અને અડધું પાકું

કંદમુળ ફળ વિગેરે સચિત્ત પદાર્થોની નિવૃત્તિ કર્યે સતે તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે અતિચાર કહેવાય વ્રતની અપેક્ષાવાળા પુરૂષને અણુવિચારથી અતિક્રમ થવાને લીધે અતિચાર થાય છે અને જો તેમ ન માનીએ તો વ્રતનો ભંગ થાય છે એમ કહેવું જોઇએ સચિત્ત વૃક્ષની સાથે રહેલા ગુંદર પરિપક્વ ફળ પ્રમુખ વસ્તુઓનું ભક્ષણ કરવાથી સાવદ્ય આહારનું પ્રત્યાખ્યાન કરનારને તથા પ્રકારના આહારમાં પ્રવૃત્તિ થવાથી અતિચાર લાગે છે અથવા પાકેલા ફળોની અંદર રહેલા ઠળીઆ વિગેરે સચિત્ત હોવાથી કાઢી નાખી ઉપરનો અચિત્ત ભાગ ખાવાના ઉપયોગમાં લેવાથી સચિત્ત સંબંધ નામનો અતિચાર લાગે છે અરધું સચિત્ત અને અરધું અચિત્ત જળ અથવા તત્કાળ દળેલા લોટમાં રહેલા આખા ધાન્યકણ વીગેરે ખાવાથી સચિત્ત મિશ્ર નામે અતિચાર લાગે છે અનેક દ્રવ્યના સંધાનથી થયેલ દારૂ મધ વિગેરે પદાર્થો અને લાંબી મુદત થએલા અથાણાં વિગેરે પદાર્થો અજાણથી અથવા અતિક્રમથી વાપરવામાં આવે તો અતિચાર લાગે છે કારણ કે તે સાવદ્ય આહાર છે તેમજ અરધા કાચા અને અરધા પાકા ધાન્ય (પોંક) વિગેરે પણ સાવદ્ય આહાર ગણાય છે તે ખાવાથી પણ અતિચાર લાગે છે

સચિત્ત મિશ્ર પ્રમુખ પદાર્થો વાપરનારને આ અતિચાર પણ અણુવિચારથી અથવા અતિક્રમથી થાય છે જો એમ ન કહીએ તો વ્રતભંગ થાય છે

અહીં ભોગોપભોગનું પ્રમાણ છે લક્ષણ જેનું એવું ગુણવ્રત બીજી જગ્યાએ ભોજનથી ગુણવ્રત કહેવાય છે એટલા માટે અતિચાર સ્થાપન કર્યાં છે બાકીના પાંચ વ્રત પાંચ અતિચારના સાહચર્યથીજ છે કારણ કે આવશ્યક નિર્યુક્તિ વિગેરે સૂત્રોમાં તે અતિચારને * કર્મથી પણ કહ્યા છે એટલે તેના કર્મો પણ અતિચાર કહેવાય છે

---

* આજીવિકાને અર્થે જે આરંભ તેને આશ્રીને આકરા કર્મવાળા, નિર્દય જનને યોગ્ય કઠોર કર્મના આરંભ કરનાર, કોટવાલ વિગેરેના કર્મવ્યાપાર

અહી કર્મની બાબતમા ૫ દર અતિચાર થાય છે આવશ્યકસૂત્રમા કહ્યુ છે કે—

इगाली वण साडी भाडी फोडी सुवज्जए कम्म।
वाणिज्जचयद्त लक्खरसकेसविसविसय ॥
एव खुजत पिल्लण कम्म निलुछणचदवदाण।
सरदहतलायसोस असइपोसच विज्जिज्जा॥
વૃદ્ધ સ પ્રદાયથી ચાનતો આવેલો ભાવાર્થ નીચે બતાવો છે

૧ અગારકર્મ—એટલે કોયલા કરીને વેચવા ત તે કમ ન કરવુ જોઇએ કારણ કે તેમા છ જીવનિકાયનો વધ થાય છે

૨ વનકર્મ—વન ખરીદ કરી તે કપાવી તેને વેચી આજીવિકા ચલાવવી તે એજ પ્રમાણે ઝાડ પા દા વિગેરેનુ પણ સમજવુ એટલે તેવો વ્યાપાર ન કરવો

૩ શકટીકર્મ—ગાડી વિગેરે રાખી આજીવિકા કરવી તે તેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ કારણ કે તેમા બળદ વિગેરે જનાવરોના બધ, વધ વિગેરે દોષો આવ છ

૪ ભાટીકર્મ—ગાડુ વિગેરે વાહન ભાડે લઇ પારકી વસ્તુ વહન કરવી અથવા બીજાને વાહન આપવા તે ભાટીકર્મ કહેવાય છે

સ્ફોટીકર્મ—ટાંકવુ ફોડવુ અથવા હળથી જમીન ઉખેડવી વિગેરે કર્મ સ્ફોટી કર્મ કહેવાય છે

દતવાણિજ્ય—હાથી દાતના વેપારનો નિષેધ છે કારણ કે પહેલા ભીલ વ ગેરેને દામ આપી થોડી મુદતમા અમોને દાત લાવી આપે એવી ગોઠવણ કરવાથી ભીલ વિગેરે લોકો તેમને મારી નાખી દાત લાવી આપે છે એ પ્રમાણે તે તે કામના કરવાવાળાઓને દ્રવ્ય વિગેરેનુ મુ ક આપે અને નવમ લાવેલા લેઇ ને વેચાતા રાખે એ વેપાર કરવો ન ઘ

૭ લાક્ષાવાણિજ્ય—લાખનો વ્યાપાર તે પણ ત્યાગ કરવા જેવો છે કારણ કે તેમા ઘણી હિંસા થાય છે

૮ રસવાણિજ્ય—દારૂ વિગેરેનો વ્યાપાર દારૂ કાઢનારના વ્યાપારમા ઘણા દોષ રહ્યા છે જેમકે—મારવુ, ગાળો ભાંડવી, હિંસા કરવી વિગેરે દારૂના અમરથી થાય છે માટે તેનો વ્યાપાર કરવો નહિ

૯ કેશવાણિજ્ય—વાળનો વ્યાપાર કરવો તે તેમા દાસી વિગેરેને પકડી બીજી જગાએ વેચવા તેમા પણ તેમને પરવશ કરવાથી અત્યત દોષ લાગે છે

૧૦ વિષવાણિજ્ય—ઝેરનો વ્યાપાર ને વેપાર ન કરવો કારણ કે ઘણા જીવોની વિરાધના થાય છે

૧૧ યત્રપીડનકર્મ—પીલવાનો ધધો રોગડી તલ વિગેરે પીલવા પીલવાનો ધધો ન કરવો

૧૨ નિરલાછનકર્મ—બળદ ઘોડા વિગેરેના અડનુ છેદન કરાવવુ તે

૧૩ દવદાન કર્મ—ક્ષેત્ર રક્ષણ માટે વન બાળવુ તે (ઉત્તર દિશામાં એવી રીતે છે કે ક્ષેત્રમા અગ્નિ સળગાવી તેમા રહેલા સઘળા મુવેરોનો નાશ થવાથી બીજા ઘણા તૃણ થાય છે)

૧૪ સરોહ્રદતડાગપરિશોષણ—તળાવ વિગેરેનુ શોષણ કરાવી તેમા ધાન્ય વિગેરે વવવા તે

૧૫ અસતીપોષણ—યોનીથી પોષણ કરનારી દાસીઓનુ પોષણ કરવુ અને તેમનુ ભાડુ લેવુ એટલે કુટણા કર્મ કરવુ તે ગોલ્લ દેશમાં આ રિવાજ પ્રવર્તે છે

આ પ્રમાણે અહી દિક્ માત્ર વર્ણન કરેલુ છે તેવા બધા કર્મની ગણત્રી કરી નથી અહી આ વીશ અતિચારની સખ્યા બતાવી છે અને બીજાં સર્વે વ્રતોમા પાંચની સખ્યા બતાવો છે પણ બધી જગ્યાએ જેનાથી જે વ્રતને હાની લાગતી હોય તેને તે વ્રતનો અતિચાર સમજવો જોઇએ અને તે ટાળવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ

શકા—અગાર પ્રમુખ આ પદર કર્માદાન કયા વ્રતના અતિચાર છે?

જવાબ— કઃ કમના

શંકા—જો એમ કહો તો, વ્રતના વિષયનો અને અતિચારનો પરસ્પર ભેદ શું છે? કારણ કે અંગાર વિગેરે કર્મ ક્રુર કર્મજ છે માટે વ્રત ભંગ કહો પણ અતિચાર કેમ કહ્યા છો?

જવાબ—જેને ક્રુર કર્મનું પ્રત્યાખ્યાન કરેલું છે તેને તો તે કર્મનો ત્યાગજ કરવો જોઈએ અને જો તેમાં અજાણતાથી પ્રવર્તે તો તે ક્રુર કર્મ વ્રતના અતિચાર થાય છે અને જાણી જોઈને વર્તે તો વ્રતનો ભંગજ થાયછે

હવે અનર્થ દંડ નામે ત્રીજા ગુણ વ્રતના અતિચાર બતાવે છે

૧ કામને ઉદ્દીપન કરનાર

૨ નેત્ર વિગેરેની વિડંબન ક્રિયા

૩ મુખરતા

૪ અધિકરણ વિચાર્યું અધિકરણ

૫ ઉપભોગ વિગેરેમાં આધિક્ય

જે વચનથી કામ ઉદ્દીપ્ત થાય તે વચન પણ કંદર્પ અથવા મોહને ઉદ્દીપ્ત કરે તે પણ કંદર્પ કહેવાય

નિંદવાયોગ્ય નેત્રાદિકના વિકાર કરી ચેષ્ટાને કૌકુચ્ય કહે છે એટલે ભાંડ ભવૈયાની પેઠે નેત્રના વિકાર સહિત હાસ્ય ઉપજાવે એમ કામ પોષક ચેષ્ટાઓ કરવી તે †

આ બે અતિચાર પ્રમાદથી વ્રતનું આચરણ કરનારને થાય છે કારણકે આ બંને અતિચારને પ્રમાદપણું છે

નાવક અટ્ટહાસ્ય ન કરવો અને જો હસવાનું કારણ બને તો પણ થોડું હસે

† નાવકે એવા વચનો બોલવા જોઈએ કે જેથી લોકોને હાસ્ય ઉત્પન્ન ન થાય તેમજ તેવીજ રીતથી ચાલવું પણ જોઈએ અને તેવે સ્થાને બેસવું પણ જોઈએ

નિર્લજપણે અસભ્ય, અસત્ય અને અસબંધ વચન બોલવા તે મુખરતા કહેવાય તેનું બીજું નામ પાપોપદેશ પણ છે કારણ કે જેમ તેમ બોલતા પાપનો ઉપદેશ થવાનો સંભવ છે

તે પ્રકારના કાર્યનો વિચાર કર્યા વિના જે સ્થાપન કરી રાખેલું હોય તે અધિકરણ કહેવાય એટલે ઘંટી, ખાયણીઓ, વન, વાંસલા વિગેરે છેદવાના સાધન એ બધા અસમીક્ષ્ય અધિકરણ કહેવાય*

તેમજ ઉપભોગ તથા ભોગ સંબંધી અધિકયથી પણ વ્રતમાં અતિચાર લાગે છે†

કંદર્પ વિગેરે જો નિર્દયપણે આચરવામાં આવે તો વ્રત ભંગ જાણવો પણ અતિચાર નહિ

આ પ્રમાણે ગુણ વ્રતના અતિચાર વર્ણવી હવે શિક્ષા વ્રતના અતિચાર વર્ણવવા નિમિત્તે પહેલા સામાયિક નામે શિક્ષા વ્રતના અતિચાર બતાવે છે

૧ મનના યોગનું દુઃપ્રણિધાન

૨ વચનના યોગનું દુઃપ્રણિધાન

૩ કાયાના યોગનું દુઃપ્રણિધાન

૪ અનાદર

૫ સ્મૃતિનો નાશ

---

* શ્રાવકે જોડવા વિનાના ગાડા વિગેરે રાખવા કારણ કે તઈયાર રાખેલા ગાડા વગેરે માગી લઈ જનાર હિંસક પુરૂષોને આપવાથી હિંસપ્રદાન વ્રતનો અતિચાર લાગે છે

† જો ઘણા તેલ આમળા વિગેરે ગ્રહણ કરે, તો તળાવ વિગેરે સ્થાનમાં ઘણા લોકો લાલચથી સાથે નહાવા માટે આવે તેથી પોરા પ્રમુખ ઘણા જીવોનો વધ થાય તેમજ તાંબુલ વિગેરેમા જાણી લેવું એ પ્રમાણે અધિકય કરવાથી દોષ પ્રાપ્તી છે

શંકા—તેલ વગેરે શ્રાવકને લેવા કલ્પે નહિ અને કલ્પે તો વિધિ શું ?

જવાબ—તેણે સ્નાન કરવું હોય ત્યારે ઘરમાં કરવું અને તેમ ન બને તો તેલ વિગેરે ઘેરથી લગાવી ઝાટકી વાળ સાફ કરી તળાવ વિગેરેના તટ ઉપર બેસી અંજલીથી સ્નાન કરવું અને પુષ્પ વિગેરેમા રહેલા કુંથુવા પ્રમુખ જીવની રક્ષા કરવી જો તેમા પ્રમાદ થાય તો અપધ્યાનમા પ્રવૃત્તિરૂપ અતિચાર લાગે કારણકે તેણે અણુવિચારથી અપધ્યાનમા પ્રવૃતિ કરી છે

મન વચન કાયાથી સાવદ્ય કર્મમા પ્રવૃત્તિ કરવી તે મન, વચન, અને કાયાના યોગનું દુ પ્રણિધાન જાણવુ એ પ્રત્યેકના અતિચાર લાગે છે

પ્રમત પ્રમા વિગેરે કારણોથી સામાયિક જેમ તેમ કરવુ અથવા આરભ કરી પુરી થયા વિના તેજ ક્ષણે પરતુ આ સામાયિક ક્યારે ગ્રહણ કર્યુ અને ક્યારે પુરૂ થશે એવા તથા મે સામાયિક ગ્રહણ કર્યુ છે કે નહિ એવી રીતની સ્મૃતિનો ભગ થવો, તેને સ્મૃતિનાશ અથવા સ્મૃતિ અનુપસ્થાપન નામે અતિચાર કહે છે

શકા—જ્યારે મનનું દુ પ્રણિધાનપણુ હોય ત્યારે સામાયિકનો અભા વજ પ્રતિપાદિત થાય છે કારણ કે તેમ હોય ત્યારે સામાયિક નિરર્થક છે અને અતિચાર તો વ્રતની મલિનતા રૂપ છે એ કેમ સભવે ? માટે સામાયિકનો અભાવ હોય ત્યારે વ્રત ભગ હોય પણ અતિચાર નહિ

જવાબ—તમારૂ કહેવુ ઠીક છે પરતુ જો તે પુરૂષ જાણી જોઇને માહુ ન કરે તો તે અતિચાર કહેવાય

શકા—' ન કરવુ અને ન કરાવવુ એ પ્રમાણે મન વચન અને કાયાથી સાવદ્યનું પ્રત્યાખ્યાન સામાયિક કહેવાય છે તેમાં જો મનનું દુષ્ટ પ્રણિધાન વિગેરે થાય તો પ્રત્યાખ્યાનના ભગથી સામાયિકનો અભાવ છે અને સામાયિકમા ભગ થવાથી પ્રાયશ્ચિત લેવાની જરૂર પડે છે અને મનના દુષ્ટ વિચારો અટકાવવા પણ ઘણાજ મુશ્કેલ છે કારણ કે મન સ્થિર રહેતું નથી માટે આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થયુ કે સામાયિક લઇ પ્રાયશ્ચિત લાગવા દેવુ એના કરતા સામાયિક ન જ લેવુ એ ઘણુજ શ્રેષ્ટ છે

ઉત્તર—તમારૂ આ વચન ન્યાય યુક્ત નથી કેમકે મનથી, વચનથી, અને કાયાથી સાવદ્ય કામ ન કરવુ અને ન કરાવવુ એ પ્રકારે છ પ્રત્યાખ્યાન સામાયિક કહેવાય છે તેમાં એકનો ભગ થાય તો પણ, બાકીના પાંચ વિદ્યમાન હોવાથી સામાયિકનો અત્યતા ભાવ થતો નથી

મનના દુષ્ટ પ્રણિધાનની શુદ્ધિ તો મિચ્છા મિદુક્કડ દેવાથી થાય છે, અને સર્વ વિરતિ સામાયિકમા પણ તેમજ સમજવ નુ છે કારણ કે ગુપ્તીનો મ થાય ત્યારે પણ મિચ્છા મિદુક્કડ પ્રાયશ્ચિત કહેલુ છે વળી કહ્યુ છે કે –

"ધીમોઉ અસમિક્ખમિત્તિ ફીસસહસા અગુત્તાવા વીગેરે" સમિતિ ગુપ્તિના ભગરૂપ બીજો અતિચાર પશ્ચાતાપથી શુદ્ધ થાર છે (આ સોલમા પચાશકની સોનમી ગાથાનુ ઉતાર્ય છે) માટે "સામાયિક કરવા કરતા ન કરવુ એ શ્રેષ્ઠ છે" એવી રીતનો તમોએ મનાવેલો ન્યાય અવાસ્તવિક નથી એમ નથી પણ અભ્યાસથી મનવશ કરી સામાયિક કરવુ એ શ્રેષ્ઠ છે કારણ કે અતિચાર સહિત અનુષ્ઠાન કરતા કરતા અનુક્રમે નિરતિચાર અનુષ્ઠાન કરવાનો યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે એમ પંડિત પુરૂષો કહે છે અભ્યાસ પણ ઘણા ભવ સુધી કરતા કરતા શુદ્ધ થાય છે પણ એકજ ભવથી શુદ્ધ અભ્યાસ થઇ શકતો નથી, માટે અભ્યાસ એવો કરવો કે જેથી મનવશ થાય અને નિરતિચાર સામાયિકની શુદ્ધિ થાય

હવે દેશાવકાશિક નામના બીજા શિક્ષા વ્રતના અતિચાર બતાવે છે

૧ પોતાના નિયત ક્ષેત્રથી બહાર રહેલા ક્ષેત્રમાથી મગાવવુ

૨ તેવા ક્ષેત્રમા માણસને મોકલવો

૩ શબ્દ શ્રવણ કરાવવો

૪ રૂપ દેખાડવુ

૫ કાકરા પ્રમુખ પુદગલ નાખી પ્રતિબોધ કરવો

પોતે પ્રમાણ કરેલી હદ બહાર આવેલા દ્રવ્ય પોતે રાખેલી હદ મા લાવવા માટે પ્રયોગ કરવો એટલે કોઇ પાસે મગાવવા કારણ કે પોતે જાય તો વ્રત ભગ થાય એ ભયથી બીજા પાસે મગાવવુ એ આનયન પ્રયોગ નામે અતિચાર કહેવાય છે અને પોતે જાતે નહિ જતા બીજાને મોકલવુ તે પ્રેષ્ય પ્રયોગ કહેવાય

પોતે રાખેલી હદ બહારના ક્ષેત્રમાથી બીજા માણસને એ લાવવા માટે ઉધરસ વિગેરેથી તેને ચેતવણી આપવાથી શબ્દાનુપાત નામે અતિચાર થાય છે તેમજ તેવાજ કામ માટે પોતાની આકૃતિ વિગેર બતાવવાથી રૂપાનુપાત નામે અતિચાર થાય છે એટલે પોતે રાખેલા ક્ષેત્રની બાહેર રહેલા કોઇ

માણસને બોલાવવા માટે વ્રત ભંગના ભયથી ત્યાં જવા અસમર્થ હોય શબ્દ સમજાવી અથવા રૂપ દેખાડી બોલાવે તો ઉક્ત અતિચારો લાગે છે

પોતાના ક્ષેત્રની બહારના માણસને બોલાવવા માટે તેની તરફ કાંકરા વિગેરે ફેંકવાથી પુદ્ગલ પ્રક્ષેપ નામનો અતિચાર લાગે છે

જવા આવવામાં પ્રાણીનો નાશ ન થાય એટલા માટે દેશાવકાશિક વ્રત ગ્રહણ કરાય છે તે પ્રાણીઘાત કરવા અને બીજા પાસે કરાવવા તેના ફલમાં કાંઈ વિશેષ નથી ઉલટો પૂર્વોક્ત વિશુદ્ધિ થવાથી પોતે ગમન કરે તો ગુણ થાય છે અને બીજા નોકર વિગેરે મોકલવાથી દોષ પ્રાપ્ત થાય છે કારણ કે તેઓની અજાણતાથી જીવઘાત થાય છે

આ અતિચારોમાંના પહેલા બે અતિચાર કાચી બુદ્ધિથી અથવા સહસા વગેરેથી થાય છે અને છેલ્લા ત્રણ કોઈ મિષથી અભિપ્રાય જણાવનારને ઉપન્ન થાય છે

આ બાબતમાં વૃદ્ધ પુરૂષોનો અભિપ્રાય નિચે પ્રમાણે છે —

દિગ્વ્રતનો સંક્ષેપ કરવા તે અણુવ્રતાદિના સંક્ષેપનું ઉપલક્ષણ છે કારણ કે તેઓ પણ અવશ્ય સંક્ષેપ થઈ શકે છે અને જો દરેક વ્રતમાં સંક્ષેપ કરવામાં આવે તો ઘણા ભિન્ન વ્રતો જ થઈ બાર વ્રતોની સંખ્યાનો વિરોધ આવે

વળી કેટલાએક નીચે પ્રમાણે સમજાવે છે —

દિગ્વ્રતનો સંક્ષેપ કરવો એજ દેશાવકાશિક વ્રત છે કારણકે દિગ્વ્રતના અતિચારને અનુસારે દેશાવકાશિક વ્રતના અતિચારની પ્રાપ્તી થાય છે

ઉપરની વાતના જવાબરૂપ સમાધાન નીચે પ્રમાણે સમજાવે છે —

જેમ ઉપલક્ષણથી બાકીના વ્રતના સંક્ષેપને દેશાવકાશિક વ્રત કહે છે તેમ ઉપલક્ષણથી તેના અતિચાર પણ તેને અનુસરીને જોવા અથવા પ્રાણાતિપાત વિગેરેમાં બંધ વિગેરેનીજ અતિચાર ઘટે છે અને દિગ્વ્રતના સંક્ષેપમાં તો ક્ષેત્ર સંક્ષિપ્ત કરવા જોઈએ એટલે શબ્દાનુપાત વિગેરે પણ અતિચાર થઈ શકે છે

- સર્વ નતના ભેદમા વિશેષથી અતિચાર જોવાતા નથી કારણ કે રાત્રિ ભોજનમા તે દેખાતા નથી

પૌષધોપવાસ નામના ત્રીજા શિક્ષાવ્રતના અતિચાર બતાવેછે.

૧ નહી જોએલા અને પ્રમાર્જેલા સ્થાનમાં મુત્રપુરિષ વીગેરે પરઠના.

૨ તેવાજ સ્થાનમા ધર્મોપકરણ મુકવા અને લેવા.

૩ જોયા વિના અને પ્રમાર્જન કર્યા વિના સથારાનો ઉપભોગ કરવો.

૪ અનાદરથી પૌષધોપવાસ વ્રત કરવો.

૫ સ્મૃતિનુ અનુસધાન ન રાખવુ.

નહિ પ્રમાર્જેલ અને નહિ જોએલ એ શબ્દોથી અરધી પ્રમાર્જેલ અને અરધી તપાસેલી એમ પણ સમજવાનુ છે

જે પુરૂષે પૌષધોપવાસ કર્યો હોય તે પુરૂષ, પડિલેહણ કર્યા વિના સથારા અથવા શય્યા ઉપર બેસી ન શકે અને પડિલેહણ કર્યા વિનાની પૌષધશાલા પણ ન સેવે તથા પડિલેહણ કર્યા વિના ની ભુમિ ઉપર દર્ભ વસ્ત્ર તથા શુદ્ધ વસ્ત્ર ન પાથરે સથારીયુ પડિલેહવુ જોઇએ જો તેમ ન કરે તો અતિચાર લાગે તેમજ બાજોઠ પાટલા વીગેરેનુ પણ જાણવુ

હવે અતિથિ સવિભાગ નામના ચોથા શિક્ષા વ્રતના અતિચાર બતાવે છે.

૧ સચિત્ત વસ્તુ ઉપર સાધુને આપવાની વસ્તુ મુકવી.

૨ સાધુને આપવાની વસ્તુ ઉપર સચિત વસ્તુ ઢાકવી.

૩ પોતાની વસ્તુ પારકી છે એમ કહેવુ.

૪ સાધુને આહાર આપવામા મત્સર કરવો.

૫ કાનનુ ઉલ્લંઘન કરવુ

સાધુને આપવા યોગ્ય વસ્તુઓ ની સાથે બીજી સચેતન વસ્તુઓ મુકવાથી પહેલો અતિચાર થાય છે

સાધુને આપવા યોગ્ય વસ્તુઓ, બીજોરા, વિગેરે સચિત્ત વસ્તુઓથી ઢાંકવાથી બીજો અતિચાર થાય છે

અમુક વસ્તુ સાધુને નહિ આપવાની ઇચ્છાથી, તે બીજાની છે, એમ કહેવાથી ત્રીજો અતિચાર થાય છે

સાધુએ કોઇ પાસે વસ્તુ માગી ત્યારે તેના ઉપર કોપ કરવો અને હુ શુ તેનાથી ઓછો છુ કે તેણે આપી વિગેરે વિકલ્પ કરવાથી ચોથો અતિચાર થાય છે

સાધુને ભિક્ષા નહિ દેવાની ઇચ્છાથી યોગ્ય વખતનો અતિક્રમ કરવો એટલે સાધુનો આહાર વખત ગયા પછી આહાર લેવા આવના વિનંતિ કરવાથી પાચમો અતિચાર થાય છે

જ્યારે ઉપલા અતિચાર, અજાણથી થાય ત્યારેજ અતિચાર કહેવાય પણ જાણી જોઇને કરે તો વ્રત ભાગ્યુ કહેવાય

આ પ્રકારના અતિચાર રહિત આબાર વ્રત પાળવા અને સમકિતનુ પણ યથાથ રીતે પાલન કરવુ તે ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ કહેવાય છે

શંકા—ઉપર કહેલી વિધિ પૂર્વક, સમકિત સહિત બારવ્રત વિગેરે ગ્રહણ કરવાથી, અતિચારો સભવ નથી તથાપિ અતિચાર રહિત પાલન કરવુ એમ શા માટે કહ્યુ ?

સમાધાન—સમકિત વગેરેનો અંગીકાર કરતી વખતે થયેલા શુદ્ધ ગુણ સાથે પણ અવ્યવચ્છિન્નપણે રહેલા મિથ્યાત્વ વિગેરે કર્મના ઉદયથી શંકા વધ બંધ વિગેરે અતિચારો ઉત્પન્ન થાય છે આ પ્રમાણે જે અતિચાર થાય છે તેનુ નિવારણ ગ્રહણ કરેલા સમ્યકત્વ વિગેરેના સામર્થ્યથી થાય છે

ગ્રહણ કરેલા સમકિત વિગેરેનુ નિત્ય સ્મરણ કરવા રૂપ અનુષ્ઠાન, જીવનુ સામર્થ્ય કહેવાય છે અને સામર્થ્યથી અતિચારોનો જય થાય છે કારણ કે

શાસ્ત્રોક્ત અનુષ્ઠાન, અપરાધ રૂપ વ્યાધિને નાશ કરવામાં અસર કારક ઔષધ રૂપ છે એટલા માટે તે અનુષ્ઠાનને વિષે યત્ન કરવો

હવે ન મેળવાયલા ગુણની પ્રાપ્તિ માટે અને મેળવાયનાનુ સારી રીતે રક્ષણ કરવા માટે શીખામણ કહે છે, એટલે જેણે વિશેષ ગૃહસ્થ ધર્મ અંગીકાર કરેલો હોય તેવા પુરૂષની ચેષ્ટાઓ બતાવે છે

સરખા ધર્મ અને સરખા આચારવાળા લોકોની સાથે વસવુ કારણ તેવાની સાથે રહેવાથી, તથા પ્રકારના દર્શન મોહની કર્મના ઉદયથી તેઓ ધર્મથી પડે તો તેને પોતે ધર્મમાં સ્થિર કરે અને પોતે પડે તેઓ પોતાને સ્થિર કરે કહ્યુ છે કે—

यद्यपि निर्गतभावस्तथाप्यसौरक्ष्यते सद्भिरन्यैः ।
वेणुर्विलूनमूलापि वशगहने महीं नैति ॥

ભાવાર્થ—ભાવ રહિત હોય તોપણ બીજા સત્પુરૂષો તેની રક્ષા કરે છે મુળ વિનાનો વાસ હોય તોપણ વાસના સમુહમાં રહેવાથી પૃથ્વી ઉપર પડતો નથી વળી સ્વાતી પામેના સાધર્મિકની વૈયાવચ્ચ કરવી

તેમજ સાધર્મિક ભાઇઓને, વાત્સલ્યથી અન્ન, પાન તાંબુલ પ્રમુખ વસ્તુઓ આપવી અને તેમનો સત્કાર કરવો તે વાત શાસ્ત્રમા પણ કહેલી છે

जिनशासनस्यसारो जीवदयानिग्रह कषायाणाम् ।
साधर्मिकवात्सल्य भक्तिश्च तथा जिनेंद्राणाम् ॥

અર્થ—જીવ દયા કરવી કષાયનો નિગ્રહ કરવો સાધર્મિ ઉપર પ્રેમ રાખવો અને જીનેંદ્રોની ભક્તિ કરવી એ જીન શાસનનો સાર છે

વળી સુતી વખતે ધર્મનુ ચિતવન કરવુ જેમ કે—

धन्यास्ते वन्दनीयास्ते तैस्त्रैलोक्य पवित्रितम् ।
यैरेष भुवनक्लेशी काममल्लो विनिर्जित ॥

ભાવાર્થ—જેઓએ ભુવનને કલેશ કરનાર આ કામમલ્લ જીત્યો છે તે ધન્ય છે, તે વંદનીય છે અને ત્રણ જગત્ તેનાથીજ પવિત્ર થયેલું છે

આ પ્રકારની ભાવના કરવાથી જેટલી વખત તે નિદ્રાવસ્થામા રહે ત્યા સુધી શુભ પરિણામી રહી શકે છે અને ઉઠતી વખતે, સર્વ કલ્યાણમા મુખ્ય એવા પચ પરમેષ્ઠી નમસ્કારનુ ઉચ્ચારણ કરવુ કારણ કે તેમા ઘણા મોટા ગુણોનો સમાવેશ થયેલ છે કહ્યુ છે કે —

एषपचनमस्कार सर्व पाप प्रणाशन ।
मगलानाचसर्वषा प्रथम भवति मंगलम् ॥

અર્થ—આ પાચ નમસ્કાર સર્વ પાપનો નાશ કરનાર છે અને સર્વ મગળમા મુખ્ય મગળ છે

બાદ સાવધાન ચિત્તથી યત્નાએ મલમુત્રત્યાગ સ્નાન શુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ વિગેરે આવશ્યક ક્રિયાઓ કર્યા પછી વિધિ સહિત પુષ્પ વિગેરેથી જીનપૂજા કરવી અને મુદ્રાન્યાસ વિગેરે વિધિ સહિત ચૈત્યવદન કરવુ અને ત્યાર પછી માતા ગુરૂ વીગેરેને નમન કરવુ કહ્યુ છે કે —

चैत्यवदनत सम्यक् शुभोभावो प्रजायते ।
तस्मात् कर्मक्षय सर्वं तत कल्याणमश्नुते ॥

અર્થ—ચૈત્યવદથી સારી રીતે શુભ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી કર્મનો ક્ષય છે અને તેથી સર્વ કલ્યાણ ભોગવે છે વીગેરે વદનના ફલ જાણવા

વળી માન ક્રોધ અનાભોગ વિગેરે દોષ દુર કરી મુલ ગુણ તથા ઉત્તર ગુણનો આશ્રય કરી સારી રીતે પ્રત્યાખ્યાન કરવુ પરિમિત સાવદ્ય ભોગ વર્તા છતા અપરિમિત સાવદ્યનો ત્યાગ થાય છે એટલા માટે પ્રત્યાખ્યાનમા મોટો ગુણ રહેલો છે વળી કહ્યુ છે કે —

परिमितमुपभुजानो ह्य परिमितमनतर्क परिहरश्च ।
प्राप्नोति च परलोके ह्य परिमितमनन्तक सौख्यम् ॥

અર્થ—પરિમાણ રાખેલા સાવદ્યને ભોગવનો અને નહિ પરિમાણ કરેલા અનત સાવદ્યનો ત્યાગ કરનો પુરૂષ પરલોકમા અપરિમિત અનત સુખ ભોગવેછે

પ્રત્યાખ્યાન કર્યા પછી અર્હ્ બિંબને નમસ્કાર કરવા માટે પોતાની યોગ તા પ્રમાણે ચૈત્ય ગૃહમા જવુ. ૧

ચૈત્ય ગૃહમાં પ્રવેશ કરવાના વિધિ.

પોતાના અંગ ઉપર રહેલા પુષ્પ વિગેરે સચિત દ્રવ્યનો ત્યાગ કરવે પણ અચિત આભુષણ વિગેરે દ્રવ્યનો ત્યાગ કરવાની ફરજ નથી એમ પ્રભુ એક ઓઢવાના વસ્ત્રનુ ઉત્તરાસંગ કરવુ પણ પહેરેલા વસ્ત્રનુ ઉત્તરાસ ન કરવુ જિન પરમાત્માના બિંબને જોઇએ કે તરતજ અંજલી કરી (હા જોડવા) મન એકાગ્ર કરવુ વળી પાચ પ્રકારના રાજ્ય ચિન્હનો, ૨ચૈત્ય ગૃહમાં પ્રવેશ કરતી વેળાએ ત્યાગ કરવો ત્યા પ્રવેશ કર્યા પછી અરિહં બિંબને યોગ્ય પુષ્પ ચદન લેપ વિગેરેથી ઉપચાર કરવો અર્થાત્ પૂ કરવી પૂજા કર્યા પછી દરિદ્રી પુરૂષ નિધિનો લાભ વિગેરે થવાથી સતોષ પા છે તેમ પૂજાથી સંતોષ પામી ભાવયા, ગભીર અર્થવાળા વિધમાન ગુણો પ્રકટનદ્વારા નમસ્કાર વિગેરે સ્તવનોના પાઠ યોગ્ય ધ્વનિથી કરવા ત્યારપ અરિહતના બિંબ તથા ભાવ અરિહંત, નામ અરિહંત, અને દ્રવ્ય અરિહ તથા વ્યાખ્યાન વિગેરે કારણોથી આવેલા અને વદનીય એવા સાધુ પુરૂષો ૩વદન કરવુ ત્યાર પછી નાલોકત શુદ્ધ આચારવાળા ગુરૂ પાસે પ્રત્ ખ્યાન ઉચરવુ આ પ્રમાણે સમકિત દર્શન વીગેરે પામીને હમેશા સાધુ પુરૂ પાસેથી પોતાનુ શ્રાવકત્વ સાર્થક કરવા માટે, જીન વચન આભળવાનો નિય કરે અર્થાત નિયમ પૂર્વક નિત્ય જીન વાણી સાંભળવી

---

૧ અહીં શ્રાવકના બે ભેદ કરવામા આવે છે

એક ઋદ્ધિવાળો અને બીજો ઋદ્ધિ વગરનો ઋદ્ધિવાળા રાજા વિગેરે પોતાન પરિવારના સમુદાય સહિત ચૈત્યમા જાય અને પ્રવચનની પ્રભાવના કરે અ સમૃદ્ધિ વિનાનો પુરૂષ પોતાના કુટુંબ સાથે જાય કારણકે સમુદાય મળીને કરે કર્મનો બંધ પણ ભવાતરમા સમુદાય સાથેજ થાય છે

૨ (૧) વાહન—(રથ ઘોડા વીગેરે અથવા પગમા પહેરવાની મોજ વિગેરે) (૨) મુકુટ (૩) તલવાર. (૪) છત્ર (૫) ચામર

૩ જે વદન પ્રણામાદી પાઠના ક્રમથી અથવા દ્વા સાવર્ત વીગેરે નામોથી પ્રસિ છે તેનાથી કરવુ

સાંભળ્યા પછી સંદેહ વિપર્યય અનધ્યવસાય વિગેરે દોષનો ત્યાગ કરી જીન વચનના અર્થનું વારંવાર સારી રીતે ચિંતવન કરવું કારણ કે જો સાંભળેલાનો વિચાર કરવામાં ન આવે તો સાંભળેલું વચન મિથ્યા માત્ર છે ચિંતવન કર્યા વિનાના સાંભળવામાં કશો ગુણ નથી માટે સાંભળ્યા પછી ચિંતવન કરવું જોઇએ ત્યાર પછી આગમનેજ પ્રમાણભૂત માને અર્થાત્ સર્વ ક્રિયામાં જીન આગમનેજ પ્રમાણ કરીને પ્રવર્તે પછી સામાયિક પૌષધ વિગેરે અનુષ્ઠાન કરીને જીનાગમથી સાંભળેલા વચનો પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પાળના શક્તિ તથા સામગ્રીનો અભાવ હોવાથી સાધુ ધર્મનો અભ્યાસ કરવો વિગેરે બાબતમાં અંતકરણથી પ્રતિબંધ કરવો એટલે તેવા અશક્ય અનુષ્ઠાનમાં પોતાનો આત્મા જોડી રાખવો કારણ કે તેમ કરવાથી તે અનુષ્ઠાનનું ફલ થાય છે શાસ્ત્રમાં પણ કહેલું છે કે—

नार्यायथान्यसक्ता यास्तत्रभावे सदास्थिते ।
तद्योगपापरक्षाय तथा धर्मेऽपिदृश्यताम् ॥

ભાવાર્થ—જેમ પર પુરૂષમાં આસક્ત થએલી સ્ત્રી તે પુરૂષનેજ ભાવથી ઇચ્છે છે પણ ઉપરથી પોતાના પતિ વિગેરેની સેવા બજાવે છે તો પણ તેને તે સેવાનું શુભ ફલ નહિ મળતાં અન્ય પુરૂષની આસક્તિથી થતું પાપજ થાય છે તેમ સાધુ ધર્મ પાળવા અસમર્થ ગૃહસ્થ યથાશક્તિ ગૃહસ્થ ધર્મ પાળે છે અને સાધુ ધર્મમાં ખરો ભાવ રાખે છે તો તેને સાધુ ધર્મ પાળવાનું ફળ મળે છે જેમ દ્રષ્ટી ચંદ્ર રાજાને ફળ થયું તેમ

વળી પોતાની અપેક્ષાએ અશક્ય અનુષ્ઠાન કરનારાઓના ગુણના કીર્તન રૂપ પ્રશંસા કરવી અને યોગ્ય અન્નપાન વિગેરે આપી તેમની સહાય કરવી

વળી અતિ સૂક્ષ્મ વિચારવાળા, ને જાણવા યોગ્ય રૂપ અર્થ જેના વિષે છે એવા ગહન અર્થ મોક્ષાદિરૂપ પદાર્થોનું ચિંતવન કરવું જેમ કે—

अनादिनिधन द्रव्य स्वपर्याया प्रतिक्षणम् ।
उन्मज्जन्ति निमज्जन्ति जलकल्लोलवज्जले ॥ १

स्नेहाभ्यक्त शरीरस्य रेणुनाश्लिष्यते यथागात्रम् ।
रागद्वेषाक्लिन्नस्य कर्मबंधोभवत्येवम् ॥ २

ભાવાર્થ—જેમ પાણીમા મોજાઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને તરતજ પાણીમા નાશ પામે છે તેમ અનાદિ અનત દ્રવ્યમા પર્યાય ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે ૧

ભાવાર્થ—ચિકાશવાળા શરીરને જેમ રેજ વળગે છે તેમ રાગ દ્વેષથી વ્યાપ્ત પુરૂષને કર્મ બધ થાય છે ઇત્યાદિ શાસ્ત્ર વાક્ય સમજવા અને ચિતવન કરવુ ૨

વળી ઘણીજ નિપુણતાથી વિચાર કરતા કોઇ પદાર્થ ઘણો ગભીર હોવાથી પોતાની મેળે ન સમજી શકાય ત્યારે સવિગ્ન અને ગીતાર્થ ગુરૂ પાસે જઇ વિશુદ્ધ વિનય પૂર્વક પ્રશ્ન કરવો. જેમ કે—" હે ભગવાન આ અર્થ ઘણી મહે નતથી પણ અમે સમજી શકતા નથી માટે આપ અમને બોધ કરવા યોગ્ય છો "

પછી ગુરૂએ નિશ્ચય કરી કહેલા વચનનુ અવધારણ કરવુ એટલે એકાગ્ર ચિત્ત રાખી સાભળવુ અને ગ્રહણ કરવુ બીજા શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે—

सम्म वियारियव्व अट्ठपय भावणापहाणेण ।
विसपय चावियव्व बहुसुयगुरुणो सयासाओ ॥ १ ॥

અર્થ—ભાવના છે પ્રધાન જેને એવા પુરૂષે, બહુ શ્રુત ગુરૂ પાસે એ કહેતા અર્થનુ સારી રીતે શ્રવણ કરીને વિચાર કરવો અને વળી એ અર્થ પના સ્વરૂપનો પણ વિચાર કરવો

વળી તેના આનદે, માત બાળક, વૃદ્ધ તથા આગમ જાણવા તત્પર, અને પરોણા ઇત્યાદિ સાધુ તથા સાધર્મિક પુરૂષોના કાર્યમાં એટલે ઔષધ, અન્ન પાન વસ્ત્ર પુસ્તક આશ્રય વિગેરે આપવામા સાવધાન રહેવુ વળી ચૈત્ય તથા જ્ઞાન સબધિ કરેલા અને નહી કરેલા કાર્ય તરફ નિપુણપણે વિચાર કરી, પોતાની નજર ખેચવી તેમા કરેલા કામ ફરી કરવાનો અભાવ હોય છે, માટે નહી કરેલા કરવાનો ઉદ્યમ કરવો જો એમ ન કરે તો ફલ વિના પોતાની શકિત ક્ષય કરવાનો પ્રસગ આવે માટે વિચારીને પૂર્વોકત કાર્ય કરવામા ઉદ્યમ કરવો

ત્યાર પછી વ્યાપાર સબધિ અથવા રાજ સેવા સબધિ અથવા બીજા કોઇ વ્યવહારિક કામ માટે ચૈત્ય થકી અથવા ગુરૂ પાસેથી ઘેર આવવા યોગ્ય વખતે નીકળે

ત્યાર પછી પહેલા અધ્યાયમા બતાવ્યા પ્રમાણે ધર્મ પ્રધાન વ્યવહાર કરે

વળી ધન ધાન્યાદિ વિગેરે દ્રવ્યમા સતોષ કરવો એટલે પરિમાણ કરેલુ. અને નિર્વાહનુ કારણ એવુ જે દ્રવ્ય તેથી સતોષ માનવો કારણ કે અસતોષ દુખનુ કારણ છે શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે —

अत्युष्णा त्सघृतादन्नादच्छिद्रात्सितवासस ।
अपरप्रेष्यभावाच्च शेषमिच्छन्पतत्यध ॥

ભાવાર્થ—ઘૃત સહિત અતિ ઉષ્ણ અન્ન છિદ્ર રહિત સફેદ વસ્ત્ર અને પરસેવાનો અભાવ એ ત્રણ શીવાય બીજાની ઇચ્છા કરનાર નીચે પડે છે માટે એટલાથીજ સતોષ માનવો અને તેથી વધારે ઇચ્છા કરવાથી અસતોષ થાય છે અને અસતોષ ધર્મનો વિરોધી ગણવામા આવે છે

संतोषामृततृप्ताना यत्सुख शान्तचे तसाम् ।
कुतस्तद्धनलुब्धाना मितश्चेतश्च धावताम् ॥

ભાવાર્થ—સતોષરૂપ અમૃતથી તૃપ્ત થયેલા અને શાત ચિત્તવાળા પુરૂષોને જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તે સુખ ધનમા લુબ્ધ થયેલા અને પૈસા માટે આમ તેમ દોડનારા પુરૂષને પ્રાપ્ત ક્યાથી થાય ? અર્થાત્ ન થાય વળી સકલ વાછિતની અસાધારણ સિદ્ધિરૂપ શ્રુત અને ચારિત્રરૂપ ધર્મજ ધન છે એવી. બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ બુદ્ધિ રાખવી

વળી ન્યાય પ્રમાણે વ્યવહાર કરવાથી, જેમ ઘટે તેમ લોકનો વિનય કરવાથી દીન અનાથ ગરીબ લોકનો ઉદ્ધાર કરવાથી, તેમના દુખ ટાળવાથી સુવિહિત યતિ પુરૂષોની પૂજા સત્કાર કરવાથી, પરિશુદ્ધ શીલ પાળવાથી, જીનભવન કરાવવાથી, અને યાત્રા સ્નાત્ર પ્રમુખના પ્રકારના ઉત્સવ કરવાથી સમસ્તહેય અને ઉપાદેય ભાવ પ્રકટ કરનારપણે કરીને સૂર્ય સમાન એવા શ્રી પરમાત્માએ નિરૂપણ કરેલા શાસનની ઉન્નતિ કરવી કેમકે શાસની ઉન્નતિ કરવામા મોટો ગુણ રહ્યો છે વળી કહ્યુ છે કે —

कर्तव्या चोन्नाति सत्या शक्ताविह नियोगत ।
अवन्ध्य कारण ह्येषा, तीर्थकृन्नामकर्मण ॥

ભાવાર્થ—શક્તિ હોય તો જીન શાસનની ઉન્નતિ નિશ્ચે કરવી કેમ કે શાસનની ઉન્નતિ તીર્થકર નામ કર્મ ઉપાર્જન કરવાનુ ખરુ કારણ છે ' '

વળી પોતાના વૈભવને અનુસારે, વિધિ સહિત, ક્ષેત્ર વિષે, અન્ન, પાન, ઔષધ, વસ્ત્ર પાત્ર વિગેરે ઉચિત વસ્તુનું દાન કરવું

ઉભા થવું, બેસવાને આસન આપવું વંદન કરવું વિગેરે વિનય સત્કાર કહેવાય તે સત્કાર પુર્વક દેશ કાળને અનુસરીને, વિશુદ્ધ શ્રદ્ધા પ્રકટન પુર્વક દાન દેવું તે વિધિપુર્વક દાન કહેવાય છે વળી દાન દેવામાં આ લોક તથા પરલોક સબંધિ વાન્છા નહિ રાખવી પણ સકલ કલેશના લેશથી અંકલંકિત મુક્તિની ઇચ્છા રાખવી

જીન પરમાત્માએ પ્રથમ નિરૂપણ કરેલો ધર્મ છે પ્રધાન જેને એવા સાધુઓ ક્ષેત્ર કહેવાય એટલે દાનના પાત્ર ગણાય તેનું લક્ષણ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે —

क्षान्तो दान्तो मुक्तो जितेंद्रियसत्यवागभयदाता ।
प्रोक्त स्त्रिदंडविरतो विधि ग्रहीता भवतिपात्रम् ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—ક્ષમા સહિત ઇંદ્રિયોનું દમન કરનાર, સર્વ સંગરહિત, જીતેંદ્રિય સત્ય બોલનાર અભયદાન આપનાર, મનદંડ, વચનદંડ અને કાયદંડ રહિત તથા વિધિગ્રહણ કરનાર એવા લક્ષણવાળો હોય તે પાત્ર કહેવાય

પુર્વજન્મમાં કરેલા પાપ કર્મના ઉદયથી પીડા પામતા પ્રાણીઓ ઉપર દયા કરવી એટલે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અન્ન વસ્ત્ર આપી દ્રવ્યથી અનુકંપા કરવી, અને ભયાનક ભવભ્રમણથી વૈરાગ્ય પમાડવા રૂપ ભાવ અનુકમ્પા કરવી, આ પ્રમાણે અનુકંપા, બીજા ઉપર ઉપકાર થવાનું સાધન બની ધર્મનું એક કારણ બને છે શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે

अ योपकारण घर्माय महीयसेच भवतीति ।
अधिगतपरमाथाना मविवादो वादिनामत्र ॥

ભાવાર્થ —પારકા ઉપર ઉપકાર કરવાથી મોટો ધર્મ થાય છે કારણ કે તત્વ જાણનાર વાદિ પુરૂષોને એમાં વિવાદ નથી

લોકના અપવાદથી બીહીને ચાલવું એટલે નિપુણ બુદ્ધિએ વિચાર કરી નિરંતર પ્રવર્તવું પણ લોકોનો અપવાદ ન થવા દેવો કારણ કે લોકાપવાદ મરણ કરતા પણ અધિક છે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે —

घचनीयमेव मरण भवति कुलीनस्य लोकमध्येऽस्मिन् ।
मरणतु कालपरिणति, रियत्र जगतो विसामान्या ॥

અર્થ—આ લોકમાં કુલવાન પુરૂષોને કલંક તેજ મરણ છે અને કાલ પરિણામરૂપ મરણ તો સવ જગતને સામાન્ય છે

(થોડા લાભને આપનાર પક્ષ લાઘવ અને વધારે લાભ આપનાર પક્ષ ગુરૂ કહેવાય છે) બુદ્ધિમાન્ પુરૂષે ધમ અર્થ અને કામરૂપ, સવ પ્રયોજનમાં, કાલાદિનુ બલ વિચારીને અને ગુરૂ લાઘવનો પણ વિચાર કરીને જેમા દોષ, થોડો અને ગુણ ઘણા હોય તેમાં પ્રવૃતિ કરવી કારણ કે ગુણોનાભથી મિશ્રિત હોય છે, માટે જેમાં ગુણ દેખાતા હોય તેવા પ્રયોજનમા નવત્તિ કરવી મહામુનિઓ નીચે પ્રમાણે કહે છે —

अप्पेय बहुमसेज्ञापय पडियलक्खण ।
सव्यासु पडिसेवासु एय अठपय विथो ॥

અય—અલ્પ દોષથી ઘણા ગુણની ઇચ્છા કરવી એ પડિત પુરૂષનું લક્ષણ છે પ્રતિસેવાના સર્વે કાર્યમાં આટનુજ તાત્પય છે

ભોજન વેળાએ પુષ્પ ધુપ વિગેરેથી ચૈત્ય પુજા કરવી અને અન્ય પાન વિગેરેથી સાધુ સાધ્વી સાધર્મિક જનાનો પૂજા કરવી તે પૂજા પુર્વક ભોજન કરવુ તે વાત શાસ્રમા કહિ છે

जिणपूओ चियदाण परियण समालणा उचियकिच्च ।
ठाणुवर्वेसोयतहा पचक्खाणस्ससमरणम् ॥

ભાવાય—જીન પુજા કરવી નિથે દાન આપવુ પરિજનનુ પોષણ કરવુ ઉચિત કાર્યકરવા યોગ્ય સ્થાને બેસવુ, તથા પચ્ચખ્ખાણ સભારવુ એટલી ક્રિયાએ ભોજન પહેલા કરવી જોઇએ ભોજન કર્યા પછી પણ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ચઉવિહારાદિ પચ્ચખ્ખાણોમાંનુ પચ્ચખ્ખાણ કરવુ

વળી તૈલમર્દન સ્નાન વિગેરે શરીર સુખાકારી ઉપાયો શરીર માટે, કરવામા આદર રાખવો કહ્યુ છે કે —

धमार्थकाममोक्षाणा शरीर कारणयत
ततोयत्नेन तद्रक्ष्य यथोक्तैरनुवर्तते ॥

ભાવાર્થ—ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ એ પુરૂષાર્થનું સાધન શરીર છે તેટલા માટે પૂર્વોક્ત રીતે જેમ શરીરને સુખાકારી રહે, તેવા ઉપાય કરી, શરીરની રક્ષા કરવી અને ઉત્તર કાળમાં શરીરનો નિર્વાહ શીરીતે થશે તેનો પણ વિચાર કરવો

વળી કુશળ ભાવમાં ચિત્તવૃત્તિ રાખવી જેમ કે —

सर्वेपि सन्तु सुखिन सर्वे सन्तु निरामया ।
सर्वेभद्राणि पश्यन्तु मा कश्चित्पापमाचरेत् ॥

ભાવાર્થ—પ્રાણી માત્ર સુખી થાઓ સર્વ જીવો રોગ રહીત થાઓ, સર્વ પ્રાણિઓ કલ્યાણ પામો, કોઇપણ પાપનું આચરણ કરે નહિ

ઇત્યાદિ શુભ ભાવનામાં વર્તવાનો આદર રાખવો વળી પહેલા પ્રકરણમા બતાવ્યા પ્રમાણે શિષ્ટ પુરૂષોનુ ચરિત્ર શ્રવણ કરવુ, કારણ કે તેમના ચરિત્ર સાંભળવાથી તેમના જેવા આચરણ મેળવવાની ઇચ્છા થાય છે અને તેથી પોતાને પ્રાપ્ત થએલા ગુણોની હાની થવા સંભવ નથી કારણ કે તેવા પુરૂષો જેવા થવાની ઇચ્છાથી સર્વદા ગુણોમા વધારો કરવાની ઇચ્છા રહે છે

દિવસના આઠમા ભાગમા ભોજન વિગેરે વ્યવહારનો સંક્ષેપ કરવા રૂપ સંધ્યા વિધિ યથાશક્તિ અંગિકાર કરવો અને યથા શક્તિ તેનુ પાલન કરવુ વળી સંધ્યાકાળને ઉચિત એવી પૂજા પુર્વક ચૈત્ય વંદન, મુનિવંદન તેમજ માતા પીતાને પણ વંદન કરવુ

યોગસાધન

મોક્ષના આરાધન રૂપ યોગસાધન, અને સ્વાધ્યાયરૂપ ધ્યાન વિગેરે અનુષ્ઠાનથી થાકી ગએલા સાધુ પુરૂષો છે તેમને વિશ્રામ આપનાર એટલે સેવા કરનાર સાધુઓનો અભાવ હોય તો સેવા કરી તેમને વિશ્રામ પમાડવો વળી આલંબન અને નિરાલંબન એવા બેથી ભિન્ન થએલા યોગનો અભ્યાસ કરવો અને વારંવાર તેનુ અનુશીલન કરવુ. કહ્યુ છે કે —

શરદ ૠતુના મેઘની છાયા જેવુ ચ ચળ છે એટને શરદ ૠતુના મેઘ જેમ થોડી મુદતમાં વિખરાઇ જાય છે, તેમ તે પણ નાશ પામે છે, માટે હે ભવ્ય પ્રાણીઓ પોતાને હિતકારી વસ્તુઓનો વિચાર કરો અને જેથી પોતાનું હિત થાય તેનો વિચાર કરી તેનો આદર કરો

મોક્ષની ભાવના

મુક્તિમાં સવ ગુણો રહેલા છે માટે મુક્તિ ઉપાદેય છે એટલે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે એવી ભાવના કરવી જેમ કે —

प्राप्ता श्रिय सकल काम दुघास्तत किम्
दत्त पद शिरसि विद्विपता तत किम् ।
सपूरिता प्रणयिनो विभवैस्तत किम्
कल्प भृत तनुभृता तनुभिस्तत किम् ॥ १ ॥
तस्मादन तमजर परम प्रकाश
तच्चित्त चि तय किमे भिरसद्विकल्पै ।
यस्यानुषगिण इमे भुवनाधिपत्य
भोगादय कृपणजन्तु मता भवन्ति ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—સકલ મનોરથ પૂર્ણ કરનારી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થવાથી શુ થયું? શત્રુઓના માથા ઉપર પગ મુકયો એટલે શત્રુઓને કબજે કર્યા તેથી પણ શું થયુ ? સમસ્ત વૈભવ વડે સ્નેહિ પુરૂષોને તૃપ્ત કર્યો એટલે પ્રણયિ પુરૂષોની બધી ઇચ્છા પુરી પાડવાથી પણ શુ થયુ ? વળી શરીર ધારીઓનું શરીર કલ્પાંત કાલ સુધી પુષ્ટ રહ્યુ તો પણ શુ થયુ ? અથાત્ આ બધા સુખ પ્રાપ્ત થયાં અને જો મુક્તિ પ્રાપ્ત ન થઇ તો તે સઘળુ ત ન નહી મળ્યા બરાબરજ છે કારણ કે તે સમગ્ર સુખ નાશવ ત છે અને મુક્તિ સુખ અજર અમર છે,

તેટલા માટે હે ચિત્ત અ તરહિત, જરા જન્મ વ્યાધિથી રહીત અને પરમ પ્રકાશરૂપ મોક્ષનુ ધ્યાન કર અને તે મેળવવા પ્રયત્ન કર નાશવ ત અનેક પ્રકારના વિષય વિક પથી શુ પ્રયોજન છે ? તેમનાથી કાંઇ સુખ થવાનું નથી કારણ કે વિષય સુખની પ્રાપ્તી માટે ર ક જણાતા પુરૂષોએ બહુમાનથી કરેલી ભુવનાધીપત્ય વિગેરે વિષય સુખની પ્રાપ્તી, મોક્ષ સુખના સાધનથી પ્રાસગિક મળે છે માટે હે ચિત્ત, શાશ્વતા સુખની ઇચ્છા રાખ અને તેનુ સુખ મેળવવા નિરતર પ્રયત્નકર

સાધુત્વમા પ્રીતિકરવી

વળી શુધ્ધ સાધુપણામા પ્રીતિ કરવી એટલે શુધ્ધ સાધુપણુ મને કયા રે પ્રાપ્ત થશે એવો વિચાર કરવો જેમ કે —

जैन मुनिव्रतमशेष भवात्तकर्म
सतानतानवकर स्वयमभ्युपेत ।
कुर्या तदुत्तमतरञ्च तप कदाह
भोगेषु नि स्पृहतया परिमुक्तसग ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—સમસ્ત ભવમા ગ્રહણ કરેલા કર્મના સમુહને ખપાવનાર એવુ જૈન મુનિવ્રતપામીને, ભોગ માત્રમાજ નિ સ્પૃહ થઇને, સમસ્તપણે મુકયો છે સગ જેણે એવો હુ, ઘણોજ ઉત્તમ તપ કયારે કરીશ ઇત્યાદિ શુદ્ધપણાને વિષે અનુરાગથી વિચાર કરવો

ગુણવૃદ્ધિ

વળી યાગ્યતા પ્રમાણે દેશકાળને અનુસરીને સમ્યકત્વ વિગેરે ગુણોની વૃદ્ધિ કરવી એટલે દર્શન પ્રતિમા અને વ્રત પ્રતિમાના અભ્યાસથી ગુણની પુષ્ટિ કરવી

મૈત્રીભાવ—સર્વ જીવ સાથે મૈત્રીભાવ કરવો તેનુ લક્ષણ નીચે બતાવેલુ છે —

परहितचिन्तामैत्री परदु खविनाशिनी तथा करुणा ।
परसुखतुष्टिर्मुदिता परदोषोपेक्षणमुपेक्षा ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—પારકા હિતનો વિચાર કરવો તે મૈત્રી કહેવાય અને પારકા દુ ખનો નાશ કરવો તે કરૂણા કહેવાય અને પારકા સુખથી સતોષ પામવો તે મુદિતા કહેવાય અને પારકા દોષની ઉપેખણા કરવી તે ઉપેક્ષા કહેવાય

ગૃહસ્થ વિશેષ ધર્મનો ઉપસહાર

આ પ્રમાણે સારી ભાવના છે પ્રધાન જેમાં એવો, ચારિત્ર પામવાના ઉત્કૃષ્ટ કારણ રૂપ ગૃહસ્થનો વિશેષ ધર્મ જીન પરમાત્માઓએ કહેલો છે

શંકા—ગૃહસ્થ ધર્મ ચારિત્રનુ કારણ કેમ બને ?

સમાધાન— જેમ બુધ્ધિવાન પુરૂષ પગને પગથી કરીને પોતાના હાથ પગ વિગેરે અવયવોને હાન ન થાય તેવી રીતે રૈવતાચલ પર્વત વીગેરેના શિખર ઉપર ચડે છે તેમ ક્રમ ક્રમે શ્રાવક ધર્મ પાલનાર ધીર પુરૂષ સર્વ વિરતિ રૂપ મોટા પર્વત ઉપર નિશ્ચે ચડે છે કારણ કે થોડા ગુણની આરાધના કરવાથી ઘણા ગુણોની આરાધના કરવા યોગ્ય થવાય છે તેટલા માટે પ્રથમથી ગ્રહસ્થ ધર્મનો આરાધક હોય તો, તે ચારિત્ર ધર્મનુ આરાધન કરવા સમર્થ થઇ શકે માટે પ્રથમથી ગ્રહસ્થ ધર્મ પાળવો એવુ આ ગાથાએ બતાવવામા આવ્યુ છે

વળી શ્રાવક અવસ્થા ને યોગ્ય તુચ્છ ગુણોનુ પાલણ કરવાથી મુનિ અવસ્થાને યોગ્ય મોટા ગુણોનુ પાલન કરવા યોગ્ય થવાય છે કારણ કે થોડા મુનિ ગુણોનુ પરિપાલન કરવા યોગ્ય થયેલોજ છે વળી અલ્પ ગુણોનુ આરાધન કરવાથી મોટા ગુણોને અટકાવનારા કર્મોનો નાશ થાય છે તેથી ગૃહસ્થ ધર્મ સત્ પુરૂષોએ અંગીકાર કરેલો છે પણ તે ધર્મ પાલનો કે ચારિત્ર ધર્મ પાલવો એ પુરૂષ વિગેરેની અપેક્ષાથી સમજવાનુ છે પણ ગ્રહસ્થ ધર્મ પાલ્યા પછીજ ચારિત્ર ધર્મ લેવાય એવો નિયમ નથી કારણ કે ગૃહસ્થ ધર્મ અંગિકાર કર્યા શિવાય ચારિત્ર ગ્રહણ કરનાર સ્થુલભદ્ર વિગેરેના દાખલાઓ શાસ્ત્રમા જોવામ આવે છે તે ચારિત્ર ધર્મનુ વિવેચન બીજા ભાગમા કરવામ આવશે

શિવમસ્તુ

॥ समाप्तेय श्रावक धर्म सहिता ॥

